Yann Le Bohec

Caesar

15

Micrologus

CORINT

Redactor:
Gelu Diaconu

Tehnoredactare, machetare şi paginare computerizată:
Lili Gaibăr

Coperta:
Walter Riess

Yann Le Bohec
CÉSAR
© Presses Universitaires de France, 1994

Toate drepturile asupra prezentei versiuni
în limba română sunt rezervate Editurii CORINT

ISBN: 973-653-082-5

YANN LE BOHEC

CAESAR

Traducere de George Trohani
Prefaţă de Alexandru Barnea

CORINT
Bucureşti, 2001

PREFAŢĂ

Cel căruia, de obicei, îi spunem, în româneşte, Cezar, iar pe numele întreg, latin, îl numim şi scriem Gaius Iulius Caesar, rămâne, precum se ştie, una dintre cele mai proeminente personalităţi ale istoriei universale. Se află, acolo, alături de Alexandru cel Mare, Traian, Constantin cel Mare sau Napoleon I. Caesar a fost el însuşi autor de istorie, în faptă şi în scris deopotrivă, aşa cum rezultă din orice istorie romană, de la el însuşi până la Th. Mommsen şi, mai recent, la H. Bengtson. Mai aproape de noi în timp şi prin posibilităţi de lectură, au existat în secolul XX al erei noastre doar câţiva savanţi din domeniul ştiinţelor istorice şi filologice care s-au încumetat să se ocupe în scris, direct şi aparte, de viaţa şi opera lui Caesar. În ordine cronologică, aceştia au fost: H. Oppermann, M. Rambaud, F.E. Adlock şi J. Carcopino. Avem, astfel, exemplul a trei mari culturi şi totodată limbi de circulaţie universală în care s-au scris lucrări de referinţă despre Caesar. Pentru limba română, dincolo de manuale şcolare, cursuri universitare sau studii de specialitate cuprinzând referiri sau pasaje întregi privindu-l pe Caesar, ţin să remarc o publicaţie recentă. Semnalez, cu această ocazie, un capitol datorat profesorului E. Cizek de la Universitatea din Bucureşti care prelucrează, într-o manieră personală, esenţa operei autorilor abia citaţi şi a altora. Cu acel prilej, domnia sa propunea, în 1994, în primul volum din „Istoria literaturii latine", cea mai clară şi mai completă sinteză privindu-l pe Caesar din literatura de specialitate în limba română.

Avem acum la dispoziţie, datorită acestei noi apariţii la editura „Corint", ultima reluare cu adevărat profesionistă a studiului personalităţii şi operei lui Caesar, monografia apărută în 1994, la Paris, într-o editură vestită în Europa şi dincolo de ea: „Presses Universitaires de France". Lucrarea i se datorează lui Yann Le Bohec, pe care îl cunosc şi din lucrări mai recente referitoare la

istoria romană. Între acestea, ţin să menţionez două, pe care, datorită propriilor mele preocupări de cercetare şi didactice, le-am întâlnit direct şi le-am apreciat la justa valoare ca pe un progres, nelipsit de unele scăderi, dar demn de a intra în bibliografia de specialitate. Ambele au apărut la Paris în edituri importante şi în acelaşi an, 1989, atât de şocant pentru istoria românească, încât au fost observate cu o întârziere încă greu de recuperat. Astfel, sunt de remarcat, la editura „Picard", studiul „Armata romană în epoca Principatului", iar, la CNRS (adică, pe româneşte, Consiliul Naţional al Cercetării Ştiinţifice, precum se înţelege, din Franţa), monografia „Legiunea a treia Augusta". Rezultă şi din aceste titluri care au precedat cartea de faţă preocuparea autorului pentru viaţa militară a romanilor. Or, cum Caesar a fost un comandant militar ilustru, se înţelege cu atât mai mult de ce Yann Le Bohec a acceptat să alcătuiască această mică monografie.

Cititorul român avizat va putea judeca în ce măsură Yann Le Bohec a adus ceva nou faţă de iluştrii săi predecesori în domeniu. Dar, pe lângă cercetătorii profesionişti, cred că această carte îi va atrage pe foarte numeroşii iubitori de istorie şi nu numai pe aceştia, pentru simplul motiv al evocării concentrate a personalităţii lui Caesar, prima traducere de acest fel în bibliografia românească mai recentă. În plus, interesul special pe care această carte îl oferă publicului mai larg este reprezentat de desenul cronologic foarte precis, ca în peniţă şi tuş, al modelării istoriei de către această personalitate monumentală a Romei şi a noastră, a tuturor.

Cu aceste cuvinte, am explicat, sper, legătura deductibilă către vremuri mai recente a concluziilor autorului, a cărui carte este de recomandat călduros tuturor celor interesaţi.

Alexandru Barnea

Introducere

DE LA MARELE OM LA MARILE CONTROVERSE

I. Problema istorică

Caesar[1] stârneşte pasiuni. A fascinat generaţii de oameni, iar numărul admiratorilor nu mai poate fi socotit, întrucât el reprezintă modelul „marelui om". În ciuda tuturor reţinerilor pe care le-a suscitat această expresie în rândul istoricilor, ea continuă să păstreze pentru marele public un puternic conţinut emoţional. I se recunosc, în general, lui Caesar talente multiple: bun strateg şi mare administrator, el a devenit şi un strălucit scriitor; reuşind să pună mâna pe putere la Roma, a ştiut să facă din numele său propriu un substantiv comun.

Abundenta bibliografie care i-a fost consacrată dovedeşte cercetătorilor că nu-l pot neglija dacă vor să înţeleagă nu doar epoca în care a trăit, ci şi veacurile care au urmat, până în secolul XX. O examinare a acestor publicaţii arată, cel puţin în liniile principale, că au existat şcoli oarecum naţionale. Astfel, anumiţi autori italieni au lăudat calităţile omului politic şi ale generalului, văzând în Caesar un Napoleon al lor. În ceea ce priveşte Germania, aici a interesat în special concepţia despre stat (Caesar–Kaiser). În Franţa, războiul cu gallii a dat naştere unei literaturi considerabile; învingătorul lui Vercingetorix i-a transformat pe celţi într-un popor latin. Evident, unii istorici francezi s-au ocupat de concepţia politică, unii italieni de cucerirea Galliei, iar unii savanţi germani de toate temele de mai sus.

[1] Am preferat, contrar uzului general, transcrierea cât mai apropiată de originalul în limba latină a numelor de persoane şi instituţii, chiar şi în acele cazuri în care dicţionarele şi enciclopediile recomandă o anumită formă. Spre pildă, am scris Gaius şi nu Caius, Caesar şi nu Cezar, Sulla şi nu Sylla, praetor şi nu pretor, quaestor şi nu cvestor; aceeaşi regulă am aplicat-o şi în cazul datării, scriind a.Chr. (ante Christum) şi p.Chr. (post Christum) şi nu î.Hr. şi d.Hr. (n.tr.)

În aceste scrieri trebuie făcută o selecţie. Se ştie că, în absenţa unei idei personale şi dacă originalitatea este căutată cu orice preţ, se poate recurge la două reţete. Cum a ajuns la modă reabilitarea personajelor defăimate (lăsând la o parte „împăraţii răi", care au fost, astfel, „reabilitaţi"), oricine poate deveni, aşadar, avocatul sau acuzatorul lui Caesar, care, de altfel, nu are nevoie de aşa ceva. Este, de asemenea, întotdeauna posibilă propunerea unei noi localizări pentru orice aşezare menţionată în *Războiul gallic* sau în *Războiul civil*, ceea ce se întâmplă cu uşurinţă, dată fiind imprecizia voită a autorului lor, care scria pentru romanii din Roma, puţin preocupaţi să ştie dacă Gergovia[2] se afla la nord sau la sud de Clermont-Ferrand (culmea grotescului a fost atinsă, în acest domeniu, cu „disputa pentru Alesia"[3], care va fi evocată în al doilea capitol al acestei cărţi). Dar, la urma urmelor, chiar aceste divagaţii dovedesc că Iulius Caesar este încă interesant şi mai stârneşte pasiuni.

Caesar împarte în tabere opuse. Încă de la primele sale acte politice, el a suscitat controverse, care n-au încetat să se amplifice. Această situaţie prezintă un avantaj: Caesar se numără printre personajele Antichităţii despre care există cele mai multe documente. Dar, în mod paradoxal, este unul dintre cele mai greu de cunoscut: prietenii, ca şi duşmanii, s-au străduit să-i falsifice portretul. Şi, cu toate acestea, ar fi prea simplu să-i clasificăm pe autori într-una sau în cealaltă dintre tabere: unii şi-au schimbat părerea, alţii au exprimat puncte de vedere nuanţate.

---

[2] Gergovia — oraş în sud-estul Galliei, capitala celţilor arverni (identificat ipotetic în apropiere de Clermont-Ferrand, Franţa). (n.tr.)

[3] Alesia — centru al triburilor celtice ale mandubilor din Gallia centrală, identificat de arheologi lângă localitatea Alise-Sainte-Reine (Franţa). (n.tr.)

De asemenea, trebuie făcută distincţia între izvoarele „primare" şi izvoarele „secundare": în zilele noastre, istoricii Antichităţii folosesc fie mărturii directe asupra evenimentelor descrise, pe care le numesc izvoare „primare", fie alţi autori, care şi-au redactat textele cu douăzeci de ani, cincizeci de ani sau chiar mai multe sute de ani după evenimentele despre care vorbesc şi care sunt desemnaţi drept izvoare „secundare", deoarece au recurs la cele „primare", deseori, de altfel, pierdute, de unde rezultă şi interesul în ceea ce îi priveşte. Toată problema constă în a şti ce izvor/izvoare „primar/e" a folosit izvorul „secundar"; specialiştii care se dedică acestui gen de muncă ilustrează o disciplină, austeră, dar pasionantă, pe care o numim, cu un cuvânt german, *Quellenforschung* sau cercetarea izvoarelor. În sfârşit, trebuie să ne întrebăm dacă autorul la mâna a doua a înţeles bine ce a citit, şi vom vedea că nu întotdeauna a fost cazul.

II. Izvoarele literare

1. Izvoarele primare — În primul rând al lăudătorilor figurează, bineînţeles, Caesar însuşi, care a scris, cu un mare talent, propriul său elogiu în cărţile I-VII din *Războiul gallic* şi în *Războiul civil*. Mai mulţi dintre prietenii săi au continuat scrierile sale de acolo de unde el le-a întrerupt, constituind ceea ce se numeşte *Corpusul caesarian* (cartea a VIII-a din *Războiul gallic, Războiul Alexandriei, Războiul din Africa* şi *Războiul din Hispania*). Rămânem în acelaşi plan ideologic cu istoricul Sallustius[4] şi cu autorul anonim al *Scrisorilor către Caesar*, care a fost, probabil, acelaşi Sallustius.

Alţi scriitori au evoluat. De aceea, trebuie să ştim cu precizie la ce epocă din viaţa lor ne referim.

[4] Gaius Sallustius Crispus (86–34 a.Chr.) — istoric latin. Originar dintr-o familie de rang ecvestru, este admis în calitate de *quaestor* în Senat. Raliat taberei lui Caesar, îi rămâne acestuia, până la moarte, un fidel partizan. Autor a două monografii istorice — *De coniuratione Catilinae* (Conjuraţia lui Catilina) şi *De bello Iugurthino* (Despre războiul cu Iugurtha) —, Sallustius este primul istoric latin cu o viziune personală asupra evoluţiei istorice. (n.tr.)

Cicero[5], ilustru orator cu tendinţe aristocratice, după ce l-a criticat, ar fi dorit să-i fie sfetnic; el visa la un fel de monarhie luminată. Astfel se explică discursul din anul 56 *Asupra provinciilor consulare*, precum şi cele pronunţate în 46–45 a.Chr. Însă, din nefericire, n-a fost ascultat şi a trebuit să fie martor al desfăşurării războiului civil şi al instaurării dictaturii. Ceea ce a avut ca urmare o nouă schimbare de atitudine: „Idele din martie mă consolează", îi scria lui Atticus[6] (XIV, 4), referindu-se la ziua în care Caesar a fost asasinat (15 martie). În acest grup intră Varro[7], intelectual foarte eclectic şi un enciclopedist al timpului, om de litere şi de acţiune, dar cu puţine convingeri ferme la urma urmelor; a ştiut să tragă învăţămintele Pharsalosului[8], o victorie decisivă a lui Caesar, pentru a trece în tabăra învingătorului.

Asinius Pollio[9] este autorul cel mai complex şi, cu siguranţă, unul dintre cei mai importanţi. Opera acestui

[5] Marcus Tullius Cicero (106–43 a.Chr.) — orator, filosof şi om politic roman. A demascat, în calitate de consul, conjuraţia lui Catilina îndreptată împotriva Senatului (în 63 a.Chr.). După asasinarea lui Caesar, căruia i se alăturase în ciuda convingerilor sale republicane, l-a susţinut pe Octavianus, atrăgând asupra sa ura lui Marcus Antonius prin cele 14 discursuri *(Filipice)* în care îl atacă vehement. (n.tr.)

[6] Titus Pomponius Atticus (110–32 a.Chr.) — om de litere latin. Scrisorile primite de la prietenul său din copilărie, Cicero, între anii 68-43 şi publicate mai târziu în 16 cărţi constituie un preţios document de epocă. (n.tr.)

[7] Marcus Terentius Varro (116–27 a.Chr.) — erudit latin. *Quaestor*, legat al lui Pompeius Magnus în Hispania în timpul războiului împotriva lui Sertorius (77–74), tribun, *praetor* (68), Varro optează în 49, la izbucnirea războiului civil, pentru tabăra lui Pompeius. Prizonier al lui Caesar, graţiat de acesta şi însărcinat în 47 cu organizarea şi conducerea bibliotecii din Roma, se consacră unei activităţi ştiinţifice rodnice. Cea mai importantă operă a sa este *Antichităţi divine şi umane*, în 41 de cărţi, consacrată trecutului poporului roman, culturii, religiei şi obiceiurilor sale. (n.tr.)

[8] Pharsalos — oraş în sudul Thessaliei, devenit celebru prin victoria lui Caesar asupra rivalului său Pompeius (9 august 48 a.Chr.). (n.tr.)

[9] Gaius Asinius Pollio (76 a.Chr.–4 p.Chr.) — om politic şi de cultură latin. Partizan al lui Caesar (din 49) şi al lui Marcus Antonius (din 43), consul în anul 40, după 39 se retrage din viaţa politică, consacrându-se preocupărilor culturale. A deschis prima bibliotecă publică din Roma. (n.tr.)

actor al evenimentelor, din păcate pierdută, fusese citită şi utilizată de majoritatea izvoarelor „secundare". Or, Pollio, care crescuse în tradiţia aristocratică pe care o admira, se alăturase apoi lui Octavianus, însă, nu-i mai puţin adevărat, nu cu totul; de asemenea, sprijinul pe care l-a acordat cauzei lui Caesar nu era total. Probleme de interpretare tot atât de dificile sunt puse de către un istoric necunoscut (Aelius Tubero?[10]), şi el, de asemenea, cu opera pierdută, care a fost citit şi folosit de către Cassius Dio[11] în paginile consacrate războiului din Gallia. Acest anonim, chiar dacă recunoaşte fără reţineri meritele militare ale lui Caesar, nu se abţine totuşi să nu-l critice în domeniul politic.

Rămâne cohorta duşmanilor lui Caesar. Aceştia îi reproşează, în esenţă, că a fost cauza distrugerii Republicii aristocratice şi că a înlăturat *Libertas*. Principalul lor teoretician a fost istoricul Titus Livius, devenit, din motive raţionale, monarhist, dacă dăm crezare părerii lui R. Syme, dar rămas totuşi, în adâncul sufletului, republican. Nu se mai păstrează pasajele pe care le-a scris cu privire la această epocă, dar rezumatele sau *Periochae* care ne-au parvenit nu lasă să planeze nici o îndoială asupra sentimentelor sale referitoare la Caesar, pe care „diferite motive... îl fac (l-au făcut) odios" (CXVI).

2. Izvoarele secundare — Se ştie că istoricii Antichităţii, deşi căutau, cu sinceritate, adevărul, urmau tradiţii care sunt străine cercetării de azi. Rareori îşi confruntau lecturile,

[10] Quintus Aelius Tubero (sec. I a.Chr.) — om politic, jurist şi istoric latin. Este autorul unei istorii romane, *Historiae,* de la începuturile mitice ale Oraşului până în epoca sa. A servit ca izvor lui Titus Livius şi Dionis din Halicarnas. (n.tr.)

[11] Cassius Dio Cocceianus (cca 150–235 p.Chr.) — om politic şi istoric grec. Opera sa capitală este *Istoria romană* în 80 de cărţi, din care s-au păstrat integral 36–60 şi 78–79 (referitoare la anii 69 a.Chr.–47 p.Chr). (n.tr.)

iar, atunci când urmăreau mai mulţi autori, nu o făceau pentru a-i compara, ci pentru a-i folosi pe fiecare pe rând. Mai mult, scopul lor esenţial era mai degrabă de a crea monumente literare sau retorice, decât de a scrie o operă ştiinţifică în sensul actual al acestei expresii. În aceste condiţii, simţul critic era deseori deficitar. În plus, scriind în timpul Imperiului, se preocupau rareori să apere Republica, neînţelegând chiar cum se putea lua apărarea unui regim dispărut din cauza neputinţelor sale. Dintre autorii care intră în categoria „izvoarelor secundare", puţini au fost în mod sincer ostili lui Caesar. Însă, se ştie că Titus Livius a fost citit mult, mai ales de către Lucanus[12] — autorul *Pharsaliei* şi poetul lui *Libertas* —, care a cunoscut şi opera lui Asinius Pollio.

În sens contrar, numeroşi scriitori au făcut elogiul opţiunii monarhice realizate de Caesar. Istoricul Nicolae din Damasc[13] a vrut să explice cititorilor de limbă greacă excelenţa regimului dorit de tatăl adoptiv al lui Augustus. De altfel, acestuia din urmă i s-a adresat poetul Ovidius (*Metamorfoze*, XV, 746–759), sperând să obţină o rechemare din exilul unde fusese trimis din motive obscure. L-am putea aşeza în aceeaşi categorie pe Velleius Paterculus[14], defăimat pe nedrept, care era, în realitate, un om cu sincere convingeri monarhice, dar care a folosit diferite izvoare, printre care unele erau chiar ostile eroului său (Cornelius

[12] Marcus Annaeus Lucanus (39–65 p.Chr.) — poet latin. Creaţia sa majoră, epopeea istorică *Pharsalia* (Farsalii), evocă războiul civil de la trecerea Rubiconului (49) şi până la bătălia de la Pharsalos (48), Lucanus situându-se de partea lui Pompeius şi a lui Cato. (n.tr.)

[13] Nicolae (Nikolaos) din Damasc (cca 64–2 a.Chr.) — istoric, filosof şi scriitor grec. Monumentala sa *Istorie universală* (144 de cărţi) a fost apreciată îndeosebi ca sursă pentru evenimentele sec. I a.Chr. (n.tr.)

[14] Velleius Paterculus (cca 20 a.Chr–31 p.Chr.) — istoric roman. Este autorul unui compendiu de *Istorie romană* în două cărţi, de la distrugerea Troiei până în anul 29 p.Chr. (n.tr.)

Nepos[15], în special, Varro şi, de asemenea, Titus Livius); la fel a procedat şi Valerius Maximus[16]. Istoricul evreu Flavius Iosephus[17] (în *Antichităţile iudaice*) a fost, de asemenea, recunoscător lui Caesar pentru măsurile pe care acesta le-a luat în favoarea poporului său.

Urmaşii lui Asinius Pollio sunt mai puţin entuziaşti şi mai greu de clasificat. Este cazul a doi autori latini de la începutul secolului al II-lea, Florus[18] şi mai cu seamă Suetonius[19], care şi-a început *Vieţile celor doisprezece caesari* cu personajul care a purtat acest nume şi a avut şansa de a utiliza arhivele oficiale. În aceeaşi epocă, dar în limba elină, Plutarh[20] a dat o altă biografie a lui Caesar în *Vieţile paralele*. Puţin mai târziu, tot în aceeaşi limbă, Appian[21], un alexandrin de origine relativ modestă, are cuvinte mai favorabile lui Caesar decât s-au spus uneori.

---

[15] Corneliu Nepos (cca 100–24 a.Chr.) — scriitor latin. Din principala sa operă, *De viris illustribus (Despre bărbaţii de seamă)*, culegere de biografii ale unor celebrităţi din Antichitate, ni s-au păstrat 22 de biografii. (n.tr.)

[16] Valerius Maximus (sec. I p.Chr.) — scriitor latin. A dedicat împăratului Tiberiu, în 31/32 p.Chr., o culegere de *Facta et dicta memorabila (Fapte şi spuse vrednice de luare-aminte)*, cuprinzând vorbe de duh, anecdote, povestiri moralizatoare, ordonate tematic. (n.tr.)

[17] Flavius Iosephus (cca 37–100 p.Chr.) — istoric iudeu, autorul unei istorii a răscoalelor iudeilor *(Războiul iudaic)* şi al *Antichităţilor iudaice*, o sinteză în 20 de cărţi a istoriei şi culturii poporului său de la facerea lumii până în epoca lui Nero. (n.tr.)

[18] Lucius Annaeus Florus (sec. II p.Chr.) — retor şi istoric latin. Principala sa operă, *Rezumat al tuturor războaielor petrecute în curs de 700 de ani*), reprezintă o sinteză în două cărţi a războaielor purtate de poporul roman de la fondarea Cetăţii Eterne până la Augustus. (n.tr.)

[19] Gaius Suetonius Tranquillus (cca 70–140 p.Chr.) — scriitor latin. Principala sa operă *De vita Caesarum/Despre viaţa împăraţilor*, culegere de 12 biografii de împăraţi, începând cu Caesar şi sfârşind cu Domiţian, s-a păstrat integral. (n.tr.)

[20] Plutarh (cca 46–127 p.Chr.) — scriitor grec. Continuând tradiţia lui Varro şi a lui Cornelius Nepos în literatura latină, Plutarh a redactat 46 de *Vieţi paralele*, care prezintă biografiile a 23 de persoalităţi greceşti, alături de alte 23 romane. (n.tr.)

[21] Appian (cca 100–170 p.Chr.) — istoric grec. Opera sa, *Istoria romană* (24 de cărţi), urmăreşte, de pe poziţii filo-romane, evoluţia Romei de la începuturile mitice până în secolul II p.Chr. (n.tr.)

Dar amănuntele cele mai numeroase sunt furnizate de un aristocrat, şi el elenofon, care a trăit la începutul secolului al III-lea, Cassius Dio. În sfârşit, Orosius[22], un preot spaniol înflăcărat, pledează în favoarea creştinilor şi doreşte să arate păgânilor că nu coreligionarii săi sunt responsabili de nenorocirile timpului, cum nu sunt nici pentru cele ce s-au petrecut în timpul lui Caesar ca şi al altora.

Vom menţiona, pentru a fi compleţi, şi pe autorii mai puţin angajaţi, mai tehnici: Frontinus[23], în tratatul său *Despre stratageme*, îl citează adesea pe Caesar; *Geografia* lui Strabon face uneori referiri la personajul istoric, căruia *De viris illustribus* i-a consacrat o scurtă şi confuză notiţă; de asemenea, nu vom găsi decât însemnări fragmentare în opera istoricului Diodor din Sicilia, a cărui *Bibliotecă istorică* se opreşte la anul 58 a.Chr.

III. „Ştiinţele auxiliare"

Este tentant şi, de altfel, indispensabil să studiem şi alte izvoare, mai întâi pentru a controla ce spun scriitorii, apoi pentru a vedea ce informaţii complementare ne pot ele furniza. Numismatica, folositoare doar pentru ultima parte a vieţii lui Caesar, va aduce precizări referitoare la funcţiile oficiale ale personajului, datorită legendelor de pe monede, şi în privinţa concepţiei sale despre putere, graţie programului iconografic pe care l-a ales şi l-a elaborat. Trebuie, totuşi, să fim prudenţi în ceea ce priveşte emisiunile ulterioare, modificate de către moştenitorul şi

[22] Paulus Orosius (sec. V p.Chr.) — istoric latin. Cleric din Bracara (Hispania), elev al lui Aurelius Augustinus la Hippona, în Africa, şi al lui Ieronim în Palestina, Orosius este autorul primei istorii universale de mari proporţii, elaborată de pe poziţiile învăţăturii creştine. (n.tr.)

[23] Sextus Iulius Frontinus (cca 40–103 p.Chr.) — om politic şi scriitor roman. Spirit practic, bun organizator şi administrator, Frontinus îşi fructifică experienţa în reuşite lucrări cu caracter tehnic, valoroase prin bogata informaţie cuprinsă. (n.tr.)

succesorul său, Augustus. Nu trebuie să aşteptăm prea multe noutăţi nici de la epigrafie: sfârşitul epocii republicane n-a fost atins de frenezia inscripţiilor care a cuprins Imperiul timpuriu. Se cuvine cu atât mai mult să fim prudenţi, cu cât i s-a atribuit lui Caesar mai mult decât a făcut. Astfel, ştim acum că Tabula de la Heracleea, în trecut denumită *Lex Iulia municipalis*, datează, în realitate, fără îndoială, din anii 80–70. Dar cuvântul ALISIIA, gravat pe o inscripţie de la Alise-Sainte-Reine, nu poate fi neglijat în identificarea Alesiei. În sfârşit, să ne reamintim că trebuie să mânuim cu prudenţă toponimia: nenumăratele locuri denumite „câmpul lui Caesar" nu corespund niciodată unor tabere militare ale lui Caesar; Voltaire, la vremea lui, înţelesese acest lucru.

Fără a depăşi interesul acordat izvoarelor literare, arheologia reprezintă un aport important, mai ales prin mijloacele sale cele mai recente (ne gândim la fotografia aeriană în cazul Alesiei). De asemenea, studiul amforelor, care luminează desfăşurarea comerţului de anvergură, permite înţelegerea războiului împotriva veneţilor, care era legat de dezvoltarea schimburilor (vom observa acest aspect în capitolul al doilea). Vom folosi cu prudenţă busturile lui Caesar, nu întotdeauna uşor de identificat şi care inaugurează seria busturilor imperiale, ceea ce permite înţelegerea naturii regimului. Bineînţeles, studiul războaielor lui Caesar nu se poate lipsi de câteva cercetări privind arhitectura militară: în situl de la Alesia se poate vedea cum se construiau taberele şi apărările în linie. În sfârşit, se ştie că Iulius Caesar s-a preocupat mult de Roma, atât în ceea ce priveşte restaurarea clădirilor existente, cât şi în privinţa construcţiei sau a proiectării unora noi. Din acest punct de vedere, opera sa răspundea, unei concepţii coerente, unei ideologii ce se exprima

prin intermediul monumentelor. Trebuie, totuşi, să fim prudenţi şi să nu facem ca monumentele să spună mai mult decât vor. Riscăm „să le copleşim cu întrebări": alinierea *curiei Iulia* (clădirea Senatului) la *forum Iulium* poate fi interpretată într-o manieră politică (ar fi simbolizat subordonarea Senatului faţă de dictator) sau din punct de vedere estetic (ar fi răspuns pur şi simplu unei dorinţe de echilibru, de frumuseţe).

IV. Proiectul

Reconstituirea vieţii lui Caesar implică, aşadar, recurgerea la toate izvoarele, pentru a le aduna şi confrunta. Pentru a încerca reaşezarea unui personaj în contextul său istoric şi pentru a face o tentativă de a explica un om şi timpul său, istoricul care vrea să se înhame la această muncă trebuie să evite senzaţionalul, elogiul şi blamul.

Capitolul I

PRIMA AMBIŢIE: CONSULATUL (100–59 a.Chr.)

I. Copilăria unui patrician

1. Originea — Caesar s-a născut la Roma, în ziua de 13 iulie a anului 100 a.Chr., şi nu în 101, şi fără îndoială nici în 102, aşa cum s-a mai scris.

Numele său complet, în limba latină, era *Gaius Iulius Caesar*. I se dăduse *praenomen*-ul tatălui său, *Gaius* (*praenomen* este un nume care se află în faţa, *prae-*, *nomen*-ului, sau a gentiliciului; la sfârşitul Republicii, era din ce în ce mai puţin o desemnare individuală, iar traducerea acestui termen prin „prenume" reprezintă un sens fals). Gentiliciul său, *Iulius*, ne arată că aparţinea marii familii *(gens)* a Iuliilor. *Cognomen*-ul său, *Caesar*, a fost motiv de dispută încă din Antichitate (*cognomen*-ul tindea să fie numele individual, echivalentul prenumelui nostru; traducerea sa prin „supranume" echivalează, prin urmare, cu un alt sens fals). Numele *Caesar* nu are nici o legătură cu operaţia chirurgicală numită cezariană. Această falsă etimologie a fost născocită de un autor necunoscut, căruia îi păsa prea puţin de gramatică şi, de asemenea, de istorie: chiar dacă la Roma se practica cezariana, această operaţie se făcea doar după decesul mamei, pentru a se încerca salvarea copilului. Or, se ştie foarte bine că personajul nostru n-a fost orfan, pentru că mama sa n-a murit decât în anul 58. S-a pus, de asemenea, acest cuvânt în legătură cu *caesius*, „cu ochi albastru-verzui", după presupusa culoare a privirii sale, sau, chiar mai mult, cu *caesaries*, „păr", pentru că pruncul s-ar fi născut cu un smoc pe cap. O altă tradiţie recunoaşte în acest nume termenul punic care desemnează elefantul: unul dintre strămoşii lui Caesar ar fi omorât un astfel de animal în timpul unei lupte cu cartaginezii. Această interpretare, neîntemeiată din punct de vedere etimologic, căci elefantul este numit „PL" în semita de nord-vest, a fost preferată de Caesar: unele dintre monedele sale au reprezentat pe ele un elefant, din care făcuse, ca să zicem aşa, blazonul său, urmând exemplul mai multor aristocraţi, care, atunci când

erau însărcinaţi cu atelierul monetar al Senatului, îşi semnau emisiunile lor printr-un simbol oarecare ce reamintea o ispravă a unuia dintre strămoşii lor. În consecinţă, aceste emisiuni, în ciuda a ceea ce s-a scris uneori, nu celebrează vreo victorie obţinută în Africa.

2. Rudele — A avea strămoşi în mod precis stabiliţi reprezenta un mare avantaj în Roma republicană, iar, în această privinţă, Caesar se născuse sub auspicii foarte favorabile: din partea tatălui, ca şi din cea a mamei, el provenea dintr-un mediu cu totul nobil şi putea număra consuli printre înaintaşii săi.

Aristocraţia romană era formată dintr-un mic număr de mari familii, ai căror şefi se puneau în serviciul statului; ei urmau cariera demnităţilor, constituită dintr-o succesiune de magistraturi, alcătuiau Senatul şi făceau parte din ordinul senatorial, ceea ce le interzicea, cel puţin teoretic, să facă afaceri; averea lor trebuia să fie exclusiv funciară. Erau împărţiţi în două grupuri: patricienii, descendenţi din cele mai vechi familii, nu constituiau decât o minoritate; majoritatea era formată din persoane primite foarte recent în acest ordin, (senatorii) plebeieni, a nu se confunda cu (simplii) plebei, oameni săraci şi liberi.

Or, *Iulii* aparţineau patriciatului, deşi nu s-au ilustrat în chip deosebit în cursul celor două secole precedente. Un Lucius Iulius s-a remarcat în timpul primului război punic (264–241). Fiul său, Sextus Iulius, a obţinut praetura în 208. Despre nepotul său nu se ştie nimic. În schimb, strănepotul său şi-a unit destinul cu o doamnă din societatea bună, pe nume Marcia, cu care a avut cel puţin trei copii: o fată, Iulia, s-a măritat cu celebrul Marius; Sextus Iulius a ajuns consul în 91; Gaius Iulius Caesar, căsătorindu-se cu Aurelia, s-a înrudit cu atotputernica familie plebeiană *Aurelia Cotta*; din această ultimă căsătorie s-a născut personajul istoric Iulius Caesar. Dinspre partea mamei se puteau număra şi mai mulţi consulari (foşti consuli) decât dinspre cea a tatălui, familia acesteia aparţinând

unei fracţiuni a Senatului care era foarte ataşată de tradiţii. O astfel de origine îl predestina pe Caesar consulatului: trebuia să atingă această magistratură, dacă reuşea să trăiască destul de mult; era un lucru întru totul normal. Aşadar, consulatul a constituit, fără îndoială, mai întâi ambiţia părinţilor, iar abia apoi a fiului.

Arborele genealogic al lui Caesar

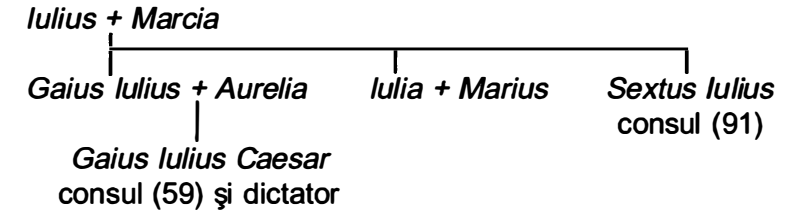

Tatăl lui Caesar ar fi putut face mai multe decât a făcut, în primul rând dacă zeii i-ar fi dat răgazul. A ieşit din quaestură în anul 100 şi a exercitat mai târziu praetura; inscripţii din Delos arată că a fost proconsul al Asiei şi că era onorat în special de către negustorii de ulei. Din nefericire pentru el, a murit în 86, fără a avea timpul să meargă mai departe pe calea onorurilor. Mama lui Caesar, Aurelia, era fiica lui Lucius Aurelius Cotta, consul în 119 a.Chr. Este important să remarcăm că, oricare au fost opţiunile politice ale lui Caesar, ajutorul familiei Aurelia Cotta nu i-a lipsit niciodată, ba chiar aceasta i-a acordat un important sprijin, în special la începuturi.

3. Contextul politic — Situaţia politică cu care s-a găsit confruntat Caesar, în acest prim secol a.Chr., era relativ simplă[24]: Senatul era împărţit în tabere.

[24] În privinţa contextului politic, trimitem la F. Hinard, *La République romaine*, Paris, PUF, coll. „Que sais-je?" nr. 686, 1992. (n.a.)

O parte din membrii săi, în faţa stării de mizerie în care se găseau cufundaţi cetăţenii săraci sau plebeii, nu vedea decât o soluţie: legea agrară; s-ar fi luat puţin pământ de la bogaţi pentru a-l împărţi săracilor, ceea ce ar fi evitat o explozie socială. Celor care propuneau această împărţire li s-a rezervat numele de „populari". Trebuie să evităm să-i considerăm, în totalitate, drept revoluţionari: dimpotrivă, marea lor majoritate înţelegea prin acest program să salveze dreptul sacru de proprietate. Ceilalţi senatori, întemeindu-se pe marile principii, între care principalul era respectul acordat tradiţiei, se opuneau din toate puterile ideii acestei reforme, în fapt oricărei reforme. Aceşti conservatori se numeau ei înşişi *optimates,* „oameni aparţinând celei mai bune facţiuni". Bineînţeles, fiecare clan grupa în jurul lui masa prietenilor şi a clienţilor (era desemnat cu acest nume un inferior care, în schimbul protecţiei şi al asistenţei, se angaja să susţină pe cineva mai puternic decât el în orice împrejurare).

Însă cucerirea crease o situaţie nouă: personaje experte în arta războiului, după ce dobândiseră popularitate şi clientelă, începuseră să controleze coaliţiile care căutau, în acelaşi timp, sprijinul acestor generali. Astfel, Marius[25] s-a remarcat în fruntea popularilor, Sulla[26], apoi Pompeius, a optimaţilor *(optimates)*; acest sprijin nu era acordat împotriva propriilor interese şi fiecare era gata să trădeze atunci când necesitatea o impunea. Evident, pare greu să vorbim în această privinţă de „partide politice", în special în sensul pe care această expresie l-a căpătat în secolul XX; nu exista un statut, nu se cerea cotizaţie, nu se distribuiau carnete de membru, nu se alegea vreun

[25] Gaius Marius (157–86 a.Chr.) — om politic şi general roman. A realizat o importantă reformă militară, creând o armată alcătuită din soldaţi de profesie. A înfrânt, în Africa (111–105 a.Chr.), pe Iugurtha şi, în nordul Peninsulei Italice, pe teutoni şi pe cimbri (102 şi 101 a.Chr.). În timpul războiului civil de la Roma, a devenit conducătorul partidei popularilor. (n.tr.)

[26] Lucius Cornelius Sulla (138–78 a.Chr.) — general şi om politic roman. Conducător al partidei optimaţilor. Victorios în războiul civil, şi-a reprimat sângeros adversarii şi a instaurat, în 82 a.Chr., o dictatură personală, întărind autoritatea Senatului. (n.tr.)

secretar general. Tânărul Caesar trebuia, totuşi, să facă o alegere între populari şi *optimates*.

Ar fi, totuşi, prea simplu să credem că situaţia politică se reducea la această opoziţie, în fond ideologică. Tradiţia romană şi mentalităţile colective acordau un rol important familiilor, *gentes*; căsătoriile creau legături de solidaritate obligatorii, uneori rupte, este adevărat, prin divorţ sau repudiere.

În această privinţă, tânărul Caesar trebuia să ţină seama de rudele sale: mătuşa sa, Iulia, fusese soţia lui Marius; mama, Aurelia, aparţinea, dimpotrivă, unei familii mai tradiţionaliste, ceea ce nu însemna, în mod obligatoriu, conservatoare şi mărginită. În sfârşit, trebuia, de asemenea, să se supună exigenţelor religiei oficiale, al cărei rol în materie de politică era considerabil: romanii, sincer pioşi în ciuda a ceea ce s-a scris despre ei, credeau în zei şi nu făceau nimic fără a-i consulta. Numeroase exemple ilustrează acest fapt.

4. Educaţia — Primii ani ai lui Caesar sunt cufundaţi în întuneric şi nu avem decât puţine informaţii despre educaţia sa. Biografii lui sunt siliţi să presupună, ceea ce este foarte verosimil, că a parcurs aceleaşi etape ca toţi tinerii de vârsta sa care aparţineau aceluiaşi mediu social: după alfabetul şi cifrele pe care i le-a predat un *litterator*, a învăţat primele noţiuni de limba latină în preajma unui *grammaticus*. Se ştie, în plus, că stăpânea la perfecţie elina şi că devenise bilingv; prin urmare, trebuie să fi început foarte devreme învăţarea acestei limbi. Prin tradiţie, după *grammaticus* urmau lecţiile retorului, iar, în acest caz, avem cel puţin un nume: Marcus Antonius Gnipho este cel care l-a învăţat elocinţa şi se pare că acest maestru a exercitat o anumită influenţă asupra elevului său. Din nou, nu dispunem decât de puţine informaţii cu privire la iniţierea sa în filosofie şi în drept: lecturile

particulare, discuţiile cu prietenii şi exerciţiile practice au jucat un rol important. Un aspect al acestei probleme nu ar trebui neglijat sau chiar minimalizat: Caesar era un intelectual de foarte înalt nivel. După cum vom vedea mai departe, el a părăsit, la un moment dat, Roma şi a profitat de această călătorie pentru a urma în Rhodos lecţiile marelui maestru al epocii, Apollonios, fiul lui Molon. Înainte de a merge acolo, timp de şapte ani Caesar se aflase, ca orice tânăr aristocrat roman al epocii sale, sub influenţa mamei sale; specialiştii consideră, în general, că Aurelia a orientat mai ales opţiunile politice ale fiului ei şi sunt de părere că toate simpatiile acesteia mergeau spre populari. Trebuie, de asemenea, să nu uităm două aspecte. Instruirea în tehnicile militare, căpătată în taberele ostăşeşti, fusese pregătită prin citirea unor opere istorice, de poliorcetică (tehnica asedierii oraşelor), de strategie şi de tactică, păstrate în biblioteca tatălui, cum era normal pentru orice nobil. De asemenea, urmând exemplul celor de o seamă cu el, Caesar s-a consacrat exerciţiilor fizice, ceea ce astăzi numim sport; devenise un atlet complet, practica atletismul, înotul şi călăria.

5. Contextul cultural — Tânărul Caesar a crescut într-o epocă pasionantă, traversată de curente culturale strălucitoare. Moştenirea romană se menţinea cu greu.

Ea se păstrase în arta portretelor, tratate cu realism, deoarece acestea din urmă continuau tradiţia aristocratică a măştilor mortuare. Se menţinea, de asemenea, cu dinamism, în scrierile istorice, graţie analiştilor, ale căror opere sunt, din păcate, în cea mai mare parte pierdute (Quintus Claudius Quadrigarius[27], Cornelius Sissena[28], Licinius

[27] Quintus Claudius Quadrigarius (sec. I a.Chr.) — retor şi istoric latin. Contemporan cu L. Cornelius Sisenna şi Valerius Antias, elaborează, în spiritul analisticii târzii, de pe poziţiile optimaţilor, o istorie a Romei. (n.tr.)

[28] Lucius Cornelius Sisenna (118–67 a.Chr.) — om politic şi istoric latin. Reprezentant al analisticii târzii, redactează o lucrare evocând epoca războaielor civile dintre optimaţi şi populari (anii 91–79 a.Chr.). (n.tr.)

Macer[29], Valerius Antias[30] şi Lucius Aelius Tubero au ilustrat cu precădere acest gen). În rest, valul influenţelor orientale, în general, şi greceşti, în particular, cuprindea totul. Nimic, nici chiar viaţa cotidiană, n-a scăpat acestei influenţe. Bogaţii îşi îngăduiau case cu peristil (grădină înconjurată de un portic). Gustul pentru lux s-a răspândit în rândul aristocraţiei, fapt ilustrat fie şi numai de numele lui Lucullus[31], iar Cato[32] însuşi, a cărui austeritate era lăudată totuşi, n-a fost cruţat. Se importau lucrări de artă, cumpărate sau jefuite; câteva corăbii, care s-au scufundat cu încărcătura lor, au fost regăsite datorită arheologiei submarine, spre exemplu galera de la Mahdia, în Tunisia, care este datată din epoca lui Sulla, sau corabia din Anticythera, care este atribuită cu aproximaţie anilor 50. În special sculptorii greci erau la modă în Italia, Pasiteles[33], în timpul lui Sulla, sau Apollonios, autorul torsului de la Belvedere şi al binecunoscutului pugilist păstrat la Roma în Muzeul Thermelor. Celebrul relief atribuit lui Domitius Ahenobarbus, care poate fi văzut la Louvre, ilustrează bine sinteza care s-a născut din aceste curente: descrie, fără îndoială, o scenă de *census* (stabilirea, în ordinea averii, a listelor de cetăţeni romani) ori poate de *lustratio* (purificare), deci un subiect foarte roman tratat în manieră greacă.

Vom vedea că Caesar n-a rămas indiferent în faţa problemelor de urbanism şi de arhitectură şi că a ştiut să

[29] Gaius Licinius Macer (?–cca 60 a.Chr.) — om politic şi istoric latin. Autor al unei istorii romane cu tendinţe filo-populare *(Annales)*, folosită de Titus Livius şi Dionis din Halicarnas. (n.tr.)

[30] Valerius Antias (sec. I a.Chr.) — istoric latin. Cel mai frecvent citat reprezentant al analisticii târzii, Valerius Antias este autorul unei voluminoase istorii romane *(Annales)* de la începuturi până la moartea lui Sulla. (n.tr.)

[31] Lucius Licinius Lucullus (117–56 a.Chr.) — om politic şi general roman. Descendent al unei ilustre familii nobiliare, partizan apropiat al lui L. Cornelius Sulla, Lucullus a fost, în acelaşi timp, cel mai bogat cetăţean roman al epocii după Crassus, celebru prin vilele, bibliotecile şi grădinile sale din Roma, prin fastul şi rafinamentul ospeţelor şi serbărilor sale. (n.tr.)

[32] Marcus Porcius Cato Uticensis (95–46 a.Chr.) — om politic şi orator roman. Strănepot al lui Cato cel Bătrân, cu ferme convingeri republicane, Cato devine, după anul 60, un tenace adversar al lui Caesar şi Pompeius în Senat. După apropierea lui Pompeius de Senat (52) se află alături de el în lupta împotriva lui Caesar, devenind sufletul rezistenţei senatoriale împotriva cuceritorului Galliei. (n.tr.)

[33] Pasiteles (sec. I a.Chr.) — sculptor şi teoretician de artă grec, originar din sudul Italiei. Conducător de şcoală la Roma, din opera sa nu s-a păstrat nici o creaţie. (n.tr.)

le folosească. Oraşul se acoperea de monumente (*tabularium*-ul, templul Fortunei virile, primul teatru din piatră construit la iniţiativa lui Pompeius şi inaugurat în anul 52 a.Chr.). Italia urma, de asemenea, această modă (sanctuarul din Praeneste, templele din Cori şi Tibur).

Totodată, literatura, abstracţie făcând cea istorică, urma modele elenistice şi era influenţată de filosofiile individualiste: se ştie că Caesar, ca intelectual rafinat, n-a ignorat nimic din ceea ce se scria şi se gândea.

În timpul lui Sulla, o societate de *cantores graeci* se instalase la Roma, în timp ce Pomponius[34] introducea *atellana* (un fel de farsă cu textul improvizat). La începutul secolului I a.Chr., Baebius Italicus publicase o *Iliadă* în limba latină. Elegia era ilustrată de Catullus, care făcea publice în frumoase versuri dezamăgirile sale legate de relaţia cu Lesbia. Lucretius, compunând *De natura rerum*, nu dădea numai una din operele majore ale literaturii latine. Se străduia, totodată, să ajute la victoria epicureismului asupra stoicismului: epicureismul, o doctrină care afirma că materia, aflată la originea tuturor lucrurilor, era alcătuită din atomi indivizibili, propunea două variante de morală, una austeră şi cealaltă mai agreabilă; stoicismul, un panteism, sfătuia în direcţia unei detaşări de realităţile acestei lumi. Chiar dacă nu a aderat la prima dintre aceste şcoli, Caesar a simpatizat-o totuşi. A putut observa consecinţele acestei evoluţii intelectuale: femeile se eliberau, divorţurile se înmulţeau, familia tradiţională era desconsiderată, cel puţin în mediile intelectuale. La fel, în domeniul religios, divinităţile greceşti se impuneau, iar această mişcare era înlesnită prin fenomene de sincretism: Tyche se confunda cu Fortuna, iar Aphrodita cu Venus.

II. Intrarea în politică

1. Chestiunea flaminatului — Caesar şi-a făcut apariţia pe scena politică în legătură cu ceea ce a fost numită, în

[34] Lucius Pomponius (sec. II–I a.Chr.) — poet comic latin. Este considerat, alături de Novius, creatorul *fabulei atellane* ca gen literar. (n.tr.)

mod convenţional, chestiunea flaminatului, petrecută la o dată dificil de precizat[35]. Şefii partidului popular erau atunci Marius şi Cinna[36]. Cinna, un personaj foarte bogat şi care fusese consul în patru rânduri, îi era totuşi inferior lui Marius ca prestigiu, în mai multe rânduri titular al acestei magistraturi şi mai ales *imperator*. Există un acord general în a recunoaşte că remarcaseră repede, atât unul, cât şi celălalt, talentele lui Caesar. În 87 sau 86 (acest eveniment a fost uneori împins, nu fără motive, până în anii 85–84), au vrut să facă din Caesar un *flamen dialis*, cu alte cuvinte un preot al lui Iupiter, primul ca importanţă dintre cei cincisprezece flamini.

Acest post prezenta avantaje: constituia, în primul rând, o onoare. Dar promovarea nu putea să nu aibă şi inconveniente: flaminul lui Iupiter era lovit de numeroase interdicţii; îndeosebi, nu putea părăsi Italia, ceea ce făcea imposibilă orice carieră politică, împiedicând exercitarea funcţiilor de guvernator în provincii şi a celei de comandant de armate.

Caesar a ştiut să evite capcana, dar nu se ştie prea bine cum a realizat acest lucru şi din această cauză s-au dat diferite explicaţii. Desigur, a fost ales în înalta funcţie care i s-a propus, dar n-a inaugurat această însărcinare. Unii au spus că Sulla a fost cel care l-a împiedicat. Alţii au scris că el însuşi a făcut ceremonia imposibilă, căsătorindu-se de urgenţă cu o anume Cossutia, fiica unui cavaler bogat şi obscur: acest mariaj făcea imposibilă

[35] Până în anul 65, cronologia personajului este greu de stabilit şi, din această cauză, discutabilă: datele propuse sunt pur şi simplu acelea care par cele mai probabile. (n.a.)

[36] Lucius Cornelius Cinna (?–84 a.Chr.) — om politic roman. Consul în 87, după plecarea lui L. Cornelius Sulla în Orient, este izgonit de aristocraţia senatorială din Roma, dar, împreună cu C. Marius şi Sertorius, în fruntea popularilor, reocupă oraşul. Instituie un regim de dictatură personală după moartea lui Marius. Fiica lui, Cornelia, s-a căsătorit în 84 a.Chr. cu Caesar. (n.tr.)

exercitarea flaminatului lui Iupiter, al cărui titular trebuia să fie căsătorit în mod obligatoriu cu o patriciană. În plus, moartea lui Marius în 86 şi aceea a lui Cinna în 84 au complicat, pe de o parte, situaţia, simplificând-o însă, pe de alta: Caesar a pierdut doi protectori, dar avea posibilitatea de a face carieră. Se pare că a divorţat foarte repede de Cossutia şi a putut să o ia de soţie pe fiica lui Cinna, Cornelia, fără îndoială în 84: din această căsătorie s-a născut o fiică, Iulia, moartă în 54.

Istoricii n-au remarcat întotdeauna importanţa acestor evenimente pentru biografia lui Caesar: ele dovedesc că, încă foarte tânăr, era deja ataşat de populari. Şefii acestei mişcări erau preocupaţi de siguranţa lui, iar căsătoria sa cu fiica lui Cinna constituia un angajament limpede: nu trebuie să ne imaginăm în spatele evenimentului o frumoasă poveste de dragoste; în acest caz, totul nu este decât politică (s-a vorbit chiar de *Realpolitik*) — căutarea sprijinului unui clan, alianţa unui tânăr ambiţios cu o familie mare, cu scopul de a face carieră. Caesar avea cu atât mai multă nevoie să fie protejat, cu cât inamicii săi politici şi familiile concurente intuiseră că însuşirile erau pe măsura ambiţiilor sale şi se străduiau să-l distrugă. În anul 83, ei au reuşit să-l ruineze. Cauza dificultăţilor sale financiare nu apare cu toată claritatea: s-a scris că, în 83, Metellus, noul *pontifex maximus* sau şeful religiei oficiale, ar fi găsit un motiv pentru a-i impune o importantă amendă: Caesar, un patrician, se căsătorise cu Cossutia, o plebee, ceea ce contravenea unor reguli care, în realitate, nu erau probabil întotdeauna aplicate.

2. Conflictul cu Sulla — În anul 82, ajuns de curând dictator, Sulla, deţinătorul puterii cu sprijinul optimaţilor *(optimates)*, reprezenta un pericol pentru Caesar. Dar, după

cum am mai spus, viaţa politică la Roma nu se reducea la confruntarea între cele două clanuri; prieteniile, clientela şi legăturile familiale jucau, de asemenea, un rol important. Sulla a fost supus unor puternice presiuni favorabile tânărului bărbat; n-a putut rezista şi a sfârşit prin a-l graţia. Se spune că, făcând acest lucru, şi-ar fi avertizat prietenii: „În Caesar se găsesc mai mulţi Marius". Era o observaţie bună, poate prea bună, şi se poate presupune că vorbele sunt apocrife. Ele dovedesc, însă, cel puţin că protecţia asigurată lui Caesar, un popular, de către prieteni *optimates* nu i-a surprins pe autorii antici, pentru că jocul politic al acestei epoci era complex şi făcea să intervină şi alte elemente în afara „partidelor" sau a mişcărilor dominante, după cum am arătat.

3. Prima şedere în Orient — Caesar a socotit totuşi că era mai prudent să rămână departe de casă şi, din 82 până în 79, a călătorit în Orient. Oficial, făcea această călătorie pentru a-şi desăvârşi formaţia: prin tradiţie, tinerii din familiile bune îi însoţeau pe generali şi guvernatori în timpul misiunilor lor şi asistau la întruniri de stat major sau de cabinet, fără a purta vreun titlu şi fără a exercita funcţii, pur şi simplu pentru a învăţa la faţa locului funcţionarea administraţiei şi a armatei. Se spunea că ei făceau parte din anturajul magistratului, în „cohorta de prieteni" sau *cohors amicorum*. Astfel, în 81, Caesar l-a însoţit pe generalul Marcus Minucius Thermus. Dintr-un anume punct de vedere, această prezenţă putea deci părea întru totul normală. Dar istoricii — şi nu li se poate găsi o vină în această privinţă — admit, în general, că tânărul prefera să stea departe de Sulla şi să se facă uitat un anumit timp. Sosit în Asia, a primit foarte repede o misiune: Thermus i-a cerut să meargă să caute corăbii în

Bithynia; regele acestui stat, Nicomedes, le făgăduise, dar întârzia să-şi ţină promisiunea. Caesar şi-a îndeplinit în perfecte condiţii misiunea, după cum spun unii, chiar prea bine: Nicomedes nu s-ar fi supus decât după ce ar fi profitat de farmecele mesagerului. Datorită acestui episod, Caesar a putut trece drept homosexual. Amintirea acestei întâmplări s-a perpetuat. Mult mai târziu, în timpul unui triumf, soldaţii săi au evocat-o, numindu-l pe generalul lor „bărbatul tuturor femeilor, femeia tuturor bărbaţilor", ceea ce pare o exagerare.

În anul următor, romanii asediau oraşul Mitylene, care, în războiul împotriva lui Mithridate[37], se aliase cu regele Pontului. Caesar, care participa la operaţiuni, a realizat atunci o faptă de vitejie: în condiţii puţin cunoscute, a salvat viaţa unuia sau a mai multor concetăţeni; o probează decoraţia ce i-a fost atunci acordată: a primit o cunună civică. Talentele sale războinice se manifestau tot atât cât şi simţul său diplomatic şi, în anul 78, s-a găsit angajat în operaţiuni împotriva piraţilor din Cilicia, de această dată sub ordinele proconsulului Publius Servilius Vatia. Apoi, s-a întors la Roma.

4. Plăcerile Oraşului — Reîntors în capitală, Caesar şi-a împărţit timpul între trândăvie şi ceea ce am putea numi câteva „lovituri" fără mare anvergură.

În anul 78, consulul Lepidus, împins de ambiţie şi trecut de partea popularilor extremişti, se revoltase împotriva Senatului; se refugiase în Etruria pentru a pregăti o reîntoarcere în forţă. Se pare că Caesar nu a făcut nici cea mai mică mişcare în timpul acestor evenimente. S-a

[37] Mithridate VI Eupator (132–63 a.Chr.) — suveran al Regatului Pontului. Adversar înverşunat al Romei în Asia Mică, a purtat trei războaie împotriva romanilor, extinzându-şi autoritatea şi asupra ţărmurilor de nord şi de vest ale Mării Negre. În urma celui de-al treilea război, a pierdut teritoriile cucerite şi s-a sinucis. (n.tr.)

mărginit, după eşecul răsculatului, să ceară o amnistie pentru partizanii acestuia. Un alt şef al popularilor, Sertorius[38], îşi constituise un adevărat principat în Peninsula Iberică; acţiunea sa a atins apogeul în jurul anului 77. Caesar nu pare, nici acum, să fi mişcat vreun deget. S-a mulţumit, în acel an, să intenteze un proces de delapidare împotriva unuia dintre inamicii săi politici, Dolabella, şi a eşuat. Şi-a încercat din nou norocul în faţa unui tribunal în 76; a pozat drept apărător al grecilor împotriva unui ofiţer al lui Sulla, Gaius Antonius, care se îmbogăţise într-un mod scandalos în timpul războiului împotriva lui Mithridate.

Caesar, dacă se ocupa puţin de politică, ducea în schimb o viaţă plină de plăceri, într-o aparentă nepăsare. Se poate pune întrebarea dacă, făcând acest lucru, ceda temperamentului său sau dacă nu cumva căuta mai curând să pozeze, încă de pe acum, în descendent al lui Venus. Se ştie că, mai târziu, s-a străduit să-şi făurească o genealogie divină. În conformitate cu mitologia, eroul troian Anchise s-ar fi căsătorit cu zeiţa Aphrodita, Venus la romani; ea i-ar fi dăruit un fiu, Aeneas, care, la rândul lui, a zămislit un băiat numit Ascanius sau Iulus. Legenda romană a făcut din Aeneas strămoşul lui Romulus, fondatorul Romei. Caesar, printr-un abuz etimologic, a făcut din Iulus strămoşul eponim al ginţii sale, *gens Iulia.* Prin aceasta, afirma că prin venele sale curgea sânge divin, iar istoricul Velleius Paterculus, povestind această legendă, ni-l prezintă ca „descendent, urmând opinia unanimă a celor mai vechi scriitori, din Anchise şi din Venus" (II, 41). Fără nici o îndoială că temperamentul său îl conducea la acest gen de viaţă, dar, pentru a dovedi zi de zi extraordinara sa înrudire, el trebuia să se arate demn de străbuna lui în practicarea amorului. De la reputaţia pe care şi-o crea putea spera să obţină un avantaj politic concret, căci

[38] Quintus Sertorius (cca 123–72 a.Chr.) — general roman, partizan al lui Marius; după victoria lui Sulla în războiul civil, a condus rezistenţa armată a popularilor în Spania (80–72 a.Chr.). (n.tr.)

Venus era de asemenea, în ochii romanilor, divinitatea care asigura succesul în război. Desigur, trebuie să ne întrebăm dacă acest mit şi folosul care se putea trage manipulându-l erau în mod limpede conştientizate încă din această epocă.

Genealogia mitică a lui Caesar:

Venus + Anchise
|
Aeneas
|
Ascanius = Iulus
|
(gens Iulia)
|
Gaius Iulius Caesar

5. A doua şedere în Orient — În orice caz, Caesar nu a insistat şi, după procesul cu Antonius, a efectuat o a doua călătorie în Orient. În anul 75, la Rhodos, a urmat cu asiduitate lecţiile celebrului retor Apollonios, fiul lui Molon, adesea numit, în mod eronat, Apollonios Molon; nu se temea să facă un lung periplu pentru a beneficia de cel mai strălucit învăţământ al epocii. În timpul călătoriei, a fost luat în captivitate de către piraţi, care au cerut o răscumpărare fixată la 750 de kg de metal preţios. Caesar a protestat, spunând că valora mai mult şi s-a evaluat la 1800 de kg. În aşteptarea strângerii sumei, a trebuit să trăiască un timp cu bandiţii; mai în glumă, mai în serios, le spunea că, o dată eliberat, se va răzbuna. Şi asta a şi făcut. Răscumpărat, a echipat o flotă, i-a capturat pe răpitorii săi şi i-a crucificat. În anul 74, a izbucnit un nou război, al treilea cu Mithridate, război care va însângera Orientul. Caesar a reacţionat

imediat, aparent fără vreo funcţie oficială, şi a participat la apărarea teritoriilor romane.

6. Primele însărcinări — Caesar a trebuit să exercite repede mai multe însărcinări normale, şi, în acest scop, a trebuit să se întoarcă la Roma. La sfârşitul anului 74, sau la începutul lui 73, a asigurat succesiunea unchiului său după mamă, Aurelius Cotta, şi a îmbrăcat haina sacerdotală: a devenit pontif. În 72 (sau 71?), a îndeplinit o primă funcţie electivă, o magistratură inferioară, tribunatul militar: ştim, într-adevăr, că ofiţerii din primele patru legiuni, numiţi tribuni militari, erau aleşi de comiţii. S-a pus întrebarea, fără a se da un răspuns, dacă n-a participat cu acest grad la represiunea insurecţiei sclavilor conduşi de către Spartacus, răscoală foarte gravă, care a ţinut din 73 până în 71. Îl regăsim apoi în 70: susţine un proiect de lege prin care solicita autorizarea reîntoarcerii la Roma a exilaţilor. În acelaşi an 70, îşi depunea din nou candidatura, de această dată pentru prima treaptă din *cursus honorum*, şi era ales quaestor pentru anul 69. Nu trebuie să ne îndoim că a tras sforile pentru a obţine voturile popularilor. Căci, într-adevăr, în jurul anului 70, a celebrat funeraliile mătuşei sale Iulia, văduva lui Marius. Nu a ezitat să-i provoace pe adepţii lui Sulla şi să alăture, în mijlocul cortegiului funerar, busturile *imperator*-ului defunct celor ale membrilor familiei sale, ceea ce nu a displăcut, ba chiar dimpotrivă, partizanilor săi. În elogiul pe care l-a pronunţat, a reamintit ascendenţa extraordinară a răposatei, care de altfel era şi a sa: „familia dinspre partea mamei a mătuşii mele Iulia se trage din regi, cea a tatălui este înrudită cu zeii nemuritori. Căci *Reges Marcii* descind din Ancus Marcius, în care familie s-a aflat mama mea; Iulii, din al căror neam se trage familia noastră, din zeiţa Venus.

Aşadar, în familia noastră există şi sanctitatea regilor, care strălucesc între oameni, şi sacralitatea zeilor, în puterea cărora se află regii." (Suetonius, *Iul.*, VI)*. Se poate vedea aici, dacă nu cumva acest text n-a fost creat *a posteriori*, schiţa unui program politic ce trebuie propus de către un conducător a cărui autoritate se întemeiază, cel puţin în parte, pe religie şi harismă.

7. Quaestura — Iată-l, aşadar, pe Caesar, în anul 69 (avea treizeci şi doi de ani, exercitând o funcţie ce nu putea fi îndeplinită înainte de treizeci), quaestor în Hispania. Cu acest titlu, se ocupa de finanţele provinciei şi nu era încă praetor, aşa cum s-a scris în mod eronat; era subordonat guvernatorului Gaius Antistius Vetus. Şi, fără îndoială, şi-a rotunjit puţin averea.

Două anecdote care au avut drept cadru această şedere ar putea dezvălui, dacă ar fi într-adevăr autentice, premisele unei mari ambiţii. Într-o noapte, a visat că se împreuna cu mama sa, iar ghicitorii consultaţi i-au spus că ar trebui să vadă în acest vis prevestirea unei mari puteri. Altă dată, se găsea la Gades (Cadiz), când a văzut un bust al lui Alexandru cel Mare (după Suetonius şi Cassius Dio, care au fără îndoială dreptate opunându-se lui Plutarh, care vorbeşte de o carte); această privelişte i-a smuls lacrimi: la vârsta sa, Alexandru Macedon devenise deja celebru prin faptele sale de arme, în timp ce el rămânea pentru mulţi un necunoscut.

Ar fi dorit ca locuitorilor din Gallia Cisalpină să le fie acordată cetăţenia romană, pentru a-şi constitui o clientelă în nordul Italiei, dar un proiect de lege în acest sens a eşuat. Din fericire, îşi câştigase fideli în sudul Peninsulei Iberice. Aceste devotamente i-au fost preţioase mai apoi.

* Traducere de Gheorghe Ceauşescu, în Suetonius, *Vieţile celor doisprezece cezari*, Bucureşti, 1998. (n.tr.)

8. Primele alianţe — Întors la Roma după ce şi-a încheiat misiunea, Caesar a înţeles că trebuia să caute sprijin la cel mai înalt nivel pentru a-şi continua cariera onorurilor cu cea mai mare repeziciune cu putinţă, adică, în fapt, cu o înţeleaptă încetineală.

Trecând în revistă pe oamenii politici importanţi din epoca sa, a eliminat fără să stea pe gânduri ideea unei alianţe cu Cicero: marele orator devenise teoreticianul optimaţilor *(optimates)*. Nu s-a gândit nici la un anume Claudius[39]; chiar dacă împărtăşeau câteva idei, în special în privinţa legii agrare, nu erau făcuţi să se înţeleagă mult timp, Claudius având o prea mare aplecare spre violenţa inutilă şi extremismul permanent; bineînţeles, aceste trăsături nu l-au împiedicat însă pe Caesar să-l utilizeze pe Claudius atunci când a avut nevoie. A acţionat la fel şi în privinţa unui anume Catilina, personaj cu acelaşi temperament ca şi Claudius, dar încă puţin cunoscut. Aceste alianţe tactice au pătat totuşi reputaţia celui ce a riscat să le încheie: „Nimeni, spune Cassius Dio, nu se resemna mai repede decât Caesar să-i linguşească şi să-i flateze pe oamenii cei mai puţin bine văzuţi" (XXXVII, 37). La populari, rămânea Crassus. Dar acest milionar nu strălucea decât prea puţin, atât cât o făceau denarii săi, iar talentele sale politice nu erau la înălţimea capacităţilor sale în domeniul financiar.

În fapt, marele om politic al epocii era Pompeius: tot atât de bogat ca şi Crassus, fără îndoială datorită proprietăţilor sale din Picenum, se bucura de mult sprijin în Senat, în ordinul ecvestru şi în rândurile lui *populus romanus*; avea o clientelă numeroasă şi-şi făurise o excelentă reputaţie în domeniul militar. Un punct îl putea stânjeni pe Caesar: Pompeius era favoritul optimaţilor *(optimates)*. Dar, la o examinare mai atentă a faptelor, se putea vedea că lucra mai ales pentru el. În 67, Caesar i-a cerut mâna fiicei acestuia, Pompeia, şi a obţinut-o.

[39] Publius Clodius Pulcher (92–52 a.Chr.) — om politic roman. Descendent al gintei patriciene Claudia, trecut, prin adopţie, în 59, într-o gintă plebee, Clodius a fost unul dintre cei mai combativi fruntaşi ai popularilor. (n.tr.)

Nu trebuie totuşi să ne imaginăm o frumoasă poveste de dragoste în spatele acestei căsătorii, care nu răspundea, şi ea, decât exigenţelor ţinând de *Realpolitik*: ea pecetluia asocierea, de altfel poate doar provizorie, a doi oameni care-şi uneau familiile şi clientela pentru a înainta în carierele lor. Din 67, o mare dramă a făcut să funcţioneze acest acord. Pirateria din Mediterana a luat o amploare catastrofală şi a căpătat un aspect spectaculos cu prilejul unui raid asupra Ostiei. Ea îngreuna mai cu seamă aprovizionarea Romei şi provoca mii de suferinţe, în special foamete, mai ales în rândul celor săraci. Un tribun al plebei (magistrat însărcinat cu apărarea acestei categorii sociale), Gabinius, a depus un proiect de lege sau o *rogatio*: îl însărcina pe Pompeius să eradicheze acest flagel.

Poporul roman susţinea, în unanimitate, acţiunea, dar câţiva senatori au manifestat reticenţă faţă de amploarea neobişnuită a mijloacelor puse la dispoziţia generalului, care ar fi avut sub comandă 200 de corăbii şi ar fi putut mobiliza atâţia oameni câţi ar fi socotit necesar. Caesar a susţinut proiectul; contrar a ceea ce a scris Plutarh (*Pompeius*, 25), n-a fost izolat în Senat. În sfârşit, votată în ianuarie 67, *lex Gabinia* a ridicat numărul corăbiilor la 500 şi a fixat la 120 000 efectivul pedestraşilor şi la 50 000 pe cel al călăreţilor. Abia fuseseră înfrânţi piraţii şi un nou grup de tribuni intrase în funcţie, când unul dintre ei, numit Manilius, a depus un nou proiect de lege care lărgea şi mai mult misiunea lui Pompeius şi îl însărcina, în plus, cu încheierea victorioasă a războiului împotriva lui Mithridate. Mijloacele prevăzute erau pe măsura ameninţării: *rogatio Manilia* din 66 conferea generalului şef un *imperium* nelimitat (se numea *imperium* puterea magistratului superior care implica o autoritate absolută); aceasta îi încredinţa şi guvernarea a două provincii, de fapt două grupări a câte două provincii fiecare, Bithynia-Pont şi Cilicia-Asia. În numele respectului faţă de tradiţii, pe care, la nevoie, ei înşişi le violau, *optimates* şi-au ridicat glasul împotriva acestei situaţii fără precedent. O dată în plus, Caesar a ştiut să se plaseze în tabăra învingătorului: Cicero s-a angajat cu totul de partea lui Manilius, făcând cunoscut acest lucru într-un răsunător discurs intitulat *De imperio Cn. Pompei.*

Caesar, chiar dacă respecta obligaţiile ce decurgeau din alianţele pe care le contractase, îşi păstra totuşi capul pe umeri. În decembrie 66, Crassus i-a propus să participe la un complot îndreptat împotriva lui Pompeius: generalul ar fi fost eliminat, cei doi consuli asasinaţi, Crassus ar fi devenit dictator, ceea ce era o magistratură excepţională, dar legală, în plus foarte aducătoare de onoruri şi limitată la şase luni, şi, în sfârşit, l-ar fi luat pe Caesar ca secund (această funcţie era numită în mod oficial: „comandant al cavaleriei"). Dar acesta din urmă n-a făcut nimic: n-a acceptat, dar nici n-a denunţat socrului său acţiunea, şi astfel ea a eşuat. I s-a conferit, pentru acest an 66, o însărcinare tehnică, întreţinerea unui mare drum: purta titlul de „curator al căii (Via) Appia", axă ce lega Roma de Capua, oraş în Campania. La alegeri, s-a prezentat pentru o nouă magistratură şi a fost ales.

9. Edilitatea — Ca edil curul, adică patrician, trebuia să se ocupe, în general, la Roma, de întreţinerea monumentelor publice şi în special de temple, de jocuri şi de poliţia pieţelor. Când a sosit timpul împărţirii provinciilor pentru anul următor, deci pentru 64, a cerut să i se încredinţeze Egiptul, pe care spera să-l cucerească; a suferit un eşec în faţa Senatului, sensibil de această dată la părerile optimaţilor inspirate de Cicero. Caesar a hotărât că acest an de magistratură va marca spiritele şi-l va face mai cunoscut. În acest scop, a recurs la o practică bine cunoscută în zilele noastre, evergetismul, generozitatea faţă de colectivitate. Pentru a seduce plebea, a organizat lupte de gladiatori cu ocazia Jocurilor romane, a sărbătorii lui Cybele şi în memoria tatălui său, mort de mult timp, în anul 86; au fost prezentate 320 de perechi de luptători, ceea ce nu putea să nu placă tuturor. Devenit popular, a

restaurat, fără complexe, trofeele lui Marius dărâmate de partizanii lui Sulla. Poporul roman, foarte sensibil la mărinimia publică, a fost impresionat de clădirile a căror construcţie o hotărâse Caesar: porticuri provizorii decorau *comitium*, locul unde cetăţenii romani se adunau pentru a vota; a iniţiat lucrări în Forum, în bazilicile care-l mărgineau, ca şi pe Capitoliu, la sanctuarul celor trei divinităţi poliade, care protejau în special oraşul Roma: Iupiter, Iunona şi Minerva. Se spune chiar că Caesar a ţinut reuniuni în acest templu.

Începând din acest moment, ritmul activităţilor lui Caesar se accelerează. Nu trece nici un an fără o idee nouă, fără o acţiune, oricare ar fi fost ea. În 64, serveşte într-un tribunal ca *iudex quaestorius* şi profită pentru a-i condamna pe partizanii lui Sulla care se făcuseră vinovaţi (în 82!) de ceea ce credea el că ar fi fost omoruri: participaseră la vânătoarea de populari organizată de Sulla, care afişase numele duşmanilor săi în public *(proscriptio)*; nici o prescripţie pentru proscripţii. El, care până atunci a trebuit să caute ajutor, îi vedea acum pe alţii venind la el şi oferindu-i sprijinul lor. Astfel trebuie înţeleasă ralierea, în acelaşi an 64, a lui Marcus Caelius Rufus, un om politic totuşi cu vază şi un popular convins, care a fost considerat pe nedrept un oportunist şi un cinic.

10. Anul consulatului lui Cicero — Anul 63, rămas pentru Cicero anul consulatului lui Cicero, l-a surprins pe Caesar agitându-se mai mult decât celebrul orator. Cheltuielile din timpul edilităţii sale l-au costat foarte scump şi se găsea îndatorat: era o problemă de rezolvat. În plus, ţinea să arate în fiecare zi tot mai mult angajarea sa de partea popularilor. Dar această activitate nu se manifesta fără o anumită ordine: adversarii săi, cel puţin

cei mai inteligenţi dintre ei, îşi dădeau seama de agerimea sa. A ştiut să menţină, dar distanţându-se, legăturile sale cu Crassus, care nu se mai mulţumea cu îmbogăţirea şi-şi manifesta ambiţiile politice tot mai mari, însă tot în acelaşi „partid". Chiar dacă, într-adevăr, el a inspirat manevra, totuşi Caesar i-a creat primele dificultăţi lui Cicero. Din momentul intrării lor în funcţie, tribunii au depus trei proiecte de legi: doreau restabilirea în drepturile lor a fiilor de proscrişi şi să i se permită lui Publius Sulla, care fusese privat de „dreptul la onoruri", să candideze la magistraturi. Şi îndeosebi, un anume Servilius Rullus a propus o lege agrară, s-a spus la instigarea lui Caesar. Textul constituia o capcană redutabilă pentru consul, care se găsea astfel cu spatele la zid şi care, în fine, trebuia să-şi aleagă tabăra în mod limpede şi definitiv: sau susţinea proiectul şi se certa cu optimaţii; sau îl combătea şi aceasta însemna ruptura fără drept de apel cu plebea din Roma. În sfârşit şi nu fără necazuri, a ales cea de-a doua parte a alternativei, cu consecinţa unor lungi luni de inactivitate forţată. Caesar, în acest timp, acumula succese. *Pontifex maximus* murind, şi-a depus candidatura; această funcţie pe viaţă conferea titularului ei o mare autoritate morală şi politică. Situaţia financiară a lui Caesar, care îi cumpărase pe electori, se degradase până-ntr-atât, încât, în dimineaţa alegerilor, i-ar fi spus mamei sale că sau se va întoarce *pontifex maximus* sau nu se va mai întoarce acasă (un succes i-ar fi permis să obţină credite). A câştigat. Şi a fost, de asemenea, ales pentru a exercita praetura în 62 (praetorul este magistratul care „rosteşte dreptul"). În sfârşit, şi-a manifestat puterea politică în două procese. Tribunul plebei Labienus, un popular, îl acuzase pe un anume Rabirius de uciderea unui alt popular, Saturninus (în 100!).

Senatorii au fost în majoritate de partea acuzatului. Dar Caesar şi tribunii plebei au luat poziţie de partea lui Labienus; erau în pragul succesului, atunci când un conservator a reuşit să întrerupă procesul printr-un artificiu de procedură. Sfârşitul anului 63 i-a permis lui Cicero să revină în primul plan al scenei politice. I s-a adus la cunoştinţă că un grup de tineri nobili sărăciţi, conduşi de Catilina[40], un apropiat al popularilor, pregătea o lovitură de stat. Consulul le-a luat-o înainte şi a ordonat să fie omorâţi (decembrie 63). În aceste circumstanţe, Caesar a manifestat o mare abilitate bazată pe ambiguitate: pe de o parte, l-a atacat pe Catilina, catalogat prea extremist, deci periculos (Crassus a denunţat, fără îndoială, complotul lui Cicero, poate chiar la cererea lui Caesar); dar, pe de altă parte, a încercat să evite condamnarea la moarte, argumentând că exilul ar fi o pedeapsă mai aspră. În acest caz, este drept, a eşuat.

În cursul aceluiaşi an 63, s-a aflat vestea morţii lui Mithridate. Pompeius nu şi-a întârziat reîntoarcerea la Roma acoperit de glorie.

11. Praetura — Unii istorici au remarcat că Caesar a obţinut praetura la vârsta de treizeci şi opt de ani, când de fapt ar fi trebuit să aştepte să împlinească cel puţin patruzeci, constatare care permite eliminarea tezei unei cariere lente şi întârziate. Alţi cercetători au arătat că această precocitate, desigur excepţională, nu era imposibilă; ea dovedeşte că personajul obţinuse o mare putere la Roma. Totuşi, cele douăsprezece luni de funcţie s-au derulat mai curând într-o atmosferă de calm, după un

[40] Lucius Sergius Catilina (cca 108–62 a.Chr.) — om politic roman. Iniţiatorul unei conspiraţii împotriva Senatului, a fost înfrânt şi ucis în lupta cu armata senatorială la Pistoria (Etruria). (n.tr.)

început în forţă: de la 1 ianuarie, ziua intrării în funcţie, noul praetor l-a atacat în justiţie pe nimeni altul decât pe principele Senatului, personajul cel mai important al acestei adunări: acest Catulus era acuzat de a nu fi terminat lucrările pe care le întreprinsese pe Capitoliu. Apoi, Caesar s-a înţeles cu un aristocrat ruinat, devenit agitator de profesie în slujba popularilor, pe nume Claudius; acesta dorea să ajungă tribun al plebei şi, pentru a-şi îndeplini obiectivul, trebuia să devină plebeu, însă el era patrician prin origine. Claudius a devenit Clodius, după ce a fost adoptat de către un plebeu. În fruntea unei bande de derbedei, încerca să devină stăpânul străzii. Căuta să obţină, de asemenea, şi alte posesiuni. În noaptea de 4 spre 5 decembrie, se celebra *Damia* sau misterele Bunei Zeiţe. În timpul acestor ritualuri, rezervate femeilor, chiar bărbaţii casei trebuiau să rămână afară. Or, deghizat în servitoare, Clodius a intrat în casa... lui Caesar şi a fost recunoscut; a fost totuşi achitat la capătul procesului care a urmat, unde s-a stabilit că nu atentase la virtutea vreunei matroane, oricare ar fi fost aceasta. Pompeia a fost totuşi repudiată la mijlocul lui ianuarie 61, motivându-se că „soţia lui Caesar nu trebuie să fie nici măcar bănuită".

12. Prima guvernare a unei provincii — În acelaşi timp, Pompeius revenea din Orient, iar Caesar trebuia să ajungă în Hispania Ulterior, de această dată ca guvernator. O dată în plus, se afla cufundat într-o situaţie financiară atât de gravă, încât, pentru a putea ajunge în provincie, Crassus a trebuit să-i dezintereseze pe creditorii săi. În timpul drumului, Caesar a traversat un cătun din Alpi; atunci ar fi spus tovarăşilor de drum că ar prefera să fie primul în acest mic sătuc, decât al doilea la Roma. Din momentul sosirii în Peninsula Iberică, a adunat trupe şi

s-a năpustit asupra lusitanilor şi a callaecilor, care locuiau în Portugalia şi, respectiv, în Galicia din zilele noastre. Această ispravă i-a adus pradă, atâta pradă, încât soldaţii, entuziasmaţi, l-au aclamat pe generalul lor ca *imperator*. În iunie 60, Caesar s-a reîntors în Italia; se putea gândi la pompa triumfului, pe care trebuia să-l ceară Senatului. A renunţat totuşi: candidatul la această onoare trebuia să aştepte în afara Romei. Or, el râvnea consulatul.

III. În preajma consulatului

1. Pretinsul „prim triumvirat" — O conjunctură neaşteptată de interese a dus la constituirea a ceea ce s-a numit, impropriu, „primul triumvirat". În mod normal, cuvântul „triumvirat" desemnează o magistratură excepţională, dar perfect legală, alcătuită din trei persoane, după cum arată denumirea, şi constituită pentru o misiune foarte precisă. Însă ceea ce s-a realizat în 60 n-a fost decât un acord privat, încheiat între trei politicieni, ceea ce, în latină, se numeşte o *conspiratio* sau o *coitio* (uneori şi *societas*); erau decişi „să se înţeleagă", spune Florus, „pentru a prelua conducerea statului" (II, 13, 11). Caesar, Crassus şi Pompeius au format deci această asociaţie care avea, printre alte obiective, şi pe acela ca Caesar să obţină consulatul. Acesta din urmă, care aducea în combinaţie abilitatea politică şi sprijinul popularilor, avea nevoie de ceilalţi doi, în primul rând pentru că inamicii săi politici, care îi intuiseră talentele, se străduiau să-i blocheze cariera, iar apoi pentru că, prea sărac şi prea cheltuitor, nu-şi putea finanţa campaniile electorale. În ceea ce îl privea pe Pompeius, el se bucura de simpatie în rândul optimaţilor, ca şi în rândul plebei, precum şi de o solidă

reputaţie privind competenţa sa militară; şi el se lovea însă de Senat, care găsise mijloacele de a-l imobiliza şi de a-l „marginaliza", respingând mereu ratificarea actelor sale din Orient, în principal prin neînregistrarea noilor provincii pe care el le cucerise. În plus, dacă vroia să păstreze încrederea soldaţilor săi, trebuia să dea pământuri celor ce împliniseră vârsta pentru lăsarea la vatră; dar, şi aici, atitudinea înaltei adunări îl împiedica să acţioneze. Crassus, în sfârşit, puternic prin origine, avere şi reputaţia sa, spera mai ales să obţină un mare comandament. Până de curând, s-a negat importanţa aspectului financiar al participării sale la afacere. Desigur, deja bogat, putea să dovedească că nu avea nevoie să devină şi mai avut; dar era în egală măsură zgârcit şi, în orice caz, trebuia plătită campania lui Caesar, care, cu toată prada luată din Hispania Ulterior, nu avea destule mijloace. Trioul a beneficiat de sprijin din diferite părţi, uneori neaşteptate. Astfel, Cicero s-a apropiat de Pompeius, în care vedea pentru optimaţi un apărător firesc, deoarece s-a gândit că avea nevoie de un protector puternic. Clodius a acţionat la fel, dar, se poate bănui, pentru motive diferite. Am arătat că el voia să devină tribun al plebei; dar un aristocrat tradiţionalist, membru al familiei Metelli, a remarcat că această candidatură nu putea fi acceptată: adopţia lui Clodius nu putea fi validată, pentru că nu fusese ratificată nici de către comiţiile curiate, nici de către comiţiile centuriate, adunări însărcinate cu aceste misiuni. Din ostilitate faţă de Senat, deci pentru un motiv cu totul opus celui al lui Cicero, Claudius–Clodius s-a apropiat atunci şi el de Pompeius. Alegerea consulilor ce trebuiau să-şi înceapă mandatul la 1 ianuarie 59 a avut loc în luna august a anului 60. Caesar a trecut fără dificultăţi. Dar acest succes era întunecat de un eşec: colegul

său recent ales, Marcus Calpurnius Bibulus, aparţinea fracţiunii celei mai conservatoare a partidului optimaţilor *(optimates)*. În a doua jumătate a anului, triumvirii şi-au reconfirmat înţelegerea; au precizat programul pe care Caesar va fi obligat să-l aplice pentru toţi trei. Cato, una dintre figurile cele mai reprezentative ale clanului aristocratic, a remarcat că nu neînţelegerea, ci înţelegerea între cei trei oameni va distruge Republica.

2. Consulatul

Consulatul reprezenta culmea carierei onorurilor; el conferea o putere reală, întemeiată din punct de vedere juridic pe *imperium*, care dădea dreptul alesului să conducă politica Romei şi să se afle în fruntea armatelor sale. Permitea, de asemenea, titularului să spere la un proconsulat; vom reveni asupra acestui aspect. În mod normal, trebuia să fii în vârstă de cel puţin patruzeci şi patru de ani pentru a îndeplini această însărcinare; or, Caesar nu avea decât patruzeci şi unu de ani când a fost ales. Nu trebuie, însă, să ne imaginăm nici cea mai mică ilegalitate în această situaţie, care ţinea doar de domeniul excepţiilor; ea confirmă ceea ce a fost deja remarcat: Caesar dispunea de numeroşi prieteni în sânul Senatului şi de o mare încredere în rândul plebei.

A) Slăbirea partidului optimaţilor (optimates) — Îndată ce a fost ales, Caesar s-a grăbit să aplice un program în trei puncte: slăbirea puterii duşmanilor, recompensarea prietenilor, pregătirea propriului viitor. Trebuia, mai întâi, să-l elimine pe propriul său coleg, Bibulus, pentru a putea face apoi ce dorea. A pus, aşadar, în practică un anumit număr de măsuri, între care intimidarea fizică nu avea cel din urmă rol, mod de a rezolva o problemă în care Clodius şi „prietenii" săi excelau. Procedura a fost folosită cu toate forţele. Personajul, ameninţat, a sfârşit prin a se baricada în propria casă şi prin a nu mai ieşi de acolo.

O glumă a circulat în acea vreme: anumite scrisori nu mai erau datate, aşa cum se obişnuia, prin consulatul lui Bibulus şi Caesar, ci prin consulatul lui Iulius şi Caesar, un singur om fiind astfel desemnat prin cele două nume ale sale.

În plus, pentru a limita libertatea de cuvânt şi a împiedica anumite excese, de care, până atunci, nu profitaseră decât duşmanii, Caesar a impus publicarea proceselor verbale ale şedinţelor, atât ale Senatului, cât şi ale comiţiilor (se numeau *acta Senatus* şi, respectiv, *acta diurna*). La mijlocul lui iulie, a izbucnit afacerea Vettius: personajul cu acest nume a fost surprins în Forum cu un pumnal în mână. Adus în faţa Senatului, a declarat că a avut intenţia de a-l omorî pe Pompeius, dând vina pe Bibulus şi pe un om greu de categorisit, Curio. Vettius a fost băgat pe loc la închisoare, de unde Caesar l-a scos a doua zi pentru a-l înfăţişa poporului. Aici, prezintă o nouă versiune a faptelor: complicii, de această dată, s-ar fi găsit în anturajul lui Cicero. Vettius s-a întors apoi în celula sa, unde a fost găsit mort câteva zile mai târziu. S-a scris, de curând, că Caesar l-a folosit pe Vettius pentru a-şi discredita anumiţi duşmani, în special pe Curio. În sfârşit, în august sau septembrie, pentru a limita îmbogăţirea aristocraţilor plecaţi să guverneze provincii, Caesar a făcut să fie votată o lege împotriva delapidării, *lex Iulia de pecuniis repetundis*.

B) Recompensarea prietenilor — Pe de altă parte, consulul s-a străduit să distribuie tot felul de gratificaţii celor ce l-au susţinut, popularilor, lui Pompeius, ba chiar şi cavalerilor, pe care nu i-a uitat.

Plebea a primit darul a două legi agrare. Prima, votată în martie sau la începutul lui aprilie, distribuia mici parcele de teren la 20 000 de plebei. Concepţia textului arată marea abilitate a lui Caesar, căci nu omitea pe nimeni; nu au loc confiscări, ci sunt împărţite fie pământuri luate din

ager publicus, domeniul statului, fie cumpărate cu bani furnizaţi de prada lui Pompeius. Proiectul iniţial prevedea că beneficiarii vor fi repartizaţi în toată Italia, cu excepţia Campaniei; această restricţie a dispărut din formularea finală. Îi interesa în special pe şomerii din Roma şi, în mod secundar, pe unii dintre veteranii lui Pompeius, doar pe cei ce se apropiau de vârsta retragerii. O comisie de douăzeci de membri, un vigintivirat, era însărcinată cu aplicarea acestei decizii. S-a instituit o altă comisie, de data aceasta formată de cinci membri, dar pur onorifică, şi s-a aranjat numirea lui Cicero, care-şi arătase ostilitatea faţă de aceste decizii. Cu toată opoziţia conservatorilor din Senat, care se temeau mai ales de excesiva înmulţire a clientelei lui Caesar în urma votării acestei legi, în ciuda opoziţiei lui Cicero sprijinit de Bibulus şi de Cato, *rogatio* a fost adoptată şi a devenit *lex Iulia agraria*. S-a pus întrebarea dacă ar trebui să fie identificată sau nu cu o *lex Mamilia*, care a fost datată fie în 59, fie în 55; pare greu de stabilit. În schimb, pare sigur că inscripţia numită în mod obişnuit „Tabula de la Falerii" înfăţişează sfârşitul acelei *lex Mamilia* şi este strâns legată de legislaţia agrară. Paragrafele păstrate ar dovedi că în Italia autorităţile municipale n-au dispus de nici o jurisdicţie până în vremea lui Caesar; înainte, praetorul Romei reprezenta autoritatea competentă. Pentru a reveni la opera consulului, să reamintim că a propus o a doua lege agrară, pe care o cunoaştem foarte puţin. Se ştie doar că se vorbea de ea la Roma la sfârşitul lunii aprilie; se referea, poate, doar la Campania.

În sfârşit, tot pentru a fi pe placul popularilor, Caesar a obţinut înscrierea definitivă în plebe a lui Claudius–Clodius, care devenea definitiv simplu Clodius.

Pompeius, de asemenea, nu avea motive să se plângă. În afara soartei veteranilor lui, rezolvată spre mulţumirea sa, aşa cum am văzut, a obţinut ratificarea atât de dorită a actelor sale din Orient. Separarea de Pompeia a fost acceptată şi nu a provocat greutăţi majore între cei doi bărbaţi. Ba mai mult, o a patra şi ultimă căsătorie a lui Caesar, cu Calpurnia, fiica lui Piso, un personaj important, nu a înrăutăţit cu nimic raporturile dintre ei. O dovedeşte faptul că, la sfârşitul lunii aprilie, Pompeius a devenit ginerele lui Caesar, căsătorindu-se cu Iulia. Cato şi-a exprimat dezgustul faţă de aceste practici, totuşi mult răspândite în rândul aristocraţiei,

deplângând, conform lui Appian, situaţia statului care se transforma într-o agenţie matrimonială (II, 2, 14).

Cavalerii reprezentau un grup important, al doilea în societate în privinţa demnităţii, fără îndoială primul în ceea ce priveşte averea, dacă se adunau bunurile tuturor membrilor lui.

Ei furnizau cadrele armatei, fapt simbolizat de darul „calului public", un animal oferit de stat, dar nu exercitau magistraturi (cu toate acestea, noii senatori erau aleşi din rândul lor în mod normal). De asemenea, spre deosebire de senatori, aveau dreptul să deţină valori mobiliare (bănci, asigurări, arenzi de impozite etc.) şi se foloseau de acest privilegiu; ştim acum, într-adevăr, că pământul reprezenta esenţialul averii lor şi că, în conformitate cu mentalitatea colectivă a vremii, se grăbeau să convertească în moşii denarii lor. Puteau avea greutate în viaţa politică, iar Caesar ştia acest lucru. Ştia, de asemenea, că formau, când era cazul, un fel de „partid de centru", susceptibil să se încline atât într-o parte, cât şi în cealaltă.

I-a scutit deci pe arendaşii de impozite, pe publicani, de o treime din sumele pe care trebuiau să le verse statului. De asemenea, a contribuit la luarea deciziei ca, în tribunale, să se voteze pe ordine: cu alte cuvinte, ordinul ecvestru va avea de acum înainte o existenţă proprie, alături de ordinul senatorial, şi va putea, în consecinţă, să aibă o greutate mai mare în privinţa deciziilor justiţiei.

Dar şi în această privinţă Caesar a trebuit să înfrunte opoziţia Senatului, sau cel puţin a unor senatori. Aristocraţia tradiţionalistă rămânea puternică, dar prizonieră prejudecăţilor sale, în special în ceea ce priveşte respectarea formalităţilor, cerinţă care nu-l deranja deloc pe consul. Astfel trebuie interpretată o măsură despre care a vorbit Cicero într-un discurs ulterior (*Despre provinciile consulare,* 46): mai multe personaje importante, calificate drept *principes civitatis*, i-au cerut lui Caesar să-şi propună din nou legile,

însă respectând auspiciile. Iniţiativa acestei cereri i-a revenit lui Quintus Hortensius, consulul din 69, unul dintre conducătorii optimaţilor: nu presupunea că o nouă votare ar putea da un rezultat diferit faţă de cel precedent, dar era de părere că statul trebuia să funcţioneze şi că trebuia cel puţin să se conformeze tradiţiei. Această dorinţă de compromis nu convenea însă tuturor şi o campanie feroce s-a dezlănţuit împotriva triumvirilor. Ea se exprima în pamflete, precum „Cocorul cu trei capete", *Tricaranus,* al lui Varro sau în discursurile celor doi Curio, tatăl şi fiul. Făcând aluzie la posibilele legături amoroase ale consulului în funcţie cu ultimul rege al Bithyniei, Caesar era numit „staulul lui Nicomedes" sau „locul rău famat al Bithyniei"; un altul îl considera pe Pompeius rege, iar pe Caesar regină.

C) Viitorul consulului — În orice caz, conflictul se iscase, foarte devreme, în legătură cu o problemă decisivă pentru Caesar: ce provincie îi va încredinţa Senatul? Dorea cu ardoare să primească un comandament important şi să aibă posibilitatea de a se război cu Burebista, regele dacilor, un popor care trăia în România de astăzi; acest suveran manifestase tendinţe expansioniste neliniştitoare. Or, la începutul anului 59, Senatul a desemnat ca viitoare privincii departamentele „Pădurilor" şi „Potecilor", cu alte cuvinte administrarea zonelor foarte puţin populate şi foarte sărace din sudul Italiei: această alegere nu îi permitea titularului funcţiei nici să se îmbogăţească, ceea ce nu era de neglijat, nici să cucerească gloria necesară continuării îndeplinirii unui anumit rol politic. De unde furia lui Caesar. Reacţia a întârziat puţin, dar s-a produs. În mai sau iunie, după cum o arată corespondenţa lui Cicero, popularul Publius Vatinius a supus Senatului un proiect care ţinea seama de ameninţarea pe care Burebista o reprezenta pentru Imperiu: i se dădeau viitorului proconsul Gallia Cisalpină, cu alte cuvinte câmpia

Padului şi arcul alpin, ca şi Illyricum, aproximativ fosta Iugoslavie, împreună cu trei legiuni. Presiunea asupra senatorilor a fost atât de puternică, încât aceştia au acceptat mai mult decât li se ceruse: au adăugat o a patra legiune şi Gallia Transalpină, care era situată „dincolo de Alpi". Sperau să-l îndepărteze pe Caesar de treburile illyre şi de Burebista: desigur, tulburări agitau Gallia Transalpină, dar păreau puţin periculoase, deoarece unul dintre principalii conducători ai acestei regiuni, suebul Ariovist, tocmai fusese recunoscut ca „aliat şi prieten al poporului roman"; era mai bine să-l angajeze pe proconsul într-o problemă de poliţie, decât într-un mare război de cucerire. *Optimaţii*, în mod cert, nu au înţeles bine cine era Caesar.

Şi totuşi, trebuie să remarcăm că, după un an de consulat, Caesar lăsa un bilanţ demn de luat în seamă: este suficient să comparăm ce au îndeplinit în această funcţie Cicero în 63 şi Caesar în 59. Mai mult chiar, aproape totul fusese făcut, cel puţin în linii mari, cu respectarea formalităţilor şi a instituţiilor. Dar esenţialul se afla în altă parte: viitorul proconsul va primi patru legiuni, Illyricum-ul şi Gallia; putea, cu mijloace corespunzătoare, să acţioneze acolo unde dorea.

3. Schiţă de portret — Să ne oprim pentru o clipă; a sosit momentul, atunci când o parte din cariera lui Caesar se încheie şi când o alta stă să înceapă, să încercăm să schiţăm un prim portret al personajului nostru. Fiind vorba de cineva atât de controversat, întreprinderea nu poate fi decât imperfectă; totuşi, câteva puncte par sigure.

A) Aspectul fizic — Chipul lui Caesar ne este cunoscut prin intermediul monedelor, unde detaliile, totuşi, nu sunt uşor de observat.

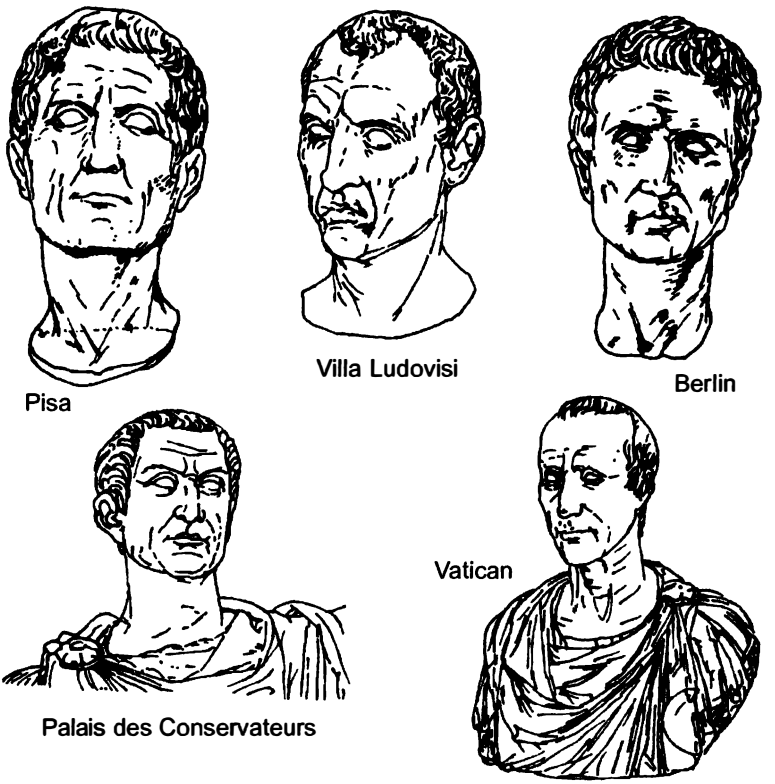

Fig. 1 a) — Portrete atribuite lui Caesar
(după J.-J. Bernoulli, *Röm. Ikonographie*, I, 1883)

Posedăm şi câteva busturi, în special cele din Thasos, Tusculum, Acireale, de la Muzeul Torlonia şi de la Castello d'Aglie, păstrat la muzeul din Torino, dar a cărui identificare nu este încă sigură (fig. 1/a şi b). „Avea", spune Suetonius, „tenul alb, braţe bine făcute, o faţă puţin prea plină, ochi negri şi ageri". Totuşi, este de remarcat că, uneori, în anumite momente, în special în ultimii ani, trăsăturile sale s-au alungit, după cum arată sculpturile.

Fig. 1 b) — Portret al lui Caesar
păstrat la Ny Carlsberg Glyptotek din Copenhaga

B) Psihologia — Portretul moral îi împarte şi mai mult pe critici. Chiar dacă se pot găsi calităţi şi defecte, este poate, cel puţin după părerea noastră, mai bine să căutăm să analizăm, să descriem şi, dacă se poate, să încercăm să înţelegem. Una dintre primele explicaţii ale comportamentului său trebuie căutată, cu siguranţă, în originea sa: aparţinea unei familii de patricieni şi fusese educat în spiritul respectului pentru *virtus*; acest cuvânt nu trebuie tradus sistematic prin „curaj" dacă dorim să evităm un sens fals; el desemnează ceea ce caracterizează bărbatul, *vir* în limba latină; adică serviciul în slujba statului, atât civil, cât şi ca ostaş; de unde se ajunge la noţiunea de „curaj", care nu apare decât ca o consecinţă. Caesar era un om de acţiune şi putea chiar, la nevoie, să se transforme într-un aventurier. Sportiv desăvârşit, era capabil să întreprindă marşuri lungi, să călărească ore în şir şi înota foarte bine; la mai bine de cincizeci de ani, înotul i-a salvat viaţa, în timpul războiului din Alexandria. În toate împrejurările, ştia să dea dovadă de calm şi ignora frica. Se povesteşte că, văzându-i pe soldaţii săi în derută, l-a apucat de ceafă pe un stegar şi l-a întors din drum, indicându-i cu sânge rece direcţia cea bună: „Acolo sunt duşmanii".

Chiar dacă nu ezita la nevoie, de exemplu în timpul unei campanii, să se lipsească de confortul minimal, a lăsat totuşi în urmă o reputaţie de desfrânat, cu excepţia capitolului referitor la vin, de care nu abuza. Capabil să se comporte ca un soldăţoi, se pare că a iubit şi bărbaţii şi femeile, de altfel mai mult femeile decât bărbaţii, şi încă cu pasiune. Homosexualitatea se pare că era destul de răspândită în Roma acelei vremi; paradoxal, era dispreţuită de către o parte a populaţiei, în special atunci când persoana încriminată juca un rol pasiv. Nu este deci exclus ca aceste moravuri să-i fi fost atribuite lui Caesar pentru a-l defăima, cel puţin în ochii unora. În rândul amanţilor săi a fost pus regele Nicomedes, după cum am mai spus, iar Catullus l-a adăugat pe Mamurra, unul dintre ofiţerii lui Caesar. Lista iubitelor sale este mai

impresionantă şi cuprinde numeroase soţii ale prietenilor sau duşmanilor: Postumia, nevasta lui Servilius Sulpicius, le-a precedat pe Lollia, soţia lui Gabinius, Tertulla, soţia lui Crassus, şi Servilia, mama lui Brutus, căreia i-ar fi oferit, în 59, o perlă valorând un milion şi jumătate de denari; şi nu trebuie uitată Cleopatra şi multe altele. Fără îndoială, i s-au atribuit multe; nu este mai puţin adevărat că soldaţii săi aveau poate dreptate atunci când, cu prilejul unui triumf, dădeau următorul sfat: „Cetăţeni, ascundeţi-vă femeile! Vi-l aducem pe seducătorul chel!"

Această înclinaţie către plăcere se asocia cu un gust pentru lux, în special pentru luxul oriental, gust pe care elitele timpului îl împărtăşeau în general, după cum am văzut. Ne reamintim că Lucullus a dat exemplul, hrănindu-şi murenele cu carne de sclavi şi pedepsindu-şi un bucătar neatent, care uitase că „Lucullus lua cina la Lucullus". În rest, Caesar pare a fi fost făcut dintr-un amestec de trăsături care formează un contrast: putea să se arate prudent şi îndrăzneţ, nestatornic şi fidel, curtenitor şi iute la mânie, ferm în prietenie şi perseverent în răzbunare. Trebuie să adăugăm la aceste trăsături un mister: mai multe izvoare antice au vorbit de crize de epilepsie, pe care însă moderrii le pun la îndoială.

C) Intelectul — Revenim la un domeniu în care afirmaţiile sunt mai uşor de verificat, atunci când se încearcă realizarea unui portret al lui Caesar ca om de cultură, ceea ce nu vrea să însemne că nu există controverse sau mistere în acest domeniu. Este, însă, incontestabil că Caesar era un intelectual, ba chiar un intelectual de rasă, după cum s-a văzut în legătură cu şederea sa în Rhodos. Muncitor asiduu, putea, ca mai târziu Napoleon I, să dicteze mai multe scrisori deodată. Excela în elocinţă. Desigur, discursurile pe care le avem au fost rescrise de el însuşi, atunci când n-au făcut-o alţii, precum Suetonius, Plutarh,... Dar se ştie că, de multe ori, a ştiut, doar prin farmecul vorbei, să

răstoarne situaţii compromise, de exemplu adresându-se unor soldaţi epuizaţi sau revoltaţi. Mai mult decât prin talentele sale de retor, s-a ilustrat prin scrierile sale. Toţi şcolarii cu formaţie umanistă ştiu că latina lui Caesar este cea mai pură după aceea a lui Cicero şi că, răzbunare postumă, este superioară aceleia a lui Titus Livius. Multe dintre scrierile sale s-au pierdut: şi-a încercat talentul în tragedie *(Oedip)*, în gramatică *(Despre analogie)*, în polemică *(Anticato)* şi în poezie în două piese consacrate una lui Hercule, cealaltă unei călătorii în Spania. *Războiul gallic* şi *Războiul civil*, care s-au păstrat, se numără în rândul marilor opere care constituie patrimoniul umanităţii.

Caesar nu este numai un scriitor, ci şi un mare scriitor. Au fost remarcate, de multă vreme, calităţile stilului său, claritatea, precizia, însufleţirea şi eleganţa. S-a remarcat că perfecţiunea retoricii şi a descrierilor şi accentul dramatic nu sunt niciodată în exces şi se caracterizează prin sobrietate. Dacă se adaugă acestor trăsături o anumită despuiere de podoabe, se ajunge la concluzia că această operă constituie un model de clasicism. Desigur, câţiva purişti au remarcat rarele încălceli ale stilului; ne putem întreba dacă trebuie atribuite grabei cu care s-a făcut redactarea sau voinţei de „deformare". Vom reveni asupra scrierilor sale în capitolele următoare.

Dacă scriitorul poate fi înţeles, mai multe aspecte ale personajului rămân în umbră. Nu este sigur că ar fi crezut în astrologie. Nu avem nici o certitudine, de asemenea, în privinţa înclinaţiilor sale în materie de filosofie şi nu se poate afirma că ar fi aderat la epicureism. Desigur, această doctrină era la modă — fapt simbolizat prin publicarea poemului lui Lucreţiu *De natura rerum* — şi ea convenea de minune temperamentului înclinat spre plăceri al personajului. Tot ceea ce se poate spune este că, pe de o parte, n-a negat niciodată în mod deschis nemurirea sufletului, iar că, pe de altă parte, nu credea în supravieţuirea sentimentelor după moarte (Sallustius, *De coniuratione Catilinae,* LI, 20)

Aceleaşi ezitări planează asupra unora din atitudinile sale referitoare la religie. Deloc superstiţios, se arăta indiferent faţă de minuni şi un anumit scepticism a răzbătut uneori în scrierile sale: „Oamenii cred ceea ce doresc" (*De bello civili*, III, 18, 6). Însă, neîndoielnic, chiar dacă nu era credincios, s-a folosit mult de zei.

Totuşi, pare dificil să i se nege orice credinţă religioasă. Precum mulţi dintre contemporanii săi, credea, totuşi, într-o divinitate atotputernică şi aproape unică, prin raportare la care celelalte nu ar fi decât ipostaze: *Fortuna* în limba latină, *Tyche* în elină; această concepţie, care este proprie monoteismului, se numeşte henoteism. Appian o citează adesea pe această zeiţă şi se cunoaşte, în ceea ce o priveşte, o anecdotă semnificativă. Deoarece Caesar dorea să plece pe mare pe timp de furtună, iar cârmaciul ezita, l-a sfătuit pe acesta să nu se teamă de nimic: „Îi duci pe Caesar şi Fortuna sa". Pe de altă parte, dacă a compus un poem în cinstea lui Hercule, a făcut-o fie dintr-o necesitate impusă de „propagandă", fie pentru că credea în acest semizeu, caracterizat prin muncile sale şi prin bunătatea sa faţă de oameni, două trăsături ce se regăsesc la Caesar însuşi, cel puţin aşa cum voia să fie perceput, dar şi la Bacchus-Dionysos: s-a arătat că acest zeu a avut o mare importanţă pentru Caesar, în special în timpul războiului civil: simboliza Clemenţa, Libertatea şi triumful asupra Orientului. Cel mai frumos exemplu de utilizare a religiei este furnizat de cultul zeiţei Venus, despre care am vorbit mai sus, atât străbună a ginţii Iulia — *gens Iulia (genitrix)* — cât şi chezaşă a victoriei (*victrix).* Nu este sigur că, la începutul carierei sale, Caesar ar fi fost convins în adâncul sufletului său de ascendenţa sa divină; nu este imposibil ca succesele să-l fi îndemnat să-şi pună întrebări. Şi s-a folosit mult de această zeiţă, bătând monede cu efigia ei şi dedicându-i un templu în însăşi inima Romei.

În rezumat, Caesar s-a slujit incontestabil de religie; sentimentul său faţă de zei, mai greu de cercetat, a evoluat fără îndoială: ca toţi intelectualii timpului său, nu credea în legendele mitologiei, dar succesul i-a lăsat impresia că beneficia de o protecţie extraordinară, aceea a Fortunei şi (de ce nu?) a zeiţei Venus.

D) Omul politic — Căci, ceea ce frapează este că, chiar dacă Caesar s-a comportat ca un intelectual, el s-a comportat, de asemenea, şi ca un cetăţean roman, mai precis ca un aristocrat roman. S-a vorbit îndeajuns de ataşamentul său faţă de populari, care nu contrazice ataşamentul său faţă de anumite valori ale mediului său de origine — şi îndeosebi în domeniul ideologiei politice această caracteristică se observă cel mai bine. Îl admira, cu siguranţă, pe Alexandru cel Mare, dar, ca toţi ambiţioşii vremii sale, îl cunoştea mai ales pe primul Scipio, Africanus, care importase, adaptase şi impusese la Roma mitul conducătorului. În plus, acţiunea sa era pusă sub semnul a două principii, şi unul şi altul solid implantate în mentalităţile aristocratice: demnitatea şi onoarea; nu putem înţelege războiul civil dacă nu ţinem seama de ele. Mai trebuie, pentru a sfârşi, să-i acordăm lui Caesar o sumă de trăsături: avea simţul statului şi se gândea mai întâi la interesele imperiului decât la cele ale oraşului; era devotat patriei sale şi găsea întru totul normal ca Roma să domine lumea. Mare legiuitor, a lăsat un ansamblu impresionant de legi. Excelent strateg şi general fără pereche, a fost mult timp şi adesea admirat pentru aceste calităţi (Frontinus a preluat din faptele sale de vitejie numeroase exemple de stratageme). În concluzie, arăta o extraordinară deschidere de spirit şi a fost descris deseori ca un vizionar.

Aceste trăsături au fost puse în serviciul unei doctrine, aceea a popularilor, pe care se sprijinea, atât folosindu-i, cât şi, în acelaşi timp, îndrăgindu-i; aşa se explică de ce consulatul său a fost marcat de două legi agrare. Putea, pentru ei, să adopte atitudini aproape revoluţionare. Este interesant, de altfel, să-i observăm anturajul. Se găseau alături de el intelectuali, precum istoricul Sallustius sau

Balbus[41] din Gades şi de asemenea Trogus Pompeius, din Vaison, tatăl istoricului, dar şi adevăraţi aventurieri, precum Clodius, Curio[42] sau Munatius Plancus[43], fără a-l uita pe campanianul Sittius. Avea el oare un proiect monarhic încă din anul 59? Nu credem. Totuşi, monarhia ajungea la modă; nimic nu ne interzice se presupunem că Caesar şi-ar fi spus, în unele seri, că monarhia i-ar prinde bine Romei şi că i-ar prinde bine şi lui.

4. Caesar la sfârşitul anului 59 — La sfârşitul consulatului său, Caesar se prezintă ca un aristocrat care a făcut o carieră strălucită. A fost favorizat prin origine şi în special prin remarcabila inteligenţă pe care zeii i-au dăruit-o. În plus, a făcut o opţiune politică clară, susţinându-i pe populari, şi şi-a menţinut-o. Se poate ca, în adâncul sufletului său, să fi nutrit ambiţii teribile: aceastea nu vor fi cunoscute niciodată. Putem fi siguri, în schimb, că, până atunci, a adoptat comportamentul tuturor aristocraţilor timpului său.

---

[41] Lucius Cornelius Balbus — originar din Gades (Cadiz, Spania), a primit cetăţenia romană datorită lui Pompeius. A fost apărat de Cicero într-un proces în care i se contesta dreptul de cetăţenie. (n.tr.)

[42] Gaius Scribonius Curio — personaj venal; la început partizan al lui Pompeius, a fost câştigat mai târziu de Caesar, care i-a achitat numeroasele datorii. (n.tr.)

[43] Lucius Munatius Plancus (90/85–15 a.Chr.) — om politic roman. Partizan loial al lui Caesar, a luptat în subordinea acestuia în Gallia şi apoi în războiul civil. (n.tr.)

Capitolul II

A DOUA AMBIŢIE: GLORIA (58–49 a.Chr.)

I. Izbucnirea războiului cu galii (58 a.Chr.)

1. Obiectivul lui Caesar — În 59, Caesar dorea un mare comandament pentru anul următor. Şi l-a obţinut. Cariera onorurilor nu mai putea să-i aducă mare lucru; cel puţin pentru viitorul apropiat, o singură posibilitate i se oferea, titlul de *imperator*, general comandant victorios cu sprijinul zeilor şi recunoscut ca atare de către soldaţii săi şi de către Senat. Pentru aceasta, trebuia să ducă la bun sfârşit şi cu succes un război important, care să-i aducă o mare glorie, fundamentală pentru mentalităţile colective ale acelui timp; nu exista nici un alt mijloc pentru un aristocrat, dacă dorea să joace un rol politic important după consulat.

„Contextul internaţional" nu propunea un număr nelimitat de posibili duşmani: Iranul parţilor reprezenta singurul stat echivalent cu Imperiul roman ca suprafaţă, populaţie şi organizare politică; Egiptul, de asemenea, impresiona mult şi trecea drept un regat bogat şi puternic; germanii, în sfârşit, mai ales după invaziile cimbrilor şi teutonilor (105–101), erau recunoscuţi drept războinici redutabili. Or, legea lui Vatinius nu avea în vedere nici unul din aceste trei cazuri: ea nu-i lăsa lui Caesar decât un singur adversar de anvergură, dacul Burebista. Dar acesta din urmă a fost totuşi cruţat, iar proconsulul a decis angajarea unui conflict în Gallia.

2. Un război câştigat dinainte — Patriotismul gallilor fiind în suferinţă, rezulta că acest război era dinainte câştigat; este ceea ce demonstrează tabloul, rareori făcut, al forţelor aflate faţă în faţă.

A) Puterea Romei — Roma dispunea de două atuuri, un imperiu imens şi o armată excelentă (fig. 2).

În anul 58, Peninsula Italică era unificată, locuitorii ei posedând cetăţenia romană. Celelalte teritorii trecute sub dominaţia sa făceau parte din categoria provinciilor. În Occident, remarcăm Gallia Cisalpină, Provincia sau Provincia Ulterior ori Galia Transalpină, cele două Hispanii, Citerior şi Ulterior, Africa, Corsica, Sardinia şi Sicilia, Illyricum fiind alipit când Galliei Cisalpine, când Macedoniei. În Orient, Roma controla Macedonia, în mod sigur, dar şi Achaia, Asia, Cilicia, Cyrenaica, Creta, Pontul, Syria şi Ciprul. Unele dintre aceste teritorii fuseseră alipite de curând; uneori, erau regrupate pentru necesităţi administrative sau de război. Toate puteau furniza bani, grâu şi, la nevoie, oameni; nu posedăm nici o statistică şi trebuie să ne ferim din capul locului de cifre, dar simpla examinare a unei hărţi arată formidabilul dezechilibru ce exista între Imperiul roman, pe de o parte, şi Gallia independentă sau *Gallia comata*, pe de altă parte. Caesar a ştiut să-şi folosească avantajele. A recrutat un număr considerabil de oameni, în special din Italia, dar şi din provincii, ba chiar a angajat mercenari din afara Imperiului, în special călăreţi germani. A organizat aprovizionarea trupelor. Sporirea efectivelor şi grija acordată aprovizionării au constituit, pentru anumiţi istorici, o adevărată reformă a armatei.

În fapt, Caesar a ştiut să îmbunătăţească un instrument deja excelent (o dovedesc cuceririle făcute şi păstrate).

Unitatea de bază se numea legiune şi dispunea de circa 4000 de oameni, în special infanterişti; ea era împărţită în zece cohorte, fiecare regrupând trei manipuli sau şase centurii; steagul său era acvila (vulturul). Un anumit număr de soldaţi, de exemplu purtătorii de acvilă,

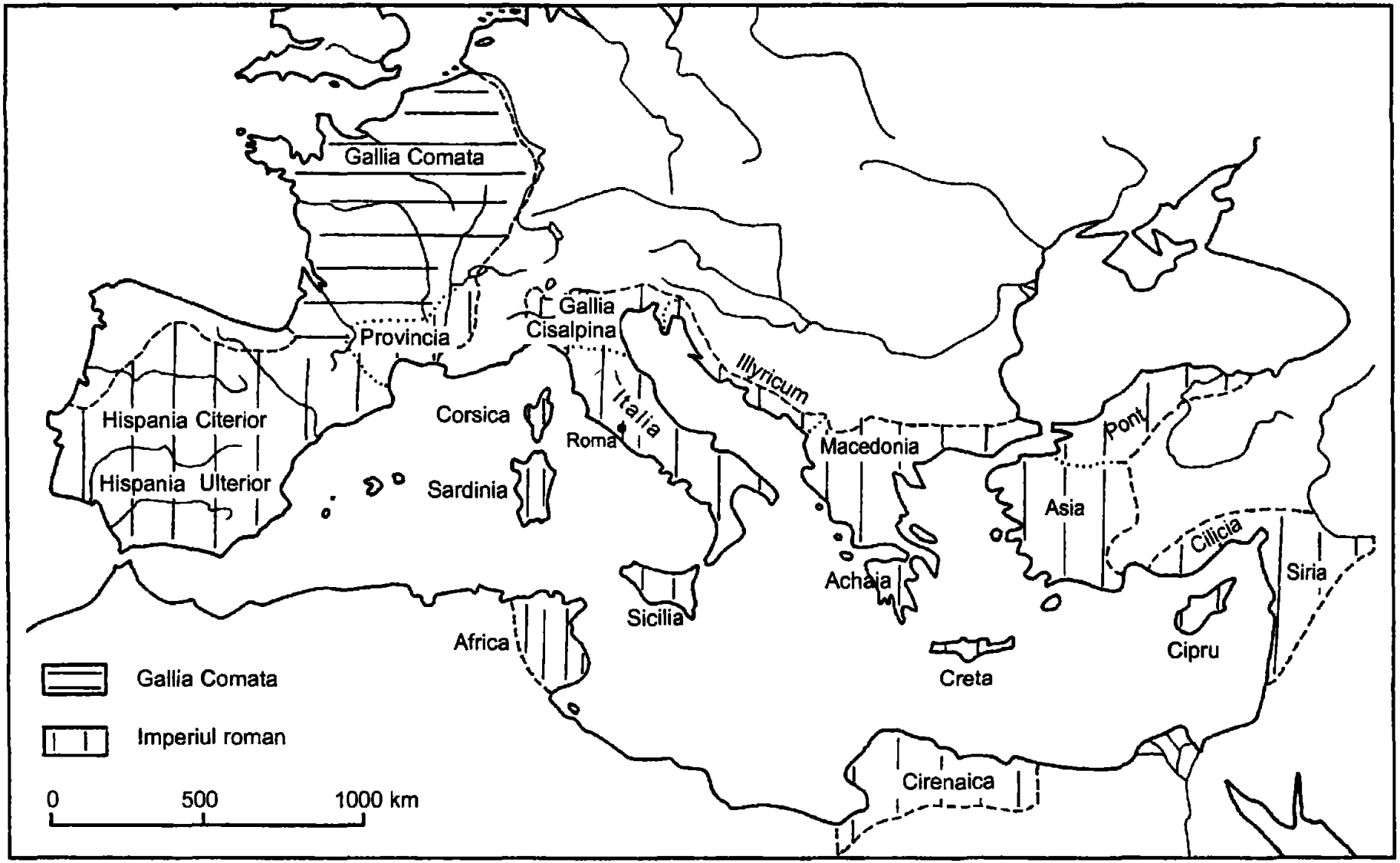

Fig. 2 — Gallia independentă şi lumea romană

formau categoria numită în continuare *principales*, fiind profesionişti şi dispunând de cunoştinţe deosebite. „Aliaţilor" şi provinciilor li se cereau soldaţi de a doua categorie, grupaţi în cohorte de pedestraşi şi *alae* de cavalerie. Ofiţerii erau întotdeauna senatori sau cavaleri. Senatului îi aparţineau quaestorul (Marcus Antonius, ...), responsabil cu finanţele, dar însărcinat şi cu misiuni militare, şi legaţii (Labienus, Brutus, Crassus cel Tânăr, fiul „triumvirului", ...). Din ordinul ecvestru proveneau tribunii legiunilor şi prefecţii puşi în fruntea unităţilor de auxiliari. Aceşti militari posedau un armament bun. Se apărau cu un coif şi o cămaşă de zale, platoşa fiind o raritate, precum şi cu un scut lung. Omorau cu o suliţă, celebrul *pilum*, cu o sabie scurtă şi, la nevoie, cu un pumnal. Numeroase exemple, propuse în paginile următoare, vor dovedi superioritatea angajării în câmp deschis a acestor soldaţi, despre care Caesar spunea că „ar şti să se lupte chiar inundaţi de parfum". La nevoie, puteau să se transforme în marinari, uneori chiar excelenţi, după cum se va vedea. În sfârşit, să remarcăm ceea ce adesea s-a uitat: în general, romanii preferau războiul de asediu: ştiau să construiască ziduri lungi, capabile să încercuiască un oraş, şi tabere, în care se adăposteau de o manieră foarte eficientă. Caesar avea norocul de a dispune de un excelent inginer, Mamurra, de curând identificat cu *Vitruvius Mamurra,* autorul celebrului tratat *Despre arhitectură.*

B) Slăbiciunea gallilor — În faţa acestor trupe, celţii apăreau foarte slabi şi divizaţi. Şi nu trebuie să ne lăsăm înşelaţi: dacă, de exemplu, Cato se opunea în permanenţă lui Caesar, o făcea pentru problemele de la Roma; căci, atunci când barbarii trebuiau atacaţi, toată lumea se punea de acord.

Gallii erau împărţiţi în circa şaizeci de popoare (fig. 3); şi, în interiorul fiecăruia, împărţirile continuau. Diviziuni politice, în primul rând: se simţeau, de exemplu, mai întâi hedui, şi abia apoi galli. Se creaseră „imperii", federaţii bazate pe alianţă sau agresiune, prietenie sau ură; arvernii îi împingeau pe sequani împotriva heduilor, care, ei înşişi, reuşiseră uneori să controleze un vast ansamblu cuprinzându-i pe ambarri, segusiavi, biturigi, senoni, mandubii şi chiar pe parisii şi bellovaci. Ambasadorii însufleţeau o veritabilă diplomaţie. Poporul cel mai puternic putea exercita o simplă influenţă sau impune o alianţă,

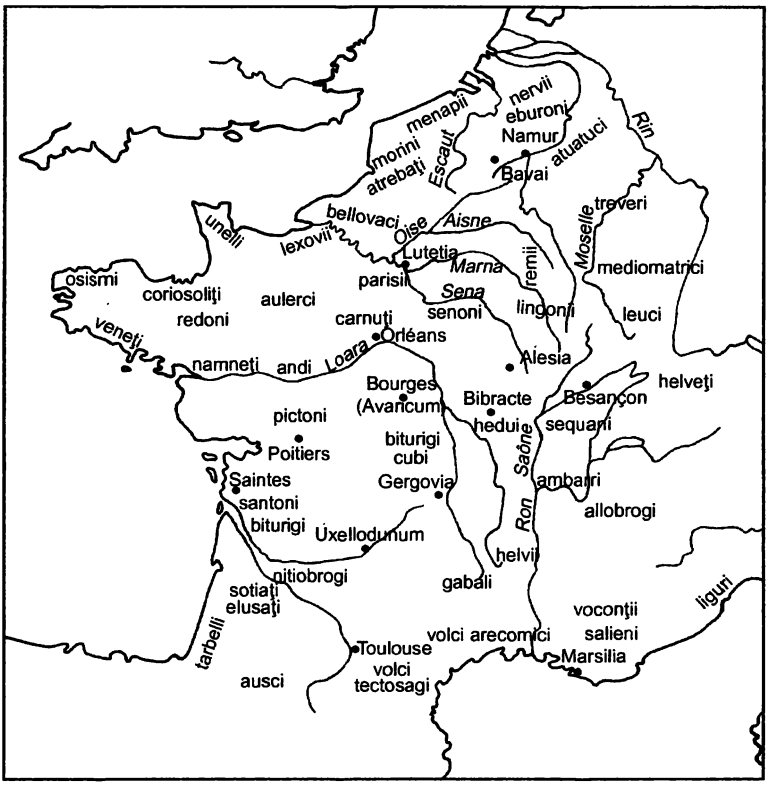

Fig. 3 — Triburile celtice din Gallia în timpul războiului cu Caesar

doar politică sau şi militară; plata tributului era impusă celui mai slab; urmând o practică destul de generală în Antichitate, care poate fi adesea observată la celţi în această epocă, ostaticii, de altfel uşor sacrificaţi, garantau respectarea jurămintelor. Această împărţire era agravată, în interiorul *Galliei comata* înseşi, de faptul că unele populaţii au manifestat o fidelitate durabilă, chiar de nezdruncinat, faţă de Roma, din cauza urii faţă de vecin: prinşi între sequani şi hedui, lingonii l-au preferat întotdeauna pe Caesar, care s-a putut baza, în plus, pe ajutorul

acelorași hedui și al remilor; și nu ar trebui neglijate populațiile din Provincia, de exemplu helvii, care l-au susținut mult pe proconsul.

Contrar a ceea ce s-ar putea crede, religia nu-i unea pe galli. Într-adevăr, fiecare popor își imagina că îi cinstea pe proprii zei, diferiți de cei ai vecinului. Și, dacă un trib sau altul putea concepe existența unor divinități comune tuturor celților, acest punct de vedere nu influența asupra acțiunilor lui politice, în ciuda atitudinii majorității druizilor favorabilă cauzei independenței (Caesar, care nu s-a arătat ostil tagmei lor, n-a intenționat niciodată să poarte un război religios; ideea că *pontifex maximus* s-ar fi opus căpeteniei preoților galli, *gutuater*-ul, ne pare neverosimilă). În mentalitățile colective nu exista nici un sentiment național. Mult mai grav era faptul că diviziunilor între popoare li se adăugau diviziuni interne în sânul fiecărui popor: tensiuni puternice, cărora Caesar li s-a făcut ecoul și pe care le-a folosit, îi opuneau pe bogați săracilor, pe partizanii monarhiei apărătorilor aristocrației, al cărei simbol era magistratul denumit *vergobret*.

În aceste condiții, nici o strategie comună nu putea fi pusă în aplicare. Însăși tactica varia de la o regiune la alta. Helveții și belgii se așezau în falange. În centrul Galliei, nobilii serveau pe post de cavaleri sau arcași și conduceau în luptă gloata de ambacți[44], clienți cel mai adesea îndatorați și, datorită acestui fapt, mai mult sau mai puțin sclavi. Veneții preferau să lupte pe mare, iar britanii din insulă foloseau carele de luptă. La urma urmelor, tactica era foarte rudimentară: fără pregătire, fără disciplină; soldații formau o masă de la care se aștepta un efect de șoc. Armamentul defensiv era în principal alcătuit din scuturi de lemn, coifurile și platoșele fiind rezervate în special căpeteniilor, care, în plus, luptau călare. Pentru ofensivă se folosea un armament greu de mânuit: suliță și o sabie lungă cu două tăișuri, care nu permitea lovitura cu vârful;

[44] *Ambactus, -i* (= servitor) — termenul desemnează o realitate specifică Galliei, fără a avea un echivalent exact în limba latină. În fapt, *ambactus* reprezintă un intermediar între *servus* și *diens*, legăturile care îl leagă de conducătorul său fiind mai puțin strânse decât acelea dintre sclav și stăpân și mai puternice decât acelea dintre client și patron. (n.tr.)

aruncătorii cu praştia şi arcaşii nu interveneau decât în număr redus. Pe lângă aceste grave slăbiciuni, mai trebuie adăugat un alt motiv de inferioritate: absenţa organizării aprovizionării. Totuşi, gallii aveau două avantaje. Pe de o parte, ştiau să construiască ziduri foarte solide: celebrul *murus gallicus* era format dintr-o armătură de grinzi prinse în cuie şi umplută cu pietre; în consecinţă, oraşele erau adevărate locuri întărite, *oppida*, ca, de exemplu, Bibracte, pe muntele Beuvray. Pe de altă parte, nimeni nu a contestat vitejia lor; înclinaţia spre violenţă nu mai trebuie demonstrată (sacrificii umane, atestate de recentele săpături de la Ribemont-sur-Ancre, în departamentul Somme). Curajul lor salvează onoarea „strămoşilor noştri galli".

3. Originile războiului — Istoricii care au ca obiect de cercetare războaiele obişnuiesc să opună pretextului/pretextelor cauzele. În ceea ce le priveşte pe acestea din urmă, se pot distinge trei. În primul rând, trebuie să menţionăm structurile socio-politice ale Romei: Caesar, după cum am arătat, era un ambiţios, care, pentru a-şi continua cariera, avea nevoie de un război important. Ca şi Pompeius, cunoştea mitul lui Alexandru cel Mare, mai puţin răspândit la Roma în timpul Republicii decât în perioada Imperiului; am arătat că atitudinea proconsulului în legătură cu Alexandru Macedon exprima mai curând o rivalitate, decât o imitaţie servilă. Să reamintim, totuşi, un fapt evident: nu există nici o dovadă că Caesar a avut intenţia de a cuceri întreaga Gallie în anul 58. Apoi, vom ţine seama, cu siguranţă, de datele economice: Gallia dispunea de mari bogăţii agricole, iar cucerirea ei îngăduia să se spere în obţinerea de numeroşi sclavi. În plus, era situată de-a lungul importantelor artere comerciale care pornesc de la Mediterana şi merg spre Bretania, Germania şi

nordul Europei; numeroşii negustori romani ştiau acest lucru de mult timp, dar prezenţa lor, chiar dacă a înlesnit cucerirea (au furnizat ghizi şi ofiţeri), nu a impus-o. Exporturile de vin, atestate de amforele de la Toulouse, Bibracte etc., s-au efectuat în absenţa controlului militar. În sfârşit, cucerirea *Galliei comata* putea întări securitatea Provinciei.

Din anul 58, Caesar a antrenat imperiul în război; şi-a ales doi duşmani, iar pretextele au diferit în ambele cazuri. La o primă privire, cele două intervenţii nu au decât un punct comun: trebuia ca războiul să fie un *bellum iustum**, să fie justificat din punct de vedere moral şi religios. Acest fapt nu ne opreşte ca, în ambele cazuri, să nu găsim decât un singur agresor: Caesar.

4. Războiul împotriva helveţilor — Proconsulul s-a găsit imediat confruntat cu două probleme distincte în care erau implicaţi helveţii. Pe de-o parte, un complot fusese pus la cale. Orgetorix, personalitate de vază a acestui popor, dorea să preia puterea şi se aliase de circumstanţă cu sequanul Casticus şi heduul Dumnorix. Fratele celui din urmă, Diviciacus, care îl invidia şi-i ura pe sequani, a mers la Roma pentru a denunţa proiectul. Orgetorix n-a găsit altă soluţie decât sinuciderea. De cealaltă parte, helveţii doreau să plece din munţii lor pentru a ajunge în ţinutul santonilor, unde sperau să găsească pământuri mai mănoase. Această migraţie era foarte normală; ea nu era decât ultima dintr-o serie de mişcări care au permis celţilor să cucerească întreaga Gallie. O dată decizia luată, au trecut la fapte: au incendiat cele douăsprezece târguri *(oppida)* şi cele patru sute de sate pe care le aveau şi au luat hrana necesară pe trei luni pentru 368 000 de persoane, dintre care 263 000 de helveţi, cărora li se alăturaseră

* Război drept. (n.tr.)

rauracii, tulingii, latobigii şi boii din Noricum. Li se deschideau două căi, una prin Jura, alta de-a lungul văii Ronului. Cea din urmă ameninţa *Provincia,* iar proconsulul s-a prefăcut că este foarte îngrijorat. Cum nu dispunea decât o legiune, a VI-a, a purtat negocieri, pentru a câştiga timp, a adus trei legiuni (a VII-a, a VIII-a şi a IX-a), care fuseseră mobilizate pentru războiul împotriva lui Burebista, şi a mai recrutat altele două (a X-a şi a XI-a), cu totul ilegal; în acelaşi timp, a ordonat construirea, în dreptul Genevei, a unui zid lung de 28 de km, prevăzut atât cu un şanţ, cât şi cu mici forturi. Când s-a simţit pregătit, Caesar a invocat două pretexte pentru a rupe negocierile: helveţii, spunea el, ameninţă *Provincia*, iar instalarea lor la Saintes ar reprezenta un pericol pentru Toulouse (senatorii au acceptat acest argument, ceea ce arată indiferenţa lor faţă de geografia Galliei); odinioară, ofensaseră maiestatea poporului roman prin victoria lor asupra consulului Lucius Cassius (în anul 107!). Helveţii au decis atunci să treacă prin nord; au traversat râul Saône şi au urcat spre Autun. Allobrogii, ambarii şi sequanii au avut de suferit câteva jafuri şi au fost curând ajunşi din urmă în plângerile lor de către hedui. Or, aceştia din urmă erau foarte legaţi de romani: apăruse chiar o legendă cu privire la originea troiană a heduilor, ceea ce le îngăduia să se numească „fraţi ai poporului roman".

Caesar putea interveni. Vom insista puţin asupra bătăliei principale, fiindcă ea prezintă o latură exemplară şi ne va scuti să revenim asupra acestui gen de descriere. În primul rând, nu se ştie cu precizie unde s-a desfăşurat: Caesar vorbeşte doar de împrejurimile Bibractei, de unde se nasc mai multe ipoteze (Bibracte, Autun, muntele Sénégot sau Montmort, aproape de Toulon-sur-Arroux). Dispozitivul iniţial era mereu acelaşi: orice armată romană

era împărţită în trei corpuri (aripa dreaptă, centrul şi aripa stângă), dispunea de o rezervă şi se sprijinea pe o tabără; ea încerca să disloce adversarul fie învăluindu-l cu o aripă, fie separând o aripă de centru. Caesar a plasat patru legiuni pe trei rânduri la mijlocul pantei unui deal şi două legiuni în rezervă pe creastă. Helveţii şi-au instalat tabăra pe culmea unei înălţimi vecine şi şi-au dispus toate efectivele în falangă pe câmpia de la mijloc. Un atac roman a atras un contratac din partea lor în direcţia aripii drepte, însă fără sorţi de izbândă. Un al doilea asalt al legionarilor i-a condus direct în tabăra duşmanilor, producând o debandadă în rândurile acestora. S-au înregistrat 80 000 de morţi, din cei 92 000 de războinici helveţi înarmaţi. Supravieţuitorii, în număr de 110 000, indiferent că erau combatanţi sau necombatanţi, au fost repatriaţi în munţii lor. Caesar şi-a manifestat clemenţa, lăsându-i pe allobrogi să le dea grâu.

5. Războiul cu Ariovist[45] — Încă din anul 58, o adunare a notabililor galli a ascultat plângerile heduilor şi sequanilor: primii, care odinioară îi folosiseră ca mercenari pe suebii lui Ariovist, de neam germanic, au intrat apoi în conflict cu foştii lor angajaţi, care s-au aşezat în câmpia Alsaciei; heduii, învinşi la Admagetobriga (spre Selestat?), au fost obligaţi să plătească tribut suebilor, situaţie căreia înţelegeau să-i pună capăt. Caesar, căruia nu i se cerea nimic, sau, în orice caz, nu mare lucru, s-a prefăcut că a fost chemat; făcând o discretă aluzie la cimbri şi teutoni, fără a-i numi, a explicat la Roma că Italia este ameninţată, neţinând seama de titlul de „rege şi prieten al poporului roman" atribuit în anul 59 lui Ariovist; pe deasupra, a fost

[45] Ariovist (?–cca 54 a.Chr.) — comandant militar germanic şi principe al suebilor de la răsărit de Rin. (n.tr.)

chemat în ajutor, spunea el, de către hedui, „fraţii poporului roman". A profitat de aceasta pentru a aduce în Gallia o legiune în plus, a XIII-a. L-a convocat pe Ariovist, care mai întâi a refuzat invitaţia, dar apoi a acceptat să-l întâlnească. Întrevederea, desfăşurată pe vârful unui deal, a fost impresionantă: fiecare căpetenie era însoţită de 4000 de călăreţi. Germanul a reamintit legile războiului: acestea îi dădeau dreptul să ceară un tribut şi ostatici, heduii fiind învinşi. În timpul discuţiilor, Caesar a fost înştiinţat că suebii aruncau cu pietre în oamenii săi; proconsulul a hotărât că era adusă o atingere demnităţii poporului roman. Aceasta însemna război. Locul luptei a fost, şi de data aceasta, subiect de discuţie. A fost aşezat la sequani, în Franche-Comté (Orosius, VI, 7,6) sau la Sarrebourg, ori la leuci, între Mosella şi Martagne, sau chiar în Alsacia, fie spre Strasbourg, fie spre Moulhouse. Descoperirile ne îngăduie să preferăm acest ultim loc: tabăra mare a lui Caesar s-ar fi găsit la 22 de km vest de Rin, iar întâlnirea ar fi avut loc pe câmpia numită Ochsenfeld. Legiunea a X-a s-a dovedit a fi cea mai bună şi a contribuit decisiv la o victorie care a făcut, şi aici, 80 000 de morţi din rândurile inamicilor pe câmpul de luptă. Suebii au fost aruncaţi dincolo de Rin, care a devenit, începând de atunci, graniţa dintre Gallia şi Germania. Caesar a lăsat armata să ierneze la sequani. El însuşi a plecat să ţină adunările provinciale în Gallia Cisalpină. Acest prim an de război a stabilit autoritatea sa asupra Galliei şi i-a întărit prestigiul la Roma.

6. Clodius la Roma — În acelaşi timp, viaţa politică îşi continua cursul în capitală şi era animată de Clodius, care punea în practică o politică populară. Tribun al plebei în anul 58, scăpa de Cato, trimiţându-l în Cipru, şi de Cicero, printr-o condamnare la exil din cauza omorârii adepţilor lui

Catilina. Simpatia plebei şi-a atras-o prin distribuţii de grâu, trecând astfel drept un *felix Catilina.* Este greu să-i reducem rolul la acela de instrument în mâinile lui Caesar. Dar recolta proastă din 57 a pus capăt generozităţii sale, evergetismului său. Nu-i mai rămânea decât violenţa; pe acest plan, a cunoscut un succes deplin, speriindu-l până şi pe Pompeius. *Optimates* n-au găsit decât o soluţie: la teroare să răspundă prin teroare; fără îndoială, Pompeius l-a însărcinat pe un anume Milo să recruteze bande care să se opună celor ale lui Clodius.

7. Caesar ca scriitor — Caesar, în ceea ce îl privea, se interesa îndeaproape de ceea ce se petrecea la Roma şi-şi făurise o armă politică din scris. Opera sa literară, cel puţin aceea care s-a păstrat, a fost întru totul pusă în slujba carierei sale. Principalele titluri au fost menţionate în capitolul precedent. Dar războiul din Gallia i-a furnizat lui Caesar materia pentru prima sa mare realizare, *Comentariile la războiul cu gallii*. Acestea interesează într-o dublă calitate istoria, mai întâi fiindcă prezintă etapele cuceririi, iar apoi fiindcă deformează realitatea într-un mod nemaiîntâlnit până atunci. Ele se prezintă sub forma unei descrieri cronologice redactate de Caesar, care vorbeşte despre sine la persoana a treia. În privinţa compunerii primelor şapte cărţi, singurele datorate lui Caesar, învăţaţii s-au împărţit în patru şcoli: unii admit redactarea unei cărţi pe an; alţii presupun existenţa a trei etape majore în anii 57, 55 şi 52; alţii cred că dosarele anuale au fost topite într-o singură lucrare finală; alţii, în sfârşit, pledează pentru o redactare dintr-un singur jet, în 52 sau 51. În orice caz, toată lumea admite că scrierile au fost trimise la Roma pentru a fi difuzate în lumea bună: trebuiau convinşi senatorii că acest război se făcea cu mari greutăţi, că era indispensabil şi că Caesar era omul situaţiei.

Am văzut mai sus că, în ciuda curajului lor, gallii nu puteau fi învingători. Caesar s-a străduit să lase să se creadă contrariul. A practicat, cu un talent care i-a păcălit chiar şi pe cercetătorii moderni, „arta deformării istorice" (M. Rambaud). Desigur, el a găsit apărători, în special în Germania. Dar se pare că este vorba de o dispută semantică şi că prietenii şi vecinii noştri germani nu au sesizat o nuanţă: Caesar este acuzat de deformare, nu de falsificare. El a pus la punct o abilă tehnică demonstrativă, de exemplu separând faptele (nu vorbeşte decât de o legiune, când, de fapt, erau două). A recurs la persuasiune prin numeroase repetiţii, în special a numelui său, prin omisiuni sau exagerări (în ceea ce priveşte numărul duşmanilor) şi, de asemenea, prin dramatizare. Într-un cuvânt, făcea o operă de propagandă. Începând cu *Războiul gallic*, a încercat, fără a-l numi, să-şi stabilească superioritatea politică, militară şi literară asupra lui Pompeius. Dezvolta aici teme militare (armata, comandantul, Fortuna sa...), altele mai politice (sprijinul armatei, asimilat cu cel al cetăţenilor romani; clemenţa, generozitatea, evergetismul proconsulului), şi folosea religia. Iar acest discurs a fost ascultat, fiindcă era servit de un excepţional talent literar. Însă nu trebuie să ne lăsăm vrăjiţi de acest cântec de sirenă; desigur, nu provoacă moartea, dar păcăleşte.

II. Prima cucerire a Galliei (57–53 a.Chr.)

1. Pompeius la Roma... şi în alte părţi — Clodius, prin violenţele sale, şi-a făcut mulţi duşmani şi în primul rând pe Pompeius, care, de la 1 ianuarie 57, a cerut rechemarea lui Cicero; această cerere anunţa o reapropiere între Pompeius şi Senat, care nu s-a concretizat imediat. Caesar însuşi nu avea încredere în şeful de bandă şi se pare că a dorit rechemarea oratorului. În timpul verii, o criză de aprovizionare a provocat la Roma o foamete ale cărei consecinţe au fost atât de repede şterse, încât s-a presupus că ea a fost provocată de către Senat pentru a permite acordarea unor puteri mai mari lui Pompeius. În fapt, acesta din urmă a suportat costul operaţiunii: s-a văzut

însărcinat cu dificila responsabilitate de a aproviziona Oraşul timp de cinci ani şi a trebuit să se îmbarce pentru o călătorie în Sardinia în ciuda furtunii care se dezlănţuise. „Avem datoria nu să trăim" a remarcat el, nu fără amărăciune, „ci să navigăm". Hansa din Bremen, în Evul Mediu, şi-a făcut din această formulă deviza.

Răscoala belgilor — Caesar nu putea interveni deloc în problemele de la Roma, angajat fiind într-un conflict de care nu era străin: în 57, a trebuit să facă faţă unei vaste revolte a belgilor.

Belgii erau îndreptăţiţi să declare război. Intervenţia lui Caesar împotriva helveţilor şi a suebilor constituia o ameninţare, sentiment întărit prin iernarea legiunilor la sequani. În plus, aceste popoare cu un temperament violent considerau războiul o plăcere, care prezenta, pe deasupra, şi avantajul jafului. Caesar avea, de asemenea, motive să provoace un conflict: „Dintre toate popoarele Galliei, belgii sunt cei mai viteji" (*Războiul gallic*, I, 1); tradusă în alţi termeni, această remarcă arată că ei reprezentau principalul pericol pentru interesele Romei, ceea ce el explica prin faptul că erau un amestec de germani şi galli. De unde rezulta necesitatea de a-i zdrobi, pentru a avea linişte. S-a mai remarcat faptul că nervii nu beau vin şi că Caesar şi-ar fi putut dori să îi învingă pentru a deschide o nouă piaţă viticulturii italiene; este, fără îndoială, o exagerare.

Importanţa ameninţării justifica recurgerea la măsuri ample. Caesar primise întăriri prin sosirea legiunilor a XIII-a şi a XIV-a şi se afla astfel la comanda a nouă unităţi de acest tip. De obicei, atunci când şi situaţia o îngăduia, le grupa câte două, una de veterani şi cealaltă din „recruţi". Trebuie să acordăm atenţie acestei sporiri lente, dar

constante, a efectivelor: ea nu a încetat niciodată şi nu a fost fără consecinţe pentru ceea ce a urmat. Pe de altă parte, crescuse, de asemenea, numărul auxiliarilor. S-au făcut recrutări în *Provincia* şi în *Gallia comata*, în special la hedui şi chiar la belgi. Remii s-au plasat fără ezitări în tabăra romanilor: n-au întârziat să le livreze grâu, ostatici şi să le deschidă porţile cetăţilor *(oppida)* lor. În ceea ce îi priveşte pe belgi, s-a ajuns la un total de 286 000 de combatanţi; grosul efectivelor era furnizat de bellovaci, circa 100 000 de oameni. Suessionii aliniaseră 50 000 de oameni, ca şi nervii. Printre duşmanii consideraţi cei mai periculoşi figurau, de asemenea, atuatucii; se spunea că aceştia descindeau din cimbri şi teutoni.

În timp ce Crassus îşi plimba legiunile prin actualele Bretania şi Normandia, unde obţinea supunerea fără ciocniri majore, Caesar opera în patru etape. Urmând o logică strictă, el a lovit mai întâi în centru, unde adversarul părea mai puţin periculos, ceea ce i-a permis, printre altele, să-i izoleze pe membrii coaliţiei. I-a atacat, aşadar, mai întâi pe suessioni. A început prin a degaja de asediatori un *oppidum* al remilor, *Bibrax.* Confruntarea principală a avut loc pe dealul Mauchamp sau puţin mai la vest (în Aisne). O tentativă de asalt lansată de belgi s-a transformat în dezastru şi masacru. Apoi, Caesar a început asediul principalului lor centru, *Noviodunum* (tabăra de la Pommiers, la 3,5 km nord-vest de Soissons), care a capitulat. După aceea, s-a îndreptat împotriva bellovacilor. I-a biruit uşor prin asedierea reşedinţei lor, *Bratuspantium*, care trebuie identificată, fără îndoială, cu Beauvais (savanţii locali au înmulţit posibilităţile şi se pot număra nu mai puţin de cincispreze propuneri diferite pentru localizarea acestei cetăţi; se vede bine că Caesar, ca şi cititorii săi, se preocupa prea puţin de precizie). Bellovacii fiind zdrobiţi, Caesar a putut să-i atace pe

redutabilii nervi. Lupta de pe *Sabis* a avut loc, probabil, aproape de Bavai, pe Sambre (ipoteze recente văd sub numele *Sabis* mai curând Sella sau Escaut). Ostaşii săi au avut câteva dificultăţi la începutul încăierării şi asistăm chiar la o repliere a călăreţilor şi a infanteriei uşoare a legiunilor. Caesar a profitat, în *Comentariile* sale, pentru a amplifica primejdia, ceea ce i-a permis să pună în valoare aspectul judicios al deciziilor sale. În realitate, intervenţia lui Labienus şi a legiunii a X-a a restabilit rapid situaţia, iar victoria a fost totală. Cu puţin timp înainte, stoicul Cato lăudase sobrietatea nervilor şi-l criticase pe Caesar, petrecăreţul. M. Rambaud, nu fără umor, vedea în bătălia de pe *Sabis* o „victorie a epicureismului asupra stoicismului şi a vinului asupra berii". În sfârşit, Caesar s-a îndreptat împotriva atuatucilor, puternic fortificaţi în cetatea lor de la Namur (sau Liège ori Tongres, conform unor lucrări recente). Rezistenţa a fost zadarnică şi cei 53 000 de locuitori au fost vânduţi ca sclavi. Senatul, impresionat de rapoartele pe care le trimitea proconsulul, a decretat douăzeci de zile de rugăciuni, ceremonii în onoarea învingătorului şi mulţumiri aduse zeilor.

Situaţia a fost apreciată diferit de către moderni, care consideră că multe lucruri rămâneau de făcut. Ca dovadă, nefericita aventură a lui Galba. Acesta primise ordinul să ierneze la Octoduros (Martigny), în valea superioară a Ronului. A fost asediat în tabăra sa, de unde a putut totuşi să scape, şi s-a refugiat la allobrogi, unde a aşteptat venirea primăverii.

3. Acordurile de la Lucca şi aplicarea lor — Caesar, care avea în sarcină Gallia Transalpină, dar şi Gallia Cisalpină şi Illyricum, a mers la adunarea de la Ravenna. Acolo, a primit o delegaţie din *Issa* (azi Vis, Lissa). Aceasta s-a plâns de diferite abuzuri de care se făcuseră vinovaţi

publicanii şi negustorii care se grupaseră într-o asociaţie oficială, un *conventus civium romanorum*. Caesar a dat dreptate isseenilor. Apoi, a primit câţiva senatori, printre care şi pe Crassus, care se străduia să relipească bucăţile „triumviratului", nu fără succes de altfel: a obţinut ţinerea unei reuniuni, care s-a încheiat cu acordurile de la Lucca, acorduri a căror importanţă a fost recent pusă la îndoială, se pare însă într-un mod abuziv.

Două sute de senatori voiseră să-l salute pe Caesar, care a avut o întrevedere cu Crassus şi, de asemenea, cu Pompeius, care a venit, pe 15 aprilie 56, nemulţumit. Cei trei bărbaţi au reînnoit „triumviratul": au decis ca Pompeius şi Crassus să obţină consulatul în 55, apoi Pompeius va primi provinciile Hispaniei, iar Crassus, Siria; cât despre Caesar, comandamentul său în Gallia va fi prelungit. Cicero s-a găsit cufundat în perplexitate; dar Crassus i-a cerut să se ocupe de lucrările sale edilitare din Roma şi a fost astfel flatat: se recunoştea în el un om de încredere şi cu gust. Nu fără ocolişuri, a sfârşit prin a-i susţine pe „triumviri", şi în special pe Caesar. Şi-a explicat opţiunea în discursul său *Despre provinciile consulare*, unde cerea menţinerea în funcţiile sale a proconsulului: „opiniile mele sunt, o mărturisesc, în dezacord cu cele ale lui Caesar", dar „în Gallia a repurtat succese desăvârşite" (X, 25 şi XIII, 33). Întrevederea de la Lucca a avut două consecinţe: chiar dacă „triumviratul" a obţinut un succes în 55, opoziţia faţă de „triumvirat" s-a întărit, ceea ce a antrenat eşecul complicilor la alegerile consulare din 54. Din acest punct de vedere, într-adevăr, acordurile de la Lucca n-au avut numai consecinţe fericite pentru contractanţi.

Caesar s-a străduit şi mai mult să-l seducă pe Cicero. Acesta din urmă publicase, în 55, un tratat de retorică, *De oratore*, în care arăta că bunul orator era egalul regilor şi în care reamintea că era un bun orator. În 55 sau 54, Caesar a alcătuit un tratat de gramatică, *De analogia*, şi i l-a dedicat lui Cicero.

În martie 55, acordurile de la Lucca au continuat să fie puse în practică: tribunul plebei, Trebonius, a propus, în

ciuda opoziţiei lui Cato, atribuirea Hispaniilor lui Pompeius şi a Siriei lui Crassus. Iar Pompeius, cu toată opoziţia lui Cato, a cerut prelungirea comandamentului lui Caesar în Gallia *(lex Licinia Pompeia)*. L-a trimis apoi pe Gabinius în Egipt, cu misiunea de a-l restabili pe tronul său, de pe care fusese izgonit, pe Ptolemaios Auletos. Această lună martie a anului 55 a avut o mare importanţă pentru ce va urma, în declanşarea războiului civil şi pentru războiul Alexandriei; vom reveni în capitolul următor. În ansamblu, Senatul şi Cicero s-au arătat mai curând pasivi, dând frâu liber „triumvirilor".

4. Războaiele de la frontiere — Din 56 până în 54, Caesar a întreprins o serie de campanii la frontierele Galliei. După ce i-a înfrânt pe belgi în nord, a atacat popoarele care trăiau în vest, pe malurile Atlanticului. Pentru a garanta siguranţa cuceririlor sale, a traversat Rinul şi Canalul Mânecii. Voia să cucerească toată Gallia, oficial pentru a pune capăt ameninţării pe care o putea face să planeze asupra Italiei (Cicero, *Despre provinciile consulare*, XIV, 34). Incursiunile sale în Germania şi în actuala Anglie aveau, poate, un obiectiv strategic, cunoaşterea popoarelor vecine şi ameninţătoare. A exploatat aceste expediţii în propaganda sa şi le-a dat o semnificaţie atât militară, cât şi religioasă, şi într-adevăr aşa au fost percepute. Deja stăpân al pământului, dorea, în plus, să devină stăpân al mării şi al fluviilor, care jucau un rol important în imaginar, fiind personificate de zei; în triumful care a urmat „figurau Rinul şi Ronul şi Oceanul captiv" (Florus, II, 13, 88–89). Ne putem, de asemenea, gândi că Caesar căuta să-l întreacă pe Alexandru cel Mare.

A) Împotriva popoarelor de pe ţărmul Atlanticului — Unul dintre marile popoare ale Galliei trăia în jurul golfului

Morbihan; veneţii, beneficiind de un regim aristocratic, au reuşit să impună o thalassocraţie şi să controleze comerţul de pe litoralul atlantic de la Peninsula Iberică până la sud de Armorica. Legăturile, în special cu Insula Britaniei, erau asigurate de coriosoliţi. Importanţa acestor schimburi este probată prin descoperirile de amfore de la Quiberon, Quimper, Saint-Servan (aproape de Saint-Malo) şi de la Hangistbury în Dorset. Rezultatul a fost o mare bogăţie, atestată prin descoperirea a numeroase tezaure monetare, dintre care principalul provine de la Amanlis. Atunci când Crassus le-a cerut grâu, veneţii au păstrat ca ostatici pe mesageri, ambasadori după părerea lui Caesar. În jurul veneţilor s-a format o coaliţie; ea grupa toate popoarele din actualele Bretania, Normandia şi Flandra. Legionarii nu puteau să-i biruiască: când un oraş era pe punctul de a fi cucerit, locuitorii fugeau pe mare. Brutus, însărcinat cu problema, n-a văzut rezolvarea decât într-o bătălie navală. Trebuie eliminate aici două legende. Pe de o parte, chiar dacă veneţii cunoşteau bine marea, ei nu dispuneau decât de corăbii de luptă mediocre, corăbii comerciale (au putut alinia 220, dar numărul nu spune nimic). Pe de altă parte, chiar dacă romanii erau bine instruiţi pentru lupta pe uscat, ei ştiau să construiască şi corăbii bune şi să se comporte ca nişte excelenţi marinari. În largul portului Saint-Gildas sau Locmariaquer, Brutus a obţinut o victorie categorică. Deoarece nişte „ambasadori" fuseseră făcuţi prizonieri, Caesar nu a arătat nici o clemenţă: senatorii veneţi au fost ucişi, compatrioţii lor au fost vânduţi ca sclavi, iar piaţa Atlanticului s-a deschis altor negustori, în special italici.

Aliaţii veneţilor au fost atacaţi pe uscat. Sabinus i-a învins pe unelli, pe care i-a măcelărit, ceea ce a atras supunerea aulercilor şi a lexoviilor. Mai la nord, împotriva morinilor şi menapilor, lucrurile nu mergeau

bine: trebuia să lupte în acelaşi timp împotriva morinilor, a menapilor, a mlaştinilor şi a pădurilor. Eşecul romanilor este descris de către Cassius Dio (XXXIX, 44); Caesar „a uitat" să ne vorbească de el. În schimb, povesteşte cu amănunte campania lui Crassus cel Tânăr în Aquitania, împotriva sotiaţilor, al căror rege se înconjura de „oameni devotaţi", „soldurii"[46]. Ofiţerul roman a cucerit cetăţuia lor, fără îndoială Sos, şi a câştigat o bătălie împotriva a 50 000 de aquitani şi cantabri care se refugiaseră într-o tabără. Aceste popoare s-au supus atunci, dând drept zălog ambasadori şi ostatici.

La sfârşitul anului 56, Gallia părea pacificată, cel puţin aşa se vedea de la Roma prin intermediul rapoartelor proconsulului. Acesta instala peste tot regi „prieteni ai lui Caesar". De asemenea, a convocat şi a prezidat adunarea din 55. De-acum putea visa dincolo de domeniul său.

B) În Germania — O victorie asupra zeului Rin i-ar fi conferit un prestigiu excepţional, asociat cu un aspect religios. Dacă o însoţea cu un succes asupra germanilor, reputaţia sa de general ar fi crescut considerabil. După obiceiul său, Caesar nu s-a prezentat ca un agresor, ci drept un apărător al populaţiilor paşnice care l-ar fi chemat, cu riscul de a crea şi folosi circumstanţe noi. În 55, a aflat că suebii îi împingeau, războindu-se cu ei, pe alţi germani, pe usipeţi şi pe tenctheri[47]. Ultimii, urmând un proces bine cunoscut, care s-a repetat adesea în secolele III–IV p.Chr., şi căutându-şi salvarea printr-o fugă precipitată, au trecut Rinul. Au ajuns în ţinutul menapilor, jefuind şi omorând, apoi la treveri. Caesar tocmai îi zdrobise pe aceşti noi veniţi (la sud de Nijmegen?), când a fost chemat în ajutor

[46] *Soldurii* — oameni liberi care trăiau în preajma unui şef, căruia îi jurau credinţă desăvârşită. Aceşti soldurii mâncau la aceeaşi masă cu patronul lor, se îmbrăcau la fel cu el şi nu trebuiau să-i supravieţuiască. (n.tr.)

[47] Usipeţi şi tenctheri — triburi germanice, care, pe vremea lui Caesar, locuiau pe malul drept al Rinului, primii între Yssel şi Ruhr, ceilalţii între Ruhr şi Streg. (n.tr.)

de ubii, care îi cereau sprijinul împotriva suebilor şi sicambrilor. Pentru Roma, ubii erau în Germania ceea ce erau remii în Gallia: aliaţi fideli ce trebuiau protejaţi de vecinii lor. În dreptul Clèves-ului, Caesar a aruncat peste Rin un pod, pe care l-a descris în amănunt, ceea ce ne îngăduie să observăm că nu prezenta nici o caracteristică deosebită; se înscria într-o serie arhitectonică bine atestată, dar oferea imaginea unui jug impus fluviului. Timp de optsprezece zile, romanii au prădat ţinutul sicambrilor, apoi s-au întors în Gallia. Cassius Dio şi Suetonius au fost de părere că nu s-au putut menţine dincolo şi au văzut în această reîntoarcere rapidă un eşec, ceea ce nu este o părere generală.

C) În Insula Britaniei — Lui Caesar, stăpân al uscatului şi al fluviilor, nu îi mai rămânea decât să devină stăpân al Oceanului pentru ca viitorul său triumf să fie desăvârşit; este ceea ce sugerează Cassius Dio (XL, 1). Dar şi aici nu a repurtat un succes indiscutabil, contrar afirmaţiilor sale şi în ciuda celor două tentative. Arheologia dovedeşte că au putut interveni motive economice. Comerţul de pe ţărmurile Atlanticului, s-a spus, era activ. Britania insulară importa vin, sticlă, ceramică şi exporta cereale, sclavi, piei, câini de vânătoare şi în special metale, mai ales cositor, dar şi aur sau cupru. Motive religioase şi totodată strategice au putut, de asemenea, juca un rol: bretonii, ascultând de druizi, îi sprijineau pe celţii de pe continent împotriva Romei (dar ne putem întreba în ce măsură).

Prima expediţie a avut loc târziu, la sfârşitul verii 55. Legionarii au debarcat la nord de Dover şi au obţinut succese în Kent, fapt ce i-a silit pe bretoni să ceară pace. Dar, în noaptea de 30 spre 31 august, o furtună a avariat grav flota, ceea ce a avut ca rezultat o reluare a ostilităţilor, însoţită de ambuscade şi de atacarea taberei lui Caesar,

care a reuşit, totuşi, să readucă grosul trupelor sale pe continent. Senatul nu a pus la îndoială rapoartele ce i se trimiteau şi, pentru această ispravă extraordinară, a votat douăzeci de zile de rugăciuni.

Nemulţumit, fără îndoială, de prima sa încercare, Caesar a dorit să se revanşeze. Învăţând din experienţa primei tentative, a modificat organizarea dispozitivului său. În 54, a adunat mijloace considerabile: a construit 600 de corăbii (în total, a putut dispune de 800 de corăbii), a adunat cinci legiuni şi 2000 de călăreţi. Cu toate tărăgănările heduului Dumnorix, care, în cele din urmă, a fost executat, armata s-a îmbarcat în Portus Itius (în preajma portului Boulogne) şi a debarcat în Kent, fără îndoială la gura râului Northbourne. Greutăţile n-au lipsit: pe de o parte, furtuna a provocat iarăşi stricăciuni flotei şi a trebuit să pună la adăpost ceea ce mai rămasese din corăbii, iar, pe de altă parte, Cassivellaunus a acţionat ca un conducător abil şi energic. Legionarii şi-au demonstrat însă superioritatea lor tactică, în ciuda intervenţiei conducătorilor de care de luptă, *essedarii*, şi în pofida curajului disperat al trinovanţilor. După ce au învins în câmpie, romanii au trecut Tamisa şi au cucerit unul după altul micile forturi ridicate de bretoni pe culmile dealurilor (arheologii englezi le numesc *hill-forts*; cel mai cunoscut a fost cercetat la Ravensburgh). În cele din urmă, Cassivellaunus s-a supus, iar Caesar s-a reîmbarcat. Nu se putuse menţine pe insulă (a dorit oare acest lucru?): în primul rând, nu avea destui oameni pentru a face faţă unui adversar foarte dificil, fără îndoială cel mai dificil pe care Roma l-a înfruntat vreodată; în al doilea rând, noi dificultăţi au apărut pe continent.

5. Iarăşi belgii — Într-adevăr, cei pe care Caesar îi numeşte belgi, popoarele din nordul Galliei, se răsculaseră din nou. Mai întâi, căpetenia Indutiomarus a recrutat soldaţi

la treveri. Dispunea de numeroşi pedestraşi şi de cea mai redutabilă cavalerie din toată Gallia. Patru legiuni şi 800 de călăreţi au pornit împotriva lui şi au obţinut victoria; Cingetorix, un client al lui Caesar, a fost pus în fruntea învinşilor. Dar agitaţia se răspândea ca o pată de ulei şi a fost rândul lui Ambiorix, un om inteligent şi crud, să-i îndemne la răscoală pe eburoni. Legatul Titurius Sabinus, a cărui tabără se găsea aproape de Tongres, a crezut că are de-a face cu o revoltă generală, însoţită de o intervenţie a germanilor, şi a decis să părăsească adăpostul fortificaţiei. A făcut-o, căzând într-o ambuscadă care a provocat cel mai mare dezastru suferit de armata romană în războiul din Gallia: efectivele unei legiuni şi jumătate au fost nimicite; împreună cu ele au murit Sabinus şi Cotta. Fără cea mai mică ezitare, Caesar a atribuit legatului său responsabilitatea eşecului.

În sfârşit, nervii au intervenit şi ei: l-au asediat în tabăra lui (spre Binche?) pe Cicero, fratele oratorului, dar acesta a avut prevederea să nu se mişte şi să aştepte sosirea proconsulului, care i-a înfrânt pe nervi în preajma localităţii Tongres. Nu a obţinut astfel nici un rezultat: agitaţia s-a stins, dar focul s-a reaprins la treveri, unde a reapărut Indutiomarus, care a fost înfrânt de Labienus şi, de această dată, ucis. Dar toată Gallia începea să se agite; senonii, camuţii şi atuatucii se pregăteau de război. În consecinţă, Caesar a hotărât să nu părăsească regiunea pe timpul iernii.

6. În acest timp la Roma — În timp ce proconsulul ducea un război împotriva barbarilor, Cicero, oratorul, avea noi ambiţii. Între anii 54 şi 51 a redactat *De republica*, un tratat politic în care arăta că Roma avea nevoie de un îndrumător, de un *princeps*; şi i se părea că i se potriveşte rolul de *princeps*. În aşteptare, spera să obţină cel puţin un al doilea mandat de consul pentru 52; în zadar. Nu-i mai rămânea decât să realizeze proiectele de

urbanism concepute de Caesar (scrisoare către Atticus, IV, 16, 8). Aceste lucrări priveau în special spaţiul civic: oferind noi monumente cetăţenilor, proconsulul îşi manifesta evergetismul şi arăta că avea sub control acest domeniu. A lărgit *Forum*-ul, unde basilica Aemilia era în curs de terminare; acest imens *hall* acoperit, de 100x49 m, era împărţit în cinci nave printr-o colonadă cvadruplă. Cel mai important şantier era pe Câmpul lui Marte şi privea împrejmuirea unde se întruneau comiţiile şi unde cetăţenii votau; proconsulul le oferea un imens spaţiu de 3,5 ha (310x120 m), împărţit în travee şi decorat cu două portice acoperite cu marmură. Aceste *saepta* vor fi apoi denumite *saepta Iulia*: când cetăţenii vor vota, Caesar va fi mereu prezent.

În plan politic, anul 53 a fost însoţit de profunde schimbări, dintre care cea mai importantă a fost consecinţa unui dezastru suferit în Orient: Crassus a fost învins la Carrhae, apoi ucis: „Parţii, spune Cassius Dio, i-au turnat în gură aur topit" (XL, 27); romanii căpătaseră o solidă reputaţie de rapacitate. Prin această moarte, a dispărut şi „triumviratul". Caesar i-a propus lui Pompeius un acord: Iulia fiind moartă, i-ar fi dat în căsătorie pe strănepoata sa, Octavia, iar el însuşi s-ar fi căsătorit cu o fiică a lui Pompeius; nu se gândea că dublul divorţ pe care aceste căsătorii l-ar fi antrenat ar fi putut constitui un obstacol. Pompeius a refuzat: se apropia de aristocraţia senatorială şi a preferat să se căsătorească cu Cornelia, cu siguranţă văduva popularului Crassus, dar şi fiica aristocratului Metellus Scipio. Această atitudine l-a neliniştit pe Caesar: se temea de un proces; duşmanii săi îl puteau acuza că abuzase de putere în 59 şi că intervenise inutil în Gallia. De asemenea, a adresat Senatului o dublă solicitare: dorea să aibă posibilitatea de a se prezenta la alegerile pentru consulat *in absentia*; cerea permisiunea de a rămâne cu armata sa până la 1 ianuarie 48, zi în care ar fi inaugurat consulatul pe care spera să îl obţină.

La 20 ianuarie 52, Clodius şi Milo s-au întâlnit din întâmplare. Şi-au aruncat unul altuia injurii şi s-a ajuns la

schimburi de lovituri. Clodius a fost rănit; Milo a plecat, apoi s-a întors pentru a isprăvi ceea ce începuse. Cu greu se putea îndepărta acuzaţia de premeditare. Supărarea populariIor, şi în special a celor mai extremişti dintre ei, a explodat. Curia a fost incendiată, iar Senatul l-a desemnat pe Pompeius drept consul unic cu misiunea de a menţine ordinea. Procesul s-a derulat în acest climat foarte tensionat: Cicero a asigurat apărarea asasinului *(Pro Milone)*. Profitând de aceste dezordini, tribunii i-au smuls lui Pompeius excepţia în privinţa lui Caesar, care a putut astfel să candideze la consulat *in absentia*. Se punea o problemă: când se sfârşea proconsulatul lui Caesar în Gallia? Legea *Vatinia* din 59 i-a acordat cinci ani de comandament, iar legea *Licinia Pompeia,* din 55, de asemenea cinci ani. Prietenii îi acordau aşadar dreptul de a petrece zece ani în Gallia, începând cu martie 59; de altfel, cu o anumită inconsecvenţă, unii se gândeau că putea să rămână în provincia sa până la 31 decembrie 49 şi să-şi inaugureze al doilea consulat la 1 ianuarie 48. Duşmanii săi începeau să socotească de la legea *Licinia Pompeia*, deci din martie 55; din punctul lor de vedere, proconsulul trebuia să-şi părăsească provincia în 50 şi să-şi depună candidatura în timpul verii lui 49. Ar fi avut astfel la dispoziţie câteva luni bune pentru a-l ataca în justiţie. Caesar ştia acest lucru.

7. Problemele Galliei în anul 53 — Trebuie să ne întoarcem puţin în timp. Pentru a compensa pierderile pe care le suferise din cauza lui Ambiorix, Caesar a cerut întăriri. Pompeius i-a trimis trei legiuni, pe care le recrutase în Gallia Cisalpină. Ele n-au permis obţinerea nici măcar a celui mai mic succes. Ubii au lansat încă un apel la ajutor, de data aceasta împotriva suebilor. Legiunile au trecut din nou Rinul, pe un alt pod. La sosirea lor, suebii

s-au refugiat în păduri; soldaţii romani n-au putut face prin urmare nimic şi s-au întors în Gallia. Germanii de dincolo de Rin se agitau mult. În timp ce Caesar pustia ţinutul eburonilor, fără să reuşească să-l captureze pe Ambiorix, aceştia l-au atacat pe Cicero, care se instalase în principalul *oppidum* al lui Ambiorix, *Atuatuca*; au fost puşi pe fugă de Caesar.

Calmul relativ din anul 53, cu toate eşecurile suferite de Caesar, minore de altfel, pune o problemă istoricilor. Anumiţi specialişti văd în acesta liniştea de dinaintea furtunii şi sunt de părere că tulburările din 54, adăugate celor din 53, au constituit un preludiu al exploziei din 52. Alţii consideră că realitatea se prezenta oarecum diferit: în 57, Caesar îi zdrobise pe belgi, acţiune continuată în 54; în 56, a supus popoarele din vest, ceea ce arată că avem de-a face cu o metodă şi o continuitate de idei. Bineînţeles, încă mai existau câteva revolte în nord şi vest. Dar pericolul potenţial se afla în centrul Galliei, la naţiunile care, rămânând nemişcate sau aproape nemişcate, îşi păstrau forţele intacte. Totuşi, le vor lipsi mereu braţele curajoşilor războinici căzuţi între 58 şi 54: gallii, profund împărţiţi, se arătau incapabili să elaboreze o strategie coerentă, cu puncte de vedere largi şi ample.

III. A doua cucerire a Galliei (52–51 a.Chr.)

Războiul s-a desfăşurat în continuare în trei timpi: înainte, în timpul şi după asediul Alesiei. Trebuie înlăturată aici o altă legendă: nu este corect să se vorbească de o revoltă generală în legătură cu aceşti doi ani de război. Numeroase popoare nu s-au alăturat insurecţiei, pur şi simplu fiindcă fuseseră distruse militar în anii precedenţi sau fiindcă nu se simţeau solidare cu insurgenţii. O

concepţie romantică despre istorie, încă vie la începutul secolului XX, a imaginat o ridicare în masă.

1. Declanşarea insurecţiei — Insurecţia a izbucnit la carnuţi, pe teritoriul cărora se afla pădurea sacră de la Orléans, ceea ce i-a incitat pe numeroşi cercetători să presupună că a intervenit un element religios. Insurgenţii au procedat la masacrarea tuturor romanilor care se găseau în *Cenabum* sau *Genabum*, reşedinţa lor (Orléans). Mişcarea s-a întins, i-a cuprins pe senoni, parisii, picţi, cadurci, turioni, aulerci şi pe lemovici, înainte de a se răspândi la biturigi şi arverni, care, conform lui Cassius Dio, „s-au revoltat sub conducerea lui Vercingetorix şi i-au masacrat pe toţi romanii care se găseau în oraşe şi sate" (XL, 33). Să remarcăm că răsculaţii trăiau în special în centrul Galliei, în „Celtica", în vest şi sud-vest: în acel moment, Belgia nu fusese atinsă de revoltă şi, dintre popoarele de pe ţărmul Oceanului Atlantic, nu s-au mişcat decât acelea care au fost cruţate de războiul din 56. Iremediabilul fiind săvârşit, notabilii trebuiau să organizeze acţiunea pe plan politic şi militar. Un arvern, Vercingetorix, şi-a asumat puterea supremă în aceste două domenii; a devenit rege şi general-şef al răsculaţilor, cu sprijinul cadurcului Lucterius şi al eburonului Ambiorix (îi vedem intervenind, în sfârşit, pe belgi, e adevărat într-o măsură modestă). În acest moment, doar heduii şi-au declarat nonbeligeranţa. Răsculaţii au trecut fără să şovăie la ofensivă şi Vercingetorix a ocupat foarte repede centrul Galliei. Cadurcul Lucterius a devenit, fără îndoială, şi mai periculos, deoarece, după ce a antrenat în revoltă pe ruteni, nitiobrogi şi gabali, a ameninţat Provincia.

2. Vercingetorix, omul — Noul conducător merită să fie cunoscut: el ilustrează un tip social important în Gallia şi a

ştiut să adune numeroşi insurgenţi împotriva Romei. Totuşi, rămâne greu de prezentat: puţine izvoare îi sunt consacrate, iar informaţiile provin în special de la Caesar, care avea interes să-l pună în valoare pe adversarul său. Totodată, autorii care au scris cărţi despre acest personaj merită o admiraţie deosebită. Se pare că această nouă căpetenie a insurgenţilor poate fi definită prin patru trăsături: în principal, a acţionat ca un patriot, dar în primul rând ca un patriot arvern şi abia apoi ca un gal, şi aceasta în conformitate cu tradiţiile poporului său. Fără nici o îndoială, privea cu interes reconstituirea unui imperiu arvern; desigur, nu uitase că ai săi au luptat împotriva Romei. Se comporta, de asemenea, ca un aristocrat, bazându-se pe nobili şi pe elita druizilor; ştia că avea strămoşi iluştri şi putea să se mândrească că era fiul lui Celtillus. Pe deasupra, aparţinea partidei monarhiste şi a restabilit regalitatea în folosul său. În sfârşit, s-au pus întrebări asupra talentului său de general: urmărirea opţiunilor sale strategice şi tactice va permite cititorului să-şi facă o idee în acest sens.

3. Reacţia lui Caesar — În ceea ce îl priveşte, Caesar nu a ezitat când a aflat turnura pe care o luau evenimentele şi a decis să atace pe flanc. În ciuda zăpezii, a străbătut Cevenii, urmând valea Ardèche, trecătoarea Pal, pentru a ieşi în bazinul Puy. El şi locotenenţii săi s-au despărţit. Romanii au pustiit ţinutul arvernilor, au asediat *Vellaunodunum, oppidum* al senonilor, iar jefuirea oraşului *Cenabum* a fost răsplata acordată carnuţilor pentru masacrul pe care îl comiseseră. Caesar i-a atacat apoi pe biturigi, care ocupau o poziţie centrală şi reprezentau un pericol mai mic decât arvernii; a asediat oraşul *Noviodunum*, apoi Avaricum, actualul Bourges. Un solid *murus gallicus* îl apăra. Legionarii au construit două turnuri şi o terasă de

asalt care a atins înălţimea întăriturii şi au trecut, contrar obiceiului, la atac, în ciuda ploii care cădea. Au distrus oraşul şi ar fi omorât, se pare, 40 000 de locuitori. Pentru Caesar, capturarea Avaricumului reprezenta prima veste bună după mai multe săptămâni.

Acest succes era cu adevărat bine venit: mulţi galli începeau să se întrebe dacă romanii se puteau menţine pentru mult timp la ei. Heduii înşişi îşi puneau această întrebare. Dintotdeauna, ca şi vecinii lor, erau împărţiţi între un partid majoritar, în cazul lor pro-roman, şi un partid minoritar, naţionalist. Între acestea a izbucnit un conflict, pentru a se decide cine trebuia să exercite puterea, iar Caesar s-a simţit obligat să intervină: a ales să-l sprijine pe un anume Convictolitavis împotriva concurentului său Cotus. Dar, unul după altul, principalii nobili hedui au trecut de partea lui Vercingetorix, urmându-l pe Litaviccus. Savanţii morvanzi[48] au crezut că era obligaţia lor să apere memoria strămoşilor lor şi să arate că „heduii n-au trădat", aşa cum proclamă titlul unei cărţi a lui E. Thévenot, apărută în 1960. Alţi învăţaţi s-au arătat, în general, mai severi în ceea ce îi priveşte pe aceşti nestatornici, socotiţi „greu de apărat" (J.-J. Hatt). În fapt, sarcina istoricului nu este să blameze sau să absolve, ci să explice: el constată că un partid minoritar (naţionalist) a devenit majoritar; că acest popor, cu un aliat atât de puternic (Roma) şi cu duşmani atât de numeroşi (în Gallia), nu avea cu adevărat posibilitatea de a-şi alege prietenii.

Acţiunea de la Avaricum a refăcut atât moralul legionarilor, cât şi pe cel al generalului lor, care a decis atunci să taie răul de la rădăcină, de la arverni, asediind principalul lor *oppidum*, Gergovia. Caesar dispunea atunci de zece legiuni. I-a încredinţat patru lui Labienus, pe care l-a trimis împotriva senonilor şi a parisiilor. El însuşi, cu restul armatei, s-a îndreptat spre Gergovia. Amplasarea acestei aşezări a fost mult discutată în ultimul timp. Se ştie că era constituită dintr-un mare *oppidum*, în faţa căruia Caesar a construit două tabere, numite de către cercetătorii moderni

[48] Morvan — regiune din extremitatea nord-estică a Masivului Central (Franţa). (n.tr.)

Tabăra Mare şi Tabăra Mică, legate între ele printr-un zid dublu cu şanţ. Descrierea locurilor, confruntată cu rezultatul săpăturilor arheologice, l-a făcut pe Napoleon al III-lea şi pe consilierii săi să propună o localizare la sud de Clermont-Ferrand: *oppidum*-ul de la Gergovia s-ar fi aflat pe un platou situat la nord de satul actual cu acest nume, Tabăra Mare la Serre d'Orcet, iar Tabăra Mică la Roche Blanche. De curând, pe baza unor săpături care nu ni se par convingătoare, s-a propus mutarea Gergoviei la nord de Clermont-Ferrand, la Côtes de Clermont. Şi Tabăra Mare şi Tabăra Mică au fost de asemenea plimbate (Clermont sau Montferrand şi, respectiv, Puy de Chanturgue sau Puy d'Ambière). Pentru a reveni la ce este mai sigur, la descrierea operaţiunilor, se ştie că romanii, după câteva hărţuieli, au încercat să cucerească *oppidum*-ul, dar au eşuat. Un asalt al gallilor împotriva Taberei Mari a fost cu greu respins, iar legionarii n-au putut să se menţină pe un deal pe care-l ocupaseră. Caesar a propus apoi lupta în câmp deschis; Vercingetorix a refuzat. O a doua tentativă de asalt a oraşului a eşuat şi atunci Caesar s-a hotărât să plece. Această plecare a avut consecinţe importante: a fost resimţită de toată lumea ca o înfrângere (Suetonius s-a făcut ecoul acestui sentiment). Caesar, pe care mai mulţi autori şi l-au imaginat disperat, i-a acuzat pe soldaţi de nesupunere, iar ultimii galli ezitanţi s-au aliat cu Vercingetorix. Acesta, îndeosebi, a tras o învăţătură, eronată de altfel: a crezut că gallii asediaţi puteau fi victorioşi împotriva romanilor.

Caesar s-a îndreptat către senoni. În acelaşi timp, Labienus câştiga bătălia de la Lutetia, înfrângându-l pe Camulogenus, apoi şi-a unit forţele cu acelea ale proconsulului, iar armata s-a deplasat spre est, în direcţia ţinutului lingonilor, urmărită la distanţă de către Vercingetorix, care, din acel moment, a adoptat o tactică stranie: şi-a propus să-l fixeze

pe Caesar. La adunarea de la Bibracte, Vercingetorix a fost confirmat în funcţiile sale. Heduii şi-au reafirmat sprijinul pentru cauza sa şi au fost imitaţi de majoritatea gallilor reprezentaţi. În entuziazmul general, nu au fost remarcate anumite absenţe şi nu au fost auzite cele câteva refuzuri categorice. Mai multe popoare din Provincia n-au dorit să continuie revolta, îndeosebi allobrogii, helvii şi volcii arecomici. În *Gallia comata,* remii şi lingonii au rămas alături de proconsul, ca şi treverii, aceştia din urmă temându-se de vecinii de dincolo de Rin.

Trădările au avut o importantă consecinţă tactică: Caesar nu mai găsea călăreţi galli: mijloacele sale financiare dându-i posibilitatea, a recurs atunci la germani, al căror număr nu a încetat să crească, ajungând să formeze o adevărată armată călare, îndeosebi în 52. Prezenţa acestor auxiliari este ilustrată prin mormântul nr. 3 de la Trier-Olewig, unde s-au descoperit arme romane de la sfârşitul epocii republicane: ele aparţineau, fără îndoială, unui călăreţ trever înrolat de Caesar. O confruntare a avut loc în estul ţinutului lingonilor şi cavaleria gallilor a fost înfrântă. Vercingetorix a făcut atunci o alegere: s-a închis în Alesia.

4. Alesia — Alesia a fost martora desfăşurării a două mari bătălii, una în Antichitate, cealaltă în epoca modernă.

A) Localizarea — Diferite amplasamente au fost propuse de către învăţaţi. Fără îndoială, *oppidum*-ul mandubiilor menţionat de Caesar se afla pe muntele Auxois, aproape de Alise-Sainte-Reine.

Un important fascicul de argumente converge în acest sens. Textele literare, în primul rând, în special *Comentarii de bello Gallico* ale lui Caesar, nu contrazic câtuşi de puţin alegerea acestui loc, a cărui topografie corespunde în multe privinţe cu descrierile disponibile. În al doilea rând, săpăturile arheologice demonstrează că un asediu important s-a desfăşurat acolo: un *oppidum* gallic fusese încercuit de două

apărări liniare romane, sprijinite de numeroase tabere; tot aici a fost descoperită o mare cantitate de arme, îndeosebi 600 de piese autentic celtice. Aceste săpături, efectuate mai întâi din ordinul lui Napoleon al III-lea, fuseseră bine făcute; o reluare recentă a lucrărilor şi recurgerea la sprijinul fotografiei aeriene (R. Goguey) au confirmat exactitatea lor, chiar dacă o foarte normală aducere la zi se impune. Numismatica confirmă că acest asediu i-a opus pe adversarii din 52. S-au descoperit 621 de monede, dintre care 134 romane: nici una nu este posterioară anului 54. În plus, monedele gallice aparţin popoarelor care au participat la conflict (monedele sequanilor reprezintă aproape o treime; ale arvernilor 21%; ale heduilor 15%; ale biturigilor 10%; ale senonilor 8,6%). Mai cu seamă că, pe multe dintre ele, au fost gravate numele unor conducători şi în particular ale unor căpetenii cunoscute ca opunându-se lui Caesar — stateri de aur poartă menţiunea: VERCINGETORIXIS; se regăsesc şi arvernii Epasnactus şi Vercassivellaunus, sequanul Togirix şi, de asemenea, Commius, Dumnorix, Lucterius, Litavicus... În sfârşit, toponimia şi epigrafia confirmă această identificare: numele modern Alise, reluat în Alise-Sainte-Reine, corespunde cu ALISIIA dintr-o inscripţie, cuvântului ALISIENS, gravat pe o teseră de plumb, sau numelui *pagus Alisiensis,* atestat mai târziu. Se vede că rămâne puţin loc pentru îndoială. Să adăugăm că, în celelalte localizări propuse, arheologia n-a revelat nimic asemănător şi că un pasaj din Caesar (*Bellum Gallicum*, VII, 66, 2) lasă să se înţeleagă că Alesia se găsea la vest de Saône.

B) Aşezare şi configuraţie — Alesia se afla deci la 45–50 de km vest-nord-vest de Dijon, în departamentul Côte-d'Or (fig. 4). *Oppidum*-ul gallic corespundea muntelui Auxois, un platou de formă eliptică măsurând 2 000 de m pe 900, la o suprafaţă de 90 de ha. Beneficia din abundenţă de apă, graţie unor izvoare şi puţuri. Pe una din pante, gallii au instalat o tabără ca avanpost. Vercingetorix adunase pe culme 80 000 de pedestraşi uşor înarmaţi, precum şi călăreţi, pe care i-a trimis destul de repede să caute ajutoare. De curând, s-a subliniat valoarea militară a locului. Muntele Auxois este încadrat de două văi adânci prin care curg râurile Oze şi Ozerain. Două platouri sunt situate

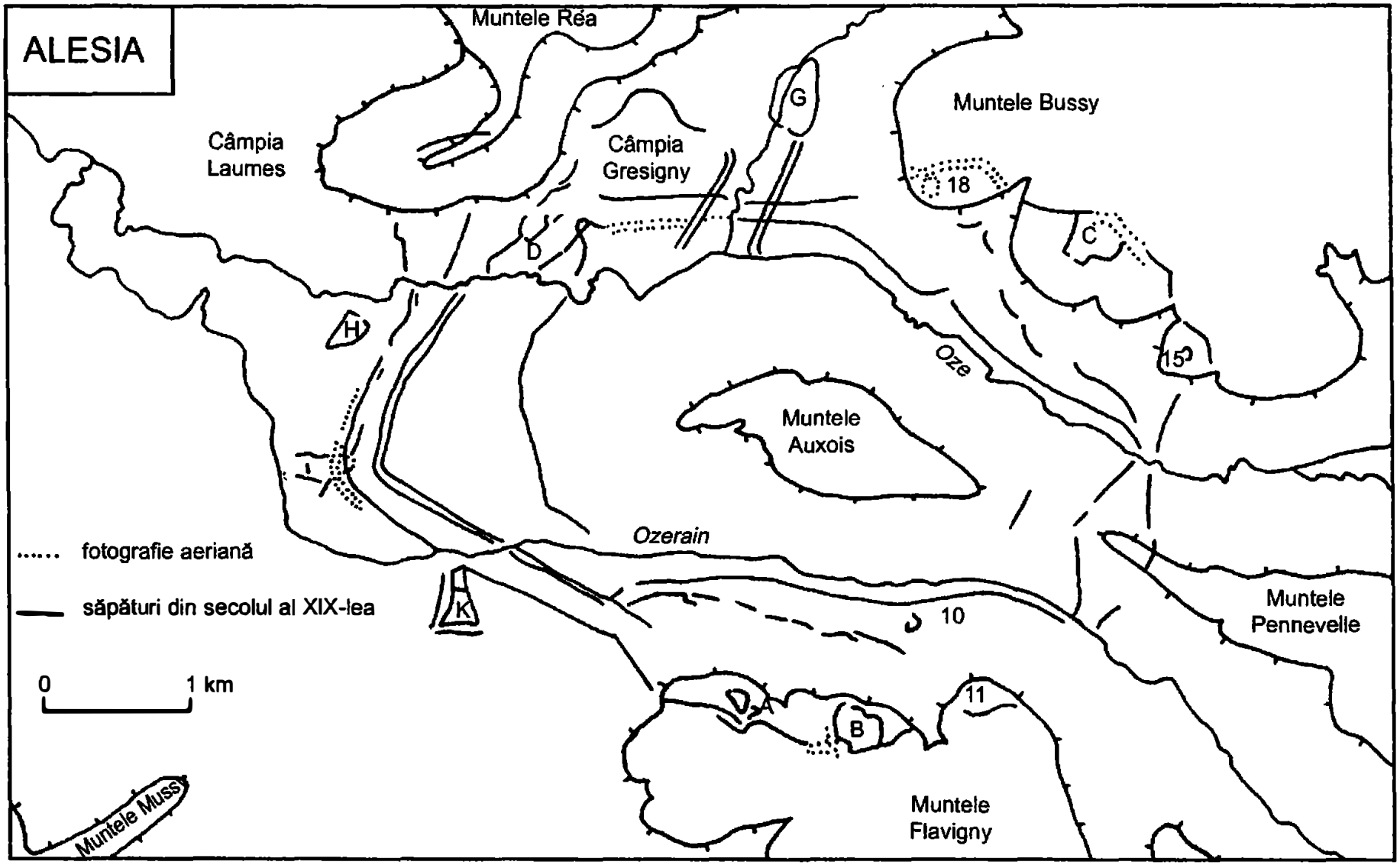

Fig. 4 — Alesia (plan adus la zi datorită indicaţiilor d-lui Reddé)

la nord, munţii Réa şi Bussy, care sunt separaţi de câmpia Grésigny. La sud se află muntele Flavigny. Cele două râuri, care sunt separate în amonte de muntele Pennevelle, se unesc în aval în câmpia Laumes.

C) Asediul — Baricadându-se în Alesia, Vercingetorix a căzut într-o capcană. Foarte încrezător după evenimentele de la Gergovia, credea că-i putea descuraja pe romani. Dar aceştia din urmă erau de neînfrânt în materie de poliorcetică. Caesar avea la dispoziţia sa cel puţin zece legiuni şi numeroşi auxiliari, în special călăreţi germani. Amintindu-şi de un vechi precept — războaiele se câştigă cu târnăcopul şi nu cu spada — a poruncit să se realizeze extraordinare lucrări de terasament. Muntele Auxois a fost înconjurat în totalitate cu o apărare liniară, numită în secolul al XIX-lea „contravalaţie", care măsura 15 km lungime şi era alcătuită din trei şanţuri; ea trebuia să-i oprească pe asediaţi să iasă. O a doua apărare liniară, „circumvalaţiunea", încă şi mai lungă, o îngloba pe prima; nu era sprijinită decât pe două şanţuri; ea avea drept scop să împiedice o armată de ajutor care ar fi dorit să-i atace pe la spate pe asediatori. Fiecare linie de apărare cuprindea valuri de pământ supraînălţate cu o palisadă flancată de turnuri din lemn. În faţă, fusese dispus un adevărat „câmp de mine", cuprinzând tot felul de capcane. Pari de lemn numiţi „cippi" (un fel de ţăruşi) ieşeau din poalele palisadei cu scopul de a împiedica orice tentativă de escaladare. În continuare, alţi pari de lemn cu vârful călit în foc erau ascunşi sub grămezi de crengi în câte un fund de pâlnie; erau „crinii". Încă şi mai departe, lame din metal sau „bolduri" ieşeau puţin din pământ şi trebuiau să rănească picioarele eventualilor atacatori şi copitele cailor. Soldaţii romani locuiau în douăzeci şi trei de mici forturi, dintre care

unele au fost regăsite prin săpături sau cu ajutorul fotografiei aeriene (dar identificarea unora rămâne să fie confirmată).

Bine aprovizionaţi cu apă, dar temându-se să nu rămână fără hrană, asediaţii i-au expulzat pe necombatanţi; romanii au refuzat să-i lase să treacă şi aceştia au murit de inaniţie între linii. Vercingetorix se baza mult pe o insurecţie a Galliei; abia instalat în Alesia, el a trimis mesageri care să ceară întăriri. Într-adevăr, s-a constituit o armată de ajutor, care a atins un total, extraordinar pentru acea epocă, de 250 000 de pedestraşi şi 8000 de călăreţi. Dintre căpetenii, îi recunoaştem pe atrebatul Commius şi pe arvernul Vercassivellaunus. Aceste efective puteau îngădui să se spere într-un succes politic, în aşteptarea celui militar; heduii înşişi intraseră în coaliţie. Totuşi, un important popor lipsea la apel: lingonii.

Armata de ajutor a ajuns la Alesia; acolo, a suferit un prim eşec: a fost respinsă de călăreţii germani ai lui Caesar. Vercingetorix a încercat o ieşire în speranţa de a face joncţiunea cu ei; a avut parte de un nou eşec. Contravalaţiunea s-a dovedit tot atât de netrecut pentru unii cum a fost şi circumvalaţiunea pentru ceilalţi. A sosit toamna. Armata de ajutor a revenit şi a fost iarăşi înfrântă, însă atât de rău, încât combatanţii au luat-o la fugă. Căpetenia arvernă a înţeles atunci că nu va putea scăpa din capcana în care se baricadase. A doua zi după acest ultim eşec, a ieşit din fortificaţie şi s-a predat lui Caesar. Acesta din urmă nu l-a graţiat: l-a trimis pe Vercingetorix la Roma, înlănţuit, şi l-a făcut să aştepte mult timp în închisoare triumful său; iar, după această ceremonie, prizonierul a fost executat. Mai înainte, imediat după căderea Alesiei, heduii şi arvernii s-au supus. De această dată, Caesar şi-a arătat clemenţa: acest joc de alternaţă între

asprime şi generozitate, permanent în timpul războiului din Gallia, viza un scop psihologic: pe de o parte, deschizând ostilităţile, ei se puteau aştepta la ce e mai rău şi trebuiau să ştie aceasta; cei care obţinuseră iertarea, pe de altă parte, nu puteau decât să se arate recunoscători învingătorului pentru generozitate. La Roma, plin de entuziasm, Senatul a votat douăzeci de zile de rugăciuni.

5. Gallia în 51 — În anul 51, viaţa politică de la Roma s-a calmat într-o oarecare măsură. Situaţia militară în Gallia prezenta o nouă înfăţişare: după Alesia, capacitatea de reacţie a celţilor fiind zdrobită, legionarii n-au mai procedat decât la operaţiuni de poliţie, la lupte sau asedii fără speranţă pentru duşmanii lor. Asupra faptului că aceste operaţiuni au prezentat mai puţin interes deţinem o probă: Caesar a încetat să-şi mai scrie *Comentariile,* iar unul dintre ofiţerii săi, Hirtius, a redactat cartea a VIII-a, consacrată tocmai acestui an 51. Operaţiunile au vizat cinci regiuni distincte.

Popoarele din centrul Galliei au constituit obiectul intervenţiilor lui Caesar, care iemase în Bibracte. Când a revenit vremea favorabilă războiului, a străbătut ţinutul biturigilor, a mai făcut câţiva prizonieri şi, mai cu seamă, s-a înfăţişat personal pentru a-i speria pe cei ce ar mai fi avut încă veleităţi războinice. A trebuit atunci să-i pedepsească pe camuţi: aceştia declaraseră război biturigilor, care n-au găsit altă soluţie decât pe aceea de a cere protecţie Romei. Caesar a intervenit în forţă, iar soldaţii săi şi-au aşezat tabăra în ceea ce rămăsese din *Cenabum* (Orléans).

Conflictul a fost mai dur cu popoarelor din nord-vest. Regele bellovacilor, Correus, s-a aliat cu atrebatul Commius. Lipsiţi de orice patriotism de data aceasta, ei îşi propuneau, pur şi simplu, să jefuiască teritoriul suessionilor, pe care Caesar îi pusese sub autoritatea remilor pentru a-i recompensa pe aceştia pentru fidelitatea lor. O ambuscadă îndreptată împotriva remilor a provocat moartea uneia dintre căpetenii, Vertiscus. Romanul, care nu putea suporta ca alţii în afara lui să jefuiască în Gallia, a intervenit cu concursul lui Trebonius şi al călăreţilor săi germani. În

cursul unei lupte care a avut loc între cursul Aisnei şi pădurea de la Compiègne, bellovacii au fost înfrânţi, iar Correus şi-a găsit moartea. Supravieţuitorii au cerut pace. Atrebatul Commius a preferat să fugă; dar, la puţin timp după aceea, s-a predat; mai târziu, a reuşit să scape şi s-a exilat în Insula Britaniei. După acest succes, armatele romane şi-au făcut apariţia pe teritoriul eburonilor, care a fost devastat. Ambiorix, neputincios, a preferat şi el exilul, decât să se supună.

În sud-vestul Galliei s-au derulat însă episoadele cele mai dramatice ale conflictului, mai întâi în ţinutul picţilor. Căpetenia andilor, Dumnacus, a asediat Poitiers, unde se afla un notabil pro-roman, Duratius. O armată condusă de Caninius şi Fabius l-a constrâns să se retragă şi i-a zdrobit pe oamenii acestuia într-o luptă de cavalerie: peste 12 000 de soldaţi au rămas pe câmpul de luptă. Dumnacus, la rândul său, a luat calea exilului. Caninius s-a îndreptat apoi spre ţinuturile cadurcilor. Lucterius şi Drappes au refuzat să capituleze după căderea Alesiei şi s-au refugiat cu oamenii lor în cetatea *Uxelllodunum*. Odinioară, acest toponim a fost identificat cu Puy d'Issolu; s-au mai propus Canteyrac, iar mai recent Capdenac: săpăturile au scos la lumină ghiulele şi bile din piatră pentru praştie, precum şi linii de apărare discontinui, romane şi gallice. Se ştie că Caninius înconjurase oraşul cu un şanţ şi o întăritură şi că a construit trei tabere. Asediul a durat; cadurcii au încercat o ieşire, care a eşuat; atunci, au decis să se predea. Învinşii au suferit din ordinul lui Caesar, care, de această dată, nu a dorit să se arate iertător, o pedeapsă groaznică: proconsulul „a poruncit să li se taie mâinile tuturor acelora care au mânuit arme şi le-a lăsat viaţa doar pentru a se şti mai bine cum îi pedepseşte pe rebeli" (*Bellum Gallicum*, VIII, 44, 1). Destinul a două căpetenii a diferit atunci: Lucterius a încercat să fugă, dar a fost trădat de un arvern. Drappes, de asemenea, a încercat să scape: capturat, a găsit un ultim mijloc de evadare în sinucidere.

Au rămas două zone unde operaţiunile au fost de scurtă durată. În vestul Galliei, Fabius a străbătut regiunea ocupată de ce mai rămăsese din carnuţi şi teritoriul armoricanilor: toţi s-au supus fără a provoca dificultăţi. Labienus a avut ceva mai mult de furcă cu treverii, dar a avut şi el parte de succes.

6. Gallia la sfârşitul anului 51 — La sfârşitul anului 51, pacea romană domneşte asupra Galliei. Dar preţul plătit a fost scump. Lăsând la o parte pierderea libertăţii şi independenţei, trebuie să constatăm că *Gallia comata* a suferit mult. Doar câteva căpetenii au putut ajunge în exil, cel mai adesea în Insula Britaniei, şi rareori cu o parte a poporului lor, cum a fost atrebatul Commius. Nu pot fi date cifre precise şi sigure şi trebuie să ne îndoim de Velleius Paterculus atunci când spune că „peste 400 000 de oameni au fost masacraţi de Gaius Caesar şi un număr şi mai mare au fost luaţi prizonieri" (II, 47). Desigur, pierderile omeneşti au fost foarte mari şi s-au ridicat la sute de mii de morţi, în special în rândul tinerilor adulţi, şi cel puţin tot atâţia prizonieri au fost reduşi la sclavie, aceştia din urmă aparţinând tuturor mediilor sociale. Din punct de vedere economic, distrugerile au fost considerabile: legiunile distrugeau sistematic teritoriile inamice, iar gallii au trebuit să achite un uriaş tribut la sfârşitul conflictului. Pe scurt, Gallia a ieşit din această aventură „fără vlagă şi distrusă" (Orosius, VI, 12, 2).

Totuşi, o dată războiul încheiat, proconsulul a început, în conformitate cu tradiţiile Romei, organizarea noii provincii. Scrierea, pe care, desigur, nu o ignorau, s-a răspândit în rândul gallilor, care au trebuit, printre altele, să renunţe la cele mai crude dintre riturile lor. Dar s-au întâmplat şi alte lucruri. Aceşti opt ani au avut un rol foarte important pentru Franţa, iar consecinţele sunt încă perceptibile:

vorbim o limbă latină, justiţia noastră este marcată de dreptul roman, creştinismul, care impregnează viaţa noastră zilnică, a putut să se răspândească mai lesne, privelişte a localităţilor noastre, urbane şi rurale, a fost schiţată în această epocă, artele noastre, literatura noastră, filosofia noastră, în special de la Renaştere, Renaşterea Romei, au fost impregnate de civilizaţia greco-romană. Multe dintre valorile noastre, Onoarea, Curajul, ..., au şi ele douăzeci de secole, ca şi această Libertate, pe care Caesar a răpit-o Galliei[49].

7. Caesar la sfârşitul anului 51 — Dacă bilanţul se prezintă foarte contradictoriu pentru galli, în schimb el se înfăţişează cu adevărat pozitiv pentru învingători. Să nu insistăm asupra faptului că s-a îmbogăţit considerabil datorită prăzii pe care a adunat-o, dar să observăm care au fost consecinţele în domeniul politic: devenit *imperator* după un război pe care a ştiut să-l prezinte ca fiind lung şi dur, Caesar este acum aureolat de o glorie care-i va permite să-şi continuie cariera. Zeii i-au dăruit această glorie: succesul îl are de la Venus (Genitrix) şi de la Iupiter. Ştie, de asemenea, că a obţinut sprijinul al cel puţin unei părţi dintre soldaţii săi, care i-au devenit clienţi pentru că le-a dat victorie şi bani. Ce îşi poate dori mai mult în domeniul politic? Dar, dincolo de toate acestea, viitorul său apropiat este promiţător? Căci, într-adevăr, Caesar are mereu duşmani.

---

[49] Frazele de mai sus sunt scrise, evident, din punctul de vedere şi cu trimitere la publicul francez. (n.tr.)

Capitolul III

A TREIA AMBIŢIE: MONARHIA (49–44 a.Chr.)

I. Originile războiului civil

1. Problemele — Perioada care începea a doua zi după războiul din Gallia l-a găsit pe Caesar indecis: ce trebuia să facă? Desigur, tradiţia îi recomanda să se întoarcă la Roma şi să căute să reobţină consulatul. Dar ştia că duşmanii săi nu vor dezarma. Şi — nu ignora acest aspect — nu putea spera nimic mai mult decât gloria alăturată titlului de *imperator*, cel puţin dacă dorea să respecte tradiţia aristocratică. Or, cu siguranţă, el dispreţuia acest regim şi îi combătuse pe *optimates* în Senat. Dar dacă mergea mai departe de ceea ce se făcuse până atunci, nu-i mai rămânea decât să propună o formă oarecare de monarhie, să confişte puterea, ceea ce era ilegal şi revoluţionar. Risca, în aceste condiţii, să provoace un război civil, foarte periculos pentru el: de data aceasta, nu mai găsea, în faţă, o armată barbară şi popoare divizate, ci un strateg renumit şi soldaţi romani. Din punct de vedere militar, riscul era considerabil mai mare. Cu toată lipsa de consideraţie acordată înseşi noţiunii de război civil, în ciuda acestor condiţii dificile, Caesar a început ostilităţile.

Într-o primă fază, şi-a consacrat eforturile conducerii operaţiunilor; într-o a doua fază, când succesul a părut asigurat, a întreprins în paralel un program de reforme; într-o a treia perioadă, o dată pacea recâştigată, a avut loc desăvârşirea acestei politici. Din punctul de vedere al instituţiilor, a acţionat atât în calitate de consul, cât şi în aceea de dictator; a folosit magistraturi normale şi onorifice, dar viciindu-le folosirea prin cumul şi reînnoire neîntreruptă. A dorit poate, în continuare,

să organizeze o monarhie; istoricii, care nu se îndoiesc de aceasta, sunt totuşi împărţiţi în ceea ce priveşte forma avută în vedere.

2. Cauzele războiului civil — Nu vom reveni aici la problema „crizei republicii", criză care a izbucnit în anul 133 şi pentru care războiul civil din anii 49–45 nu este decât ultimul avatar. Anul 53 a marcat, pentru expunerea noastră, o etapă importantă. Într-adevăr, dezastrul de la *Carrhae* încheie procesul de destrămare a „triumviratului": moartea lui Crassus a pus capăt acestei înţelegeri, care a avut totuşi avantajul de a îngheţa situaţia, pentru că apărătorul *optimaţilor* se aliase cu conducătorul popularilor; aşadar, din acest an 53, Pompeius a început să se despartă treptat de Caesar, fără însă a se decide pentru o ruptură deschisă.

Atât una, cât şi cealaltă din cele două tabere în cauză au explicat pe larg motivele pentru care au intrat în conflict, tinzând, bineînţeles, să se justifice. Pompeius şi Cato în 49, Brutus şi Cassius mai târziu apărau *Libertas* (Lucanus, II, 279–281; monede bătute în 44 de către şefii republicani). Acest cuvânt nu corespunde celui de „Libertate" în sensul în care îl utilizează democraţiile din secolul XX. El desemna o stare în care instituţiile (Senat, comiţii, magistraţi) puteau funcţiona normal; bineînţeles, fiecare era mai atent la ceea ce îl interesa în mod direct, popularii în special la libertatea tribunilor plebei, *optimaţii* la aceea a Senatului. Cicero îmbogăţise programul aristocratic propunând instaurarea unui *princeps*, persoană cu autoritate care ar veghea la păstrarea ordinii, deci a Libertăţii *(Libertas)*; în concepţia sa, acest înalt demnitar ar putea fi Pompeius sau... Cicero însuşi. Caesar, dimpotrivă, propunea un program mai complex, bazându-se în aparenţă pe valorile tradiţionale. În primul rând, el lupta pentru poporul roman şi afirma cu sânge rece că apăra

democraţia, străduindu-se să ocrotească drepturile tribunilor plebei. Apoi, el lupta pentru sine însuşi şi mulţi, chiar şi Lucanus, au recunoscut că avea dreptate în această privinţă. Fiecare om poate şi trebuie să ocupe în stat un loc conform cu obârşia şi talentele lui, ceea ce se numea o *dignitas*; or, duşmanii lui Caesar atentau la această *dignitas* a sa. Atât într-unul, cât şi în celălat caz, el declara că acţiona în conformitate cu legile, cu *ius*, o valoare fundamentală pentru romani. În plus, el dădea asigurări că, chiar angajat într-un conflict nemilos, va da dovadă de două virtuţi: *humanitas* şi *clementia* (chiar dacă nu a întrebuinţat des aceste cuvinte), respectiv respectul condiţiei umane şi clemenţă în ceea ce îi priveşte pe cetăţenii romani. Desigur, această *clementia* nu era decât aceea a unei persoane private şi nu aceea a statului: ea avea, aşadar, un net aspect antirepublican. Însă, în practică, ea s-a bucurat de succes. Caesar a căutat întotdeauna să se împace cu Pompeius şi cu partizanii acestuia; a acordat adesea iertarea sa celor care o cereau. Chiar dacă decidea să o acorde de la caz la caz, această generozitate a cucerit poporul roman.

3. Izbucnirea războiului civil — Principala problemă, evocată în capitolul precedent, era aceea a datei la care se sfârşea proconsulatul Galliilor.

Caesar considera, prin urmare, că îi fusese încredinţat un *imperium* de zece ani, adunând cei cinci ani din *lex Vatinia* (mai sau iunie 59) cu cei cinci din *lex Licinia Pompeia* (martie 55), şi că, aşadar, îl putea păstra până la 1 ianuarie 48. Adversarii săi erau împărţiţi, cu excepţia unui punct: toţi îi micşorau durata. Unii începeau deceniul în 59, limitându-l la 1 ianuarie 49; alţii luau ca început al unui interval de cinci ani legea din 55 şi fixau termenul limită la 1 martie 50. Cercetătorii moderni au reluat dosarul şi nu l-au simplificat; iată ce se poate spune pe scurt: Caesar ar fi trebuit să renunţe la comandament, conform diferitelor

şcoli, la sfârşitul lui februarie 50, în noiembrie 50, la sfârşitul lui decembrie 50 sau la sfârşitul lui februarie 49. Această problemă de cronologie nu era indiferentă principalului interesat, care, după cum am spus, se temea să nu fie atacat în justiţie atunci când s-ar fi găsit lipsit de *imperium*. Temerile sale au fost confirmate de două măsuri: în anul 52, pe de o parte, puterile lui Pompeius au fost reînnoite pentru cinci ani, iar ale sale nu, ceea ce a resimţit-o ca o pe nedreptate; pe de altă parte, în acelaşi an, o *lex Pompeia*, care i se părea îndreptată direct împotriva lui, preciza că un proconsul putea să-şi intre în atribuţiuni din momentul desemnării, riscând astfel să trebuiască să-şi părăsească postul mai devreme decât era prevăzut. Astfel, era reconfirmat argumentul senatorilor care doreau să-l deposedeze de autoritatea sa la începutul anului 50. În schimb, îşi lega speranţele de o altă lege din acelaşi an 52, propusă de cei zece tribuni, lege care confirma permisiunea de a candida la consulat *in absentia*.

În domeniul politic, nu s-a petrecut mare lucru în anul 51. În schimb, în anul 50 asistăm la un inexorabil marş spre război. Încă din primele săptămâni, Caesar şi-a întărit partidul. Mai întâi, l-a cumpărat, poate cu preţul a zece milioane de sesterţi, pe tribunul plebei Gaius Scribonius Curio, „neruşinatul Curio cu limba de vânzare" (Lucanus, I, 269), care, până atunci, apărase aristocraţia. Şi l-a oferit apoi pe consulul Lucius Aemilius Paulus, de data aceasta pentru 1500 de talanţi, ceea ce a permis terminarea basilicii Aemilia de lângă Forum. Această generozitate devenise posibilă graţie prăzii adunate în ultimul război. Şi, în acest fel, basilica Aemilia a fost construită graţie aurului strămoşilor noştri, gallii.

Atacurile împotriva lui Caesar au continuat. În martie, consulul Claudius Marcellus, unul dintre cei mai înverşunaţi *optimates*, a cerut rechemarea lui Caesar, la care s-a opus celălalt consul, Aemilius Paulus; a cerut apoi înlocuirea lui Caesar, însă de această tribunul plebei, Curio, şi-a manifestat veto-ul. Atunci, Pompeius a propus să se fixeze o limită *imperium*-ului proconsulului şi a

avansat o dată precisă, 13 noiembrie 50. De data aceasta a fost rândul lui Caesar să refuze, căci se temea de un succes al aristocraţilor la alegeri; el a replicat că la acea dată nu ar fi ajuns la capătul celor zece ani. Dar Senatul nu dezarma şi căuta să-l slăbească: i-a cerut, ca şi lui Pompeius, o legiune pentru a face faţă parţilor; proconsulul, care nu putea refuza, a trebuit să-i trimită o altă legiune lui Pompeius, care a cerut să i se înapoieze ceea ce împrumutase. Caesar a pierdut astfel două unităţi de acest tip, ceea ce i s-a părut grav. În aceste condiţii, simţindu-se într-o poziţie defavorabilă şi din motive propagandistice, a propus Senatului un aranjament: va aştepta în Gallia Cisalpină cu doar două legiuni; la 26 noiembrie 50[50] a ajuns în această provincie şi s-a instalat la Ravenna.

Începând cu acest moment — şi în măsura în care distanţa o îngăduie — se accelerează schimburile de mesaje între proconsulul care propune o înţelegere şi Senatul care încearcă să-l readucă la rangul de simplu cetăţean particular. La 1 decembrie, consulul Claudius Marcellus revine la putere: el vrea să-i retragă lui Caesar comandamentul şi să i-l lase lui Pompeius pe al lui; se loveşte de împotrivirea tribunului Curio, cu siguranţă o investiţie bună, care propune ca ambii *imperatores* să-şi depună în acelaşi timp împuternicirile şi care câştigă cu 370 voturi contra 22. A doua zi, Marcellus mai atacă încă o dată: îi ordonă lui Pompeius să-l atace pe Caesar; ceea ce înseamnă a-i cere să abandoneze orice încercare de a rămâne neutru. Hirtius, care venise la Roma într-o misiune de conciliere sau de informare, înţelege că nu se mai

[50] Anumiţi istorici propun, pentru perioada care urmează, o dublă datare, datarea oficială, în întârziere faţă de evoluţia astrelor, şi datarea după calendarul iulian, care nu exista încă şi care a fost stabilită de către Stoffel şi Le Verrier (11 ianuarie 49 pentru prima corespunde cu 16 decembrie 50 pentru a doua). În paginile următoare ne vom mărgini la prima datare. (n.a.)

poate face nimic. Totuşi, la 10 decembrie, tribunii care îşi încep mandatul, în special Marcus Antonius, pledează din nou cauza neutralizării. Fără îndoială, este, însă, prea târziu. Curio şi Hirtius sunt la Ravenna. Caesar în persoană apără încă o dată neutralizarea: la 26 decembrie, într-o scrisoare către Senat, se arată gata să depună armele, dacă Pompeius face la fel; el cere să petreacă anul 49 în Illyricum cu o singură legiune, care să-i asigure securitatea. Scrisoarea este citită pe 1 ianuarie 49; Scipio convinge Senatul să respingă această cerere şi să-l destituie pe Caesar, ceea ce se aprobă la 7 ianuarie. Este ales, pentru a-l înlocui, unul dintre duşmanii săi personali, Lucius Domitius Ahenobarbus. Tribunii îşi folosesc dreptul de veto, care este declarat nul de către Senat; acesta din urmă, la instigarea lui Pompeius, votează un senatus-consultum cu putere de decret; Caesar este declarat inamic public. Unii tribuni, printre care şi Marcus Antonius, se refugiază la Ravenna.

Din punct de vedere juridic, proconsulul şi adversarii săi nu erau lipsiţi de argumente. Primul avea de partea sa veto-ul tribunilor; ceilalţi se bazau pe acel senatus-consultum cu putere de decret. Din punct de vedere politic, Caesar putea pretexta că făcuse totul pentru a evita conflictul: „nimic din ceea ce trebuia încercat pentru a salva pacea nu a fost neglijat de către Caesar, dar nimic nu a fost acceptat de către partizanii lui Pompei", spune Velleius Paterculus (II, 49). El avea, pe desupra, posibilitatea de a spune că Pompeius era acela care încălcase acordurile de la Lucca, că, în plus, îi avea de partea sa pe cetăţenii romani, deoarece legionarii erau poporul sub arme, şi că, în sfârşit, se încerca să i se impună o nedreptate: „El (Caesar) nu şi-a părăsit însărcinarea pentru a face rău, ci pentru a se apăra de nedreptăţile duşmanilor

săi" (*Bellum civile*, 1, 22; a se vedea, de asemenea, 9 şi 32). *Optimates*, în ale căror prime rânduri apăreau Cato, Scipio şi cei doi Marcellus, vedeau în acţiunea sa o ameninţare pentru ordinea aristocratică, pe care o numeau *Libertas* sau *Respublica* (şi, din acest punct de vedere, aveau dreptate). Ei fluturau ameninţarea unui război civil dorit de către Caesar.

În noaptea de 11 spre 12 ianuarie 49, Caesar a luat decizia de a provoca conflictul. Graniţa Galliei Cisalpine era marcată de un mic curs de apă, fără îndoială Pisciatello-Rubicone Cesenate, care se varsă în Adriatica în apropiere de Villamarina, la 20 de km nord de Rimini; numele lui era în acea vreme Rubicon. La 12 ianuarie 49, Caesar a trecut Rubiconul. Inspirându-se dintr-un vers al comediografului grec Menandru („zarul trebuie aruncat"), el a rostit cuvintele istorice bine cunoscute: „sorţii au fost traşi"[51].

4. Forţele faţă în faţă — Caesar pleca dintr-o poziţie dificilă, dar nu dintr-o netă situaţie de inferioritate. Dispunea de nouă legiuni: una singură se găsea în Italia (a XIII-a), altele două fuseseră chemate, trei se aflau sub comanda lui Fabius în marş spre Peninsula Iberică (a VII-a, a IX-a şi a XI-a), iar ultimele trei aşteptau împreună cu generalul lor, Trebonius, în valea Saônei (a VI-a, a X-a şi a XIV-a), gata să întărească forţele lui Fabius sau pe cele ale lui Caesar după cum era nevoie. Peste tot se făceau în grabă mobilizări: o inscripţie ne îngăduie să cunoaştem un „detaşament de soldaţi din *Glanum*", recrutaţi din acest oraş din sudul Galliei, din apropiere de Marsilia. Caesar avea o superioritate strivitoare în cavalerie. Dar, mai ales,

[51] *Iacta alea est* („Zarurile au fost aruncate"). (n.a.)

el comanda o armată foarte bine antrenată în războiul din Gallia, iar logistica sa era perfect organizată. El putea spera în ajutorul regiunilor din Italia (Etruria, Samnium şi Campania) care îl sprijiniseră odinioară pe Marius. În schimb, nu se putea baza deloc pe provincii. Îndeplinise multe însărcinări în Peninsula Iberică, dar şi Pompeius făcuse acest lucru, iar Gallia nu era sigură. Singurii care n-au ezitat au fost evreii, care au trecut imediat de partea lui Caesar. Ei nu-i puteau ierta lui Pompeius faptul de a le fi cucerit ţara şi de fi comis un sacrilegiu intrând în Templul din Ierusalim. Pe plan politic, Caesar era susţinut de către *populus romanus*, de către o parte din cavaleri şi, de asemenea, în contradicţie cu ceea ce s-a scris, de senatori, de patricieni *(Aemilii, Seruilii)* şi de noii aristocraţi. Dar, din nefericire pentru el, Labienus l-a părăsit pentru rivalul său. Acest personaj foarte competent, dar cu un caracter dificil, se plângea că Caesar nu îi acordase recompensele la care el credea că avea dreptul pentru serviciile pe care i le făcuse.

Caesar dispunea şi de o altă armă şi era singurul care o putea utiliza: a alcătuit o continuare la *Comentariile* sale, de această dată consacrate *Războiului civil* şi adunate în trei cărţi. Se găsesc aici teme politice destinate să emoţioneze. Pompeius este acuzat de partizanat în favoarea optimaţilor şi de ambiţii personale. Scriitorul reia, dar cu mult mai multă claritate, teme doar subînţelese în *Războiul gallic*: este superior adversarului său prin talente literare, militare şi politice. Partizanii lui Pompei se caracterizează prin laşitate, prostie, rapacitate şi comit atrocităţi după atrocităţi. Conflictul este astfel însoţit de o intensă campanie propagandistică: literatura, de această dată, era pusă mult mai limpede în slujba politicii.

De cealaltă parte, Pompeius putea alinia forţe similare, majoritatea aristocraţilor însoţindu-l, ca de altfel şi ceilalţi membrii ai ordinului ecvestru. Va fi bine primit în regiunile din Italia altădată fidele lui Sulla, dar şi în Picenum, de unde era originar şi unde stăpânea mari moşii; la această putere făcea el aluzie spunând că nu avea decât „să bată cu piciorul în pământul Italiei pentru a face să răsară legiuni". Pretutindeni, era cu mult superior, în special în Orient: în lupta de la Pharsalos, Siria, Grecia, Anatolia şi toţi regii vecini erau prezenţi pentru a-l susţine (Lucanus, III, 169sq.). Din punct de vedere militar, în schimb, situaţia nu era strălucită decât în aparenţă: dispunea de şapte legiuni, care se găseau în Peninsula Iberică, dar le-ar fi trebuit patruzeci de zile pentru a ajunge în Italia, unde avea numeroşi clienţi, în special veterani, dar puţini soldaţi disponibili imediat. Trebuia să se îndoiască de cele două legiuni preluate de la Caesar, a căror fidelitate rămânea de demonstrat, şi nu putea aştepta mare lucru din partea unei legiuni de recruţi; cât despre cei 130 000 de oameni pe care Senatul îi permisese să-i recruteze, aceştia aveau nevoie de timp pentru a dobândi experienţa armatei din Gallia.

Pentru a încheia această prezentare a forţelor care se confruntau, trebuie menţionate numeroasele persoane, din sânul ordinului ecvestru şi chiar din Senat, care, în anul 49, păstrau o neutralitate prudentă. Cicero ilustrează bine aceste ezitări. Pe de o parte, i-ar fi fost bucuros sfetnic lui Caesar, temându-se, în acelaşi timp, de el; pe de altă parte, nu simţea nici o atracţie pentru Pompeius, care, fără îndoială, reprezenta legitimitatea, dar o legitimitate, din păcate, puţin seducătoare: „am de cine să fug, dar n-am pe cine să urmez".

II. Războiul civil

1. Cucerirea Italiei — (fig. 5). Cucerirea Italiei, în anul 49, s-a făcut în şaizeci de zile. „Caesar soseşte; trupele sale sunt acolo" (*Bellum civile*, I, 14). Pe 12 ianuarie era la Rimini, în 14 la Ancona; străbătea Picenum, patria adversarului său, fără a întâlni obstacole. Pe 15, Marcus Antonius intra în Arezzo. Caesar a schimbat brusc direcţia spre vest şi a ajuns la Roma; acolo, s-a năpustit asupra tezaurului public şi, în ciuda opoziţiei lui Metellus, i-a sfarâmat porţile, pentru că nu se deschideau destul de repede. Ar fi găsit acolo 1352 de kg de aur şi peste 300 000 de kg de argint (Orosius, VI, 15, 5). Problema financiară capăta o importanţă care uneori a scăpat istoricilor. Trebuiau plătiţi soldaţii şi foarte repede asistăm la apariţia unei emisiuni monetare revoluţionare, aceea a unui şef de partid, a unui cvasimonarh: piesele purtau numele lui CAESAR, elefantul, urmând falsa etimologie deja evocată, şi însemnele pontifului. Se pare că au fost bătute în atelierele din Cordoba, Amisos de la Marea Neagră, poate şi la Milano şi Salonic.

Este de remarcat că republicanii au făcut la fel; atelierele lor se aflau la Urso şi Baelo, în Peninsula Iberică, la Agrigentum şi Panormos, în Sicilia, în Macedonia şi în Orient. Baterea de monede a fost întotdeauna un „drept regalian"; desigur, Caesar nu se pretindea rege; folosea *imperium maius* (superior) pe care i-l conferea noua magistratură pe care şi-o acordase prin praetorul Lepidus: fiindcă se împotriviseră să fie ales consul, devenise dictator (DICTATOR I, sfârşitul anului 49).

Partizanii lui Pompei n-au opus nici o rezistenţă. Şeful lor părăsise capitala şi se stabilise la Capua. Numai Domitius Ahenobarbus rezistase în Corfinium, unde se instalase pe 15 ianuarie împreună cu 24 de cohorte; a

Fig. 5 — Italia în timpul războiului civil

capitulat la 21 februarie. Caesar a găsit o primă ocazie pentru a-şi manifesta clemenţa; aceasta a fost celebra „amnistie de la Corfinium". Cicero, într-o scrisoare către Atticus, arăta, o dată în plus, o indecizie impregnată de părtinire: „Câtă deosebire între Caesar, care-şi salvează duşmanii, şi Pompeius, care-şi abandonează prietenii!" Pompeius, însoţit de senatorii care îi erau fideli, a fugit spre Brundisium, unde a fost asediat de Caesar; pe 17 martie se salva pe mare, apoi debarca la Dyrrachium, însoţit de aceleaşi personaje şi de 20-30 de cohorte. Conta pe sprijinul Orientului, pe oamenii şi pe aurul pe care l-ar găsi aici, pentru a relua încercarea lui Sulla care recucerise Roma graţie ajutoarelor pe care le primise din această parte a Imperiului. În Italia, Caesar a câştigat războiul aproape fără luptă.

A petrecut câteva zile la Roma, de la 1 la 7 aprilie. Nu este sigur că în acest scurt răgaz de timp s-a ocupat de politică şi instituţii, dar este important să observăm că nu s-a comportat doar ca un comandant de război şi că, între două bătălii, se gândea la reorganizarea statului şi a societăţii.

O *lex Antonia* a repus pe fiii proscrişilor în drepturile lor, dar se pare că nu le-a restituit şi bunurile, ceea ce ar fi provocat o gravă criză financiară. Numai puţin mai târziu, în noiembrie, s-a ocupat de Gallia Cisalpină. O *lex Roscia,* completată, poate, printr-o *lex Rubria*, a acordat cetăţenia romană tuturor locuitorilor din această regiune. Unii istorici au socotit că fragmentele epigrafice descoperite la Velleia şi la Este aduceau la cunoştinţă aceste legi; studii recente presupun că inscripţia de la Velleia trebuie plasată între anii 49 şi 42 şi că a fost gravată mai târziu; cât despre textul de la Este, ceea ce s-a descoperit priveşte, în special, delimitarea competenţei praetorului şi a magistraţilor municipali, care au căpătat atunci o jurisdicţie pe care nu o aveau anterior. Totuşi, neîndoielnic, corpul civic s-a înmulţit considerabil atunci. Integrarea nu s-a desăvârşit decât în 42, când Gallia Cisalpină a devenit o regiune a Italiei; urmând o teză recentă, Caesar a uşurat acest proces

difuzând un nou dionysianism: acest cult, care nu mai apărea ca un pericol pentru ordinea stabilită (să ne gândim la „orgii"), era semnul unei noi voinţe de unificare a peninsulei. În sfârşit, să reamintim, dar acest lucru a fost de asemenea discutat, că o *lex Mamilia*, şi ea datată în anul 49, a avut ca obiect distribuirea de pământuri veteranilor lui Caesar.

2. Asediul Marsiliei — Numai supunându-ne obişnuinţei vorbim de „asediul Marsiliei", problema fiind, în realitate, mai complexă. Marsilia, oraş grecesc şi colonie a Phoceei, se bucura de o mare prosperitate, datorată comerţului şi agriculturii practicate în zona înconjurătoare. O veche alianţă cu Roma a contribuit mult la creşterea acestei bogăţii, sporită în timpul războiului din Gallia. Cunoscut centru cultural, Marsilia împărţea cu Roma o îndelungată tradiţie aristocratică: un consiliu de 600 de membri încredinţa puterea unei comisii de 15 persoane. Oraşul, care intrase în clientela lui Caesar şi a lui Pompeius, şi-a declarat neutralitatea încă de la începutul conflictului şi şi-a propus chiar medierea între beligeranţi. Totuşi, atunci când Domitius Ahenobarbus, scăpat de la Corfinium, s-a înfăţişat în faţa portului, în anul 49, cei 15 au negociat puţin şi l-au primit după aceea pe el şi cele şapte corăbii care îl însoţeau. Pentru Caesar, acest gest echivala cu o declaraţie de război; nu dorea să lase acolo o bază a lui Pompeius, care ar fi constituit o ameninţare permanentă pentru căile sale de comunicaţie între Italia, Gallia şi Peninsula Iberică.

Caesar s-a hotărât aşadar să asedieze Marsilia. Gaius Trebonius a fost însărcinat cu lucrările şi cu comanda pe uscat. Acesta a construit un turn înalt din lemn şi o broască ţestoasă. Grecii au preferat să-şi încerce norocul pe mare, unde credeau că au un avantaj. Împotriva lui Brutus, învingătorul veneţilor, au dat dovadă de mult curaj;

Lucanus nu conteneşte povestind faptele de eroism, prea numeroase şi prea frumoase pentru a fi absolut autentice. Partizanii lui Caesar au învins, dar nu într-o manieră decisivă, în apropiere de Frioul. O altă confruntare a avut loc în largul portului *Tauroentum* (Bandol sau Six-Fours), iar sosirea lui Nasidius nu i-a împiedicat pe partizanii lui Pompeius să sufere un al doilea eşec. Cu toate acestea, soarta cetăţii s-a jucat pe uscat; marsilienii au trebuit să capituleze şi „Caesar le-a luat totul, în afară de numele libertăţii" (Cassius Dio, XLI, 25).

3. Prima campanie din Hispania — Caesar nu a întârziat în faţa Marsiliei, întrucât avea un obiectiv prioritar: eliminarea primejdiei pe care o reprezentau cele şapte legiuni ale lui Pompeius aflate în Peninsula Iberică. Acestea erau împărţite între trei comandanţi. În Hispania Citerior, o provincie mai curând favorabilă lui Caesar, Lucius Afranius, un om devotat şi mediocru, comanda trei. Altele două au fost încredinţate lui Varro, celebrul poligraf, care avea la dispoziţie, pe lângă cohorte de auxiliari, şi guvernarea provinciei Ulterior, care părea cu totul câştigată pentru cauza lui Pompeius; el nu manifesta decât un entuziasm moderat faţă de o întreprindere pe care o socotea dinainte pierdută. Marcus Petreius, singurul bun strateg dintre cei trei, se instalase în ţinutul vettonilor, între Tajo şi Duero, împreună cu două legiuni. Varro recrutase 30 de cohorte de auxiliari; la aceste efective trebuie adăugaţi 5000 de călăreţi. Caesar sosea cu doar şase legiuni, 3000 de călăreţi şi întăriri luate din Gallia; în plus, a avut de întâmpinat dificultăţi în aprovizionare. Partizanii lui Pompeius, care dispuneau din abundenţă de provizii, îşi construiseră tabăra pe o colină, în apropierea oraşului Lerida *(Ilerda)*. O primă tentativă de atac a lui Caesar s-a

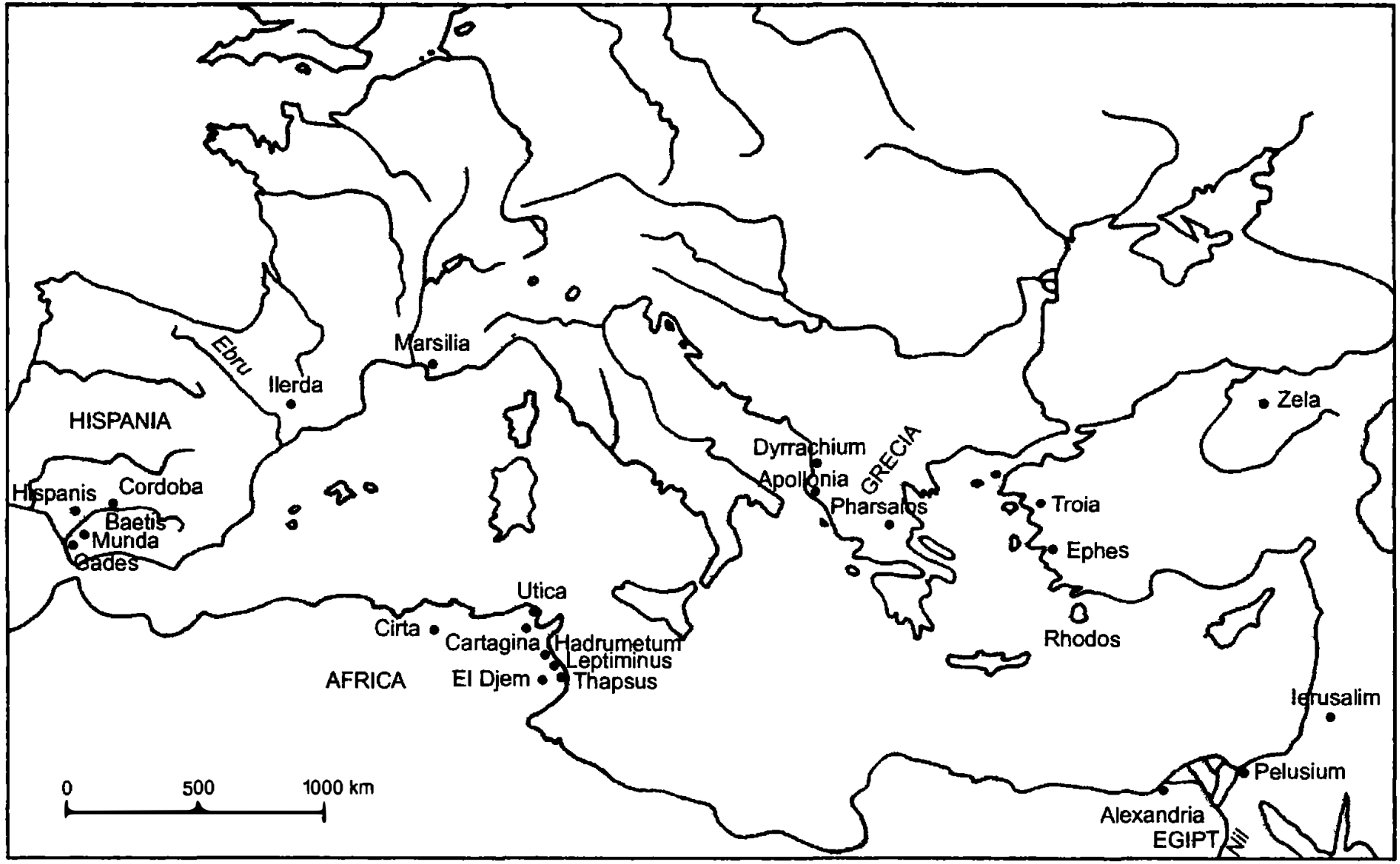

Fig. 6 — Lumea romană (cu excepţia Italiei) în timpul războiului civil

sfârşit repede, dacă e să dăm crezare lui Cassius Dio, căci *Comentariile* trec sub tăcere acest detaliu. Totuşi, adversarii săi erau împărţiţi, iar Afranius nu aştepta decât primul prilej pentru a se preda. Ei au început lupta. În urma unei frumoase mişcări de învăluire, Caesar a câştigat lupta de la *Ilerda* în 2 august 49. Afranius a capitulat şi a putut beneficia de clemenţa învingătorului. Succesele au continuat cu rapiditate: Hispania Citerior a trecut de partea învingătorului, care a aflat în acelaşi timp de căderea Marsiliei. Hispania Ulterior nu a rezistat mult timp, iar Varro a capitulat la Cordoba. Această campanie din Hispania nu a durat decât 40 de zile.

4. Intermedii nefericite — Această suită de succese strălucitoare a fost întreruptă în mod brutal timp de mai multe luni de către o serie de dificultăţi, a căror acumulare a cântărit într-o anumită măsură.

Mai întâi, a izbucnit o revoltă la Piacenza. Unii soldaţi s-au plâns că n-au avut parte de suficientă pradă. Caesar a ameninţat legiunea a IX-a cu decimarea; în cele din urmă, ordinea a fost restabilită cu un preţ minim, douăsprezece execuţii. Fapt şi mai grav, veşti foarte proaste au venit din Africa. În Sicilia, Curio se predase. El avea la dispoziţie patru legiuni: două erau formate din soldaţii lui Domitius Ahenobarbus care se predaseră la Corfinium şi schimbaseră tabăra; celelalte două tocmai fuseseră recrutate la Brundisium. Primele erau lipsite de avânt, iar celelalte de experienţă. Această canalie genială a angajat lupta împotriva lui Varus în apropiere de Utica; un prim succes dădea prevestiri bune pentru ce va urma, dar sosirea regelui Numidiei, Iuba I, a schimbat cursul evenimentelor. Partizanii lui Caesar au fost înfrânţi, iar Curio omorât. Situaţia din Adriatica nu era mai bună decât cea din Africa; Dolabella şi apoi Marcus Antonius au fost înfrânţi de Octavius. Aceste înfrângeri erau grave: pierdută pentru Caesar, Adriatica devenea un lac al lui Pompeius.

La sfârşitul lui noiembrie şi începutul lui decembrie, Caesar s-a întors la Roma din motive instituţionale. În

acest moment, praetorul Lepidus l-a numit dictator pentru câteva zile (DICTATOR I), pentru a asigura în bune condiţii desfăşurarea alegerilor pentru anul 48. Prin urmare, a convocat comiţiile şi a obţinut consulatul pentru anul 48: „Era într-adevăr anul în care legile îi îngăduiau să fie consul" (*Bellum civile*, III, 1); prietenii săi au admirat această preocupare pentru respectarea legilor. Caesar a profitat pentru a rezolva alte probleme, fără îndoială pentru a se ocupa de Gallia Cisalpină, după cum am arătat. El a organizat şi o celebrare religioasă, Sărbătorile latine. Şi întrucât cămătarii se agitau mult, iar persoanele îndatorate erau numeroase, a ordonat să se facă o estimare a bunurilor celor din urmă.

5. Campania din Grecia — Consul pentru a doua oară (COS. II), Caesar a putut din nou să se ocupe de inamicii săi şi, de această dată, l-a atacat direct pe Pompeius. A ales să acţioneze cu rapiditate şi îndrăzneală, pentru a-l surprinde; ştia, într-adevăr, că se va confrunta cu un adversar redutabil. Duşmanul său poseda talente militare şi, timp de un an de zile, putuse să-şi întărească poziţiile, instalându-şi cartierul general la *Dyrrachium* (Durrës). Dispunea de o flotă puternică, încredinţată acum lui Marcus Bibulus, flotă care străbătea mereu Adriatica. Avea sub comandă nouă legiuni şi a primit ca întăriri alte două unităţi de acelaşi tip venite din Siria; pe de altă parte, numeroase contingente de auxiliari îl însoţeau. Prietenii săi senatori se instalaseră la Salonic şi afirmau că formau singura adunare legitimă; o proclamau atât de tare, încât au sfârşit prin a trece, în ochii unora, şi drept apărători ai plebei. Datorită acestui fapt, popularul Marcus Caelius Rufus, de bună credinţă, a rupt legăturile cu Caesar şi a trecut în cealaltă tabără. Pompeius, căruia i se puseseră

la dispoziţie mulţi bani, a făcut rechiziţionări şi preluări pe loc, care i-au costat foarte scump pe băştinaşi.

Caesar a reuşit să scape de croazierele partizanilor lui Pompeius, şi, pe 5 ianuarie 48, a debarcat la rândul său în Epir cu şapte legiuni. A cucerit fără dificultate Apollonia, dar nu a putut reveni în Italia, unde dorea să meargă pentru a căuta provizii şi întăriri. De asemenea, duşmanii săi au fost ţinuţi în şah de către Marcus Antonius, atunci când au încercat să atace Brundisium. Apoi, Caesar a asediat Dyrrachium. Soldaţii săi se declarau „gata să mănânce scoarţa copacilor, mai degrabă decât să-l lase pe Pompeius să scape" (*Bellum civile*, III, 49). S-au realizat lucrări gigantice. Cu toate acestea, fortăreaţa nu a putut fi luată cu asalt. Pompeius a preferat să fugă. A scăpat şi s-a îndreptat spre Thessalia, unde a făcut joncţiunea cu Scipio. Caesar l-a urmărit şi, pentru a potoli furia oamenilor săi, i-a lăsat să jefuiască Gomphi. În acelaşi timp, veştile ce veneau din Italia deveneau preocupante: îndatorările cauzau tot mai multe tulburări; Milo a murit în cursul acestor dezordini.

Bătălia decisivă a avut loc în Thessalia, la Pharsalos, pe 9 august 48. Este imposibil să spunem cu certitudine unde s-a desfăşurat; s-a propus să fie localizată, cu şanse de verosimilitate, la est-nord-est de oraşul modern, pe malul stâng al râului Enipeus, la sud de acesta. Caesar a mărturisit că „o astfel de ocazie nu se va mai găsi uşor"; totuşi, el nu dispunea decât de 22 000 de oameni, în vreme ce Pompeius alinia efective de două ori mai numeroase decât ale sale, 45 000 de soldaţi. Caesar a stabilit ca parolă „Venus", iar drept consemn: „Loveşte în faţă!"; era de părere că acest gen de lovitură îi va speria repede pe tinerii eleganţi care se aflau în cealaltă armată. El însuşi se aşezase în aripa dreaptă, aproape de Sulla, împreună cu legiunea a X-a; Domitius Calvinus ocupa centrul, iar Marcus Antonius aripa stângă, cu legiunile a VIII-a şi a IX-a. Pompeius se aşezase în aripa stângă, în faţa principalului său duşman; îi lăsase pe Domitius

Ahenobarbus, Scipio şi Lentulus la dreapta sa, rezerva fiindu-i încredinţată lui Labienus. Toate provinciile şi toţi regii din Orient erau reprezentaţi în armata sa (Appian, II, 10, 70–71). Tradiţia literară, în special Lucanus, a fost impresionată de cruzimea acestei bătălii, de rudele aflate în ambele tabere, fiul omorându-şi tatăl, fratele fiind ucis de frate. Atacul a pornit din partea lui Caesar: legiunea a X-a a intrat în luptă. Cavaleria lui Pompeius a contraatacat şi a încercat să învăluie aripa dreaptă adversă; a fost respinsă de către cavaleria germană. Primul succes. Rezerva a fost atunci angajată împotriva soldaţilor lui Pompeius, care, cu liniile străpunse, au intrat în debandadă. Caesar a câştigat lupta de la Pharsalos.

Pierderile, inegale, urcau la 30 de centurioni (8%) şi 200 de oameni (1%) de partea învingătorilor; armata învinşilor era practic desfiinţată, cu 24 000 de prizonieri (53%) şi 15 000 de morţi (33%), printre care şi proconsulul Ahenobarbus. Au putut scăpa doar câţiva comandanţi, printre care Pompeius, Scipio şi Cato. Caesar a dat dovadă de cea mai mare abilitate, respectând un obicei bine stabilit în Antichitate şi arzând arhivele lui Pompeius în public şi fără a le fi citit. Consecinţele politice ale acestui dezastru nu pot fi separate de un eveniment ce a urmat la puţin timp: moartea lui Pompeius. Într-adevăr, comandantul învins nu a dezarmat. Conta pe alte ajutoare, pe care le căuta în afara Imperiului; i s-a obiectat că nu ar fi bine văzută încheierea unei alianţe cu parţii, căci a avut şi această idee. S-a gândit atunci la Egipt, unde regele Ptolemaios XIII era în conflict cu sora–soţia sa, Cleopatra VII, şi la Numidia lui Iuba I. A mers mai întâi la cel mai apropiat. Sosirea sa l-a pus mult în încurcătură pe Ptolemaios XIII: primirea învinsului risca să-i îndepărteze bunăvoinţa învingătorului. Membrii anturajului său l-au

convins că ar fi mai bine să scape şi să-l scape pe Caesar de el: asasinatul a fost propus de către sfetnicul Pothin şi comis de către unul dintre colegii săi, Achillas, cu ajutorul unui roman, Septimius. Pompeius a fost asasinat sub ochii soţiei sale pe şalupa care trebuia să-l aducă pe uscat, iar cadavrul său a fost decapitat. Era 16 august 48. Războiul civil a continuat totuşi, dar fără Pompeius.

Caesar, care-l urmărea pe fugar, a primit capul fostului său ginere la sosirea pe pământul egiptean, pe 2 octombrie 48. A vărsat lacrimi, amare, se spune, şi a jurat să-i pedepsească pe ucigaşi: nu era îngăduit ca nişte egipteni să omoare un aristocrat roman; în plus, era împiedicat astfel să-şi exercite clemenţa. Lupta de la Pharsalos şi moartea lui Pompeius au marcat o profundă cotitură politică. Din punct de vedere militar, se găsea cam în aceeaşi situaţie ca a doua zi după capitularea Alesiei: desigur, duşmanul păstra o anumită capacitate ofensivă; trebuia să se aştepte încă la lupte, dar războiul era virtual câştigat. Mai multe fapte dovedesc că această stare de spirit era destul de răspândită. Numeroşi partizani ai lui *Libertas* au trecut de partea lui Caesar, precum Marcus Brutus sau Cicero. Grecia şi Asia, care furnizaseră aur şi oameni învinsului de la Pharsalos, au gravat numeroase inscripţii în onoarea învingătorului, inscripţii în care i se dădeau titlurile de *imperator*, pontifex maximus, dictator şi consul; aceste texte au fost aşezate pe soclurile unor statui, înălţate îndeosebi între anii 49 şi 47: în aceste provincii, partidul lui Caesar a câştigat. În sfârşit, Caesar însuşi a putut întreprinde o importantă politică de reforme, asupra căreia vom reveni mai târziu.

6. Războiul din Egipt — După Pharsalos, Caesar, urmărindu-l pe Pompeius, a luat drumul Egiptului, unde casa regală, după cum am mai spus, se găsea în plină

dezorganizare: două surori, Arsinoe IV şi mai ales Cleopatra VII, şi doi fraţi, în special Ptolemaios XIII şi, în mod secundar, Ptolemaios XIV, îşi disputau puterea. Or, părinţii acestor patru tineri, Ptolemaios XII şi Cleopatra VI, se arătaseră buni aliaţi ai Romei. În plus, această mare putere economică şi culturală nu putea, în orice caz, lăsa indiferent statul roman. Caesar, totuşi, a trecut mai întâi prin Hellespont şi a vizitat Troia, patria lui Aeneas, strămoşul mitic al ginţii Iulia. Acolo, a putut constata că „chiar şi ruinele au pierit" (Lucanus, IX, 969). Este de remarcat că, în anul următor, în 47, această legendă a fost folosită din abundenţă în emisiunile monetare: Venus era reprezentată purtând sceptrul şi diadema, deci ca o regină elenistică, şi însoţită de Cupidon; alte monede îi înfăţişau pe iubitul ei, Anchise, şi pe fiul lor, Aeneas, ca şi *palladium*-ul, statuia Minervei salvată din incendiu de către piosul Aeneas. Desigur, putem vedea în această alegere respectul purtat acelei *pietas* tradiţionale, însă cu un adevărat program monarhic cu bază religioasă şi divină. Caesar a vizitat apoi Ephesul şi Rhodosul, înainte de a debarca la Alexandria. Între copilul Ptolemaios XIII şi adolescenta Cleopatra VII, a ales să o sprijine pe cea din urmă, care era, după cum spune Cassius Dio, „fermecătoare la înfăţişare şi la vorbă, capabilă să subjuge inimile cele mai potrivnice dragostei sau răcite de vârstă" (XLII, 34). Nu pare să fi posedat o mare frumuseţe, având un nas mare şi buze subţiri, dar nu i se poate nega farmecul deosebit, farmec căruia i-au căzut pradă tânărul Pompeius, Caesar şi Marcus Antonius. La drept vorbind, în cazul lui Caesar cel puţin — şi aici legenda are de suferit — ne putem întreba ce prezenta mai multă atracţie, persoana regală sau tezaurul regal. Pentru amatorii de romane, să spunem că, în cel mai bun caz, a îmbinat utilul cu plăcutul.

Operaţiunile s-au derulat în trei timpi, căci au avut loc operaţiuni. Sosirea lui Caesar şi sprijinul pe care l-a adus Cleopatrei nu au fost pe placul unor demnitari egipteni, în special al unor persoane atotputernice precum Pothin şi Achillas, care-l preferau pe Ptolemaios XIII. Caesar s-a trezit asediat în Alexandria, un „oraş plin de resurse şi foarte bogat" (*B. Alex.*, III, 1). Adversarii săi au înlocuit apa dulce din canalizare cu apă sărată. Şi-a încercat atunci norocul într-o luptă de stradă, dar a fost învins şi şi-a datorat salvarea doar calităţilor sale de înotător. Într-un al doilea timp, a hotărât mutarea operaţiunilor în câmp deschis, unde calităţile de manevră ale legionarilor puteau să se exprime mult mai bine. A primit ajutoare noi, în special trupe de întărire venite din Siria, care au cucerit Pelusium. Se ştie, în plus, că „Caesar, în războiul său din Egipt, a avut temeiuri să se laude cu bunele oficii ale lui Antipater, administrator al Iudeei, care acţiona sub ordinul lui Hyrcan" (Flavius Iosephus, *Ant. J.*, XIV, 8, 127). Evreii din Iudeea şi Alexandria, din ură faţă de Pompeius, l-au susţinut efectiv cu toată energia. În bătălia Nilului, în care Ptolemaios XIII şi-a găsit moartea, pe 27 martie 47, a obţinut o victorie strălucitoare. Doar atunci Caesar a hotărât, pentru a pune capăt acestei campanii, să recucerească Alexandria. În cursul operaţiunilor, celebra bibliotecă a fost incendiată: 400 000 de lucrări au fost distruse.

„În acest fel, Caesar a subjugat Egiptul", spune Cassius Dio, care adaugă că l-a oferit Cleopatrei „pentru care făcuse acest război" (XLII, 44). A efectuat, desigur, o croazieră pe Nil în compania reginei, dar relaţiile dintre ei rămân parţial în umbră. Istoricii sunt în dezacord asupra unui punct secundar, neştiind dacă Kesarion, fiul Cleopatrei, s-a născut în 47, cu contribuţia lui Caesar (H. Heinen), sau în 44, dintr-un alt tată (J. Carcopino). Aceasta are mai puţină importanţă. Ceea ce este important pentru istorie este că Caesar a căutat un sprijin, politic şi financiar în Egipt, că l-a găsit şi că, pentru a stabiliza acest regat, l-a încredinţat Cleopatrei VII, preferând-o lui Ptolemaios XIII. Pentru ca ordinea să domnească într-un mod desărvârşit, a căsătorit-o pe Cleopatra VII cu fratele ei, Ptolemaios XIV, şi a expulzat-o din Egipt pe Arsinoe IV. Nu l-a uitat nici

pe cel care l-a ajutat, Hyrcan, şi l-a făcut mare preot în Iudeea.

7. Intermedii fericite — Contrar legendei, Caesar nu a întârziat mult alături de Cleopatra. O problemă urgentă i-a impus o plecare precipitată şi o lungă călătorie. Regele Bosphorului, Pharnaces, încercase să reconstituie regatul tatălui său, Mithridate, şi se străduia să preia sub controlul său Armenia Minor şi Cappadocia. În plus, acest suveran se aliase cu adepţii lui Pompeius. O primă armată romană, comandată de Domitius Calvinus, a fost învinsă în Armenia Minor, la Nicopolis. Acest succes iniţial l-a făcut pe Pharnaces să creadă că este invincibil şi, când a luat contact cu legiunile romane, a neglijat cele mai elementare precauţii. În acest conflict, Caesar „a învins inamicul înainte de a-l fi văzut" (Florus, II, 13, 63). Pe 2 august 47, la Zela, Pharnaces a fost complet zdrobit în doar câteva clipe. Învingătorul a distribuit soldaţilor săi o pradă cu adevărat regală şi a trimis la Roma celebrul mesaj: *Veni, vidi, vici!* („Am venit, am văzut, am învins!")

Caesar a profitat de prezenţa sa în această regiune pentru a se ocupa de Regatul Galaţilor, un stat celtic instalat în inima platourilor înalte ale Anatoliei; regele lor, Deiotaros, se angajase şi el de partea lui Pompeius. Spre mirarea multora, Caesar l-a confirmat pe suveran în funcţiile sale. Desigur, a cerut unele angajamente şi a obţinut, manifestându-şi clemenţa, un client în plus, un client cu greutate. În acest fel, punea în practică mai mult decât o schiţă de politică orientală, pentru că la confirmarea lui Deiotaros şi a Cleopatrei trebuie adăugate instalarea lui Hyrcan şi eliminarea lui Pharnaces. Totuşi, nu a mai încercat să întârzie; alte probleme îl aşteptau în Occident.

Marea Adriatică reprezenta încă un sector dificil unde se mai găseau republicani. Pe deasupra, unii illyri au profitat de războiul civil pentru a se revolta împotriva Romei; Aulus Gabinius a fost învins şi şi-a găsit moartea (începutul lui 47). Vatinius, în schimb, a obţinut un succes pe mare în detrimentul lui Octavius: pentru Caesar, cerul se înseninа şi

în această privinţă. A trebuit, de asemenea, o dată în plus, să-i potolească pe veteranii care se agitau şi cereau pământuri şi lăsarea la vatră, şi a reuşit în această întreprindere o dată în plus.

În octombrie–noiembrie, Caesar a petrecut la Roma aproape două luni. A primit o ambasadă a lui Hyrcan, la sfârşitul căreia a luat o serie de măsuri. Toate onorurile conferite prietenului său au fost confirmate şi poporul său nu a fost uitat: a fost permisă construirea unui zid de apărare la Ierusalim; tributul a fost micşorat; evreii puteau să constituie adunări numite sinagogi, în timp ce asociaţiile erau în principiu interzise sau, în orice caz, bine supravegheate; toate riturile erau autorizate, în particular practica circumciziei (să reamintim că, în dreptul roman, era asimilată cu o mutilare voluntară, deci interzisă); în sfârşit, tinerii erau scutiţi de serviciul militar (Flavius Iosephus, *Antichităţi iudaice*, XIV, 10). Istoricii au considerat mult timp că acest ansamblu de decizii definea un statut al evreilor în imperiu: dar un studiu recent a contestat folosirea cuvântului „statut" în acest caz.

În ceea ce priveşte anul 47, se ştie că Caesar a încercat să-şi întărească puterea, cumulând o a doua dictatură şi un al treilea consulat. Mai mult, consulatul i-a fost acordat pentru cinci ani, iar dictatura pentru zece ani, fiecare din aceste două funcţii fiind reînnoită în fiecare an şi purtând în consecinţă un alt număr de ordine. Astfel, monedele din 46 poartă legenda CAESAR CO(N)S(VL) TERT(IVM) DICT(ATOR) ITER(VM) („Caesar consul pentru a treia oară, dictator pentru a doua oară"). În plus, a obţinut o prefectură a moravurilor, ceea ce i-a permis completarea efectivelor Senatului, care va număra de acum înainte 900 de membri, între care, în mod normal, mulţi adepţi ai lui Caesar. În calitate de dictator, l-a luat pe Marcus Antonius ca adjunct (era numit: „comandant al cavaleriei").

Provenit dintr-o familie bună (bunicul său fusese consul), acesta din urmă dobândise o cultură solidă: ca şi Caesar, călătorise în Grecia şi studiase acolo retorica. Cariera sa este cunoscută. Servise sub ordinele lui Gabinius în Siria, în 57, ca prefect al cavaleriei; această şedere l-a făcut să intre în contact cu parţii şi cu Egiptul. În 54, chemat în

Gallia, a devenit partizan al lui Caesar. Quaestor în 51 şi augur (preot), a devenit tribun al plebei în 49, după cum am văzut. Înalt, frumos şi bărbos, s-a comportat întotdeauna ca un secund credincios. Învins de Octavianus la Actium în anul 31 a.Chr., Marcus Antonius a fost foarte atacat, fără îndoială mai mult decât ar fi meritat. Poseda totuşi calităţi şi nimeni nu se îndoieşte de curajul său fizic. Adversarii săi au scos în evidenţă viciile sale: este adevărat că-i plăceau distracţia, vinul, bărbaţii şi femeile; totuşi, se poate vedea în aceste gusturi afişate cu ostentaţie dorinţa de a afirma un program dionisiac, în completarea aceluia pe care-l propunea dictatorul adept al lui Venus.

8. Campania din Africa — În decembrie 47, Caesar a părăsit Sicilia şi a debarcat în Sahelul din actuala Tunisie, în apropiere de Hadrumetum. La coborârea pe ţărm a alunecat; a ştiut să transforme cu abilitate această prevestire de rău augur într-un act voluntar de posesie: „Africă, te iau în stăpânire!" Ştim prea bine pentru ce a făcut această călătorie. Pe de o parte, această provincie poseda mari bogăţii în grâu şi oameni. Pe de altă parte, şi tocmai pentru că oferea aceste avantaje, ea servise drept refugiu ultimilor republicani; aceştia contau, între altele, pe ajutorul regelui Numidiei, Iuba I. Guvernatorul Varus, iritat de acţiunea lui Curio, se alăturase taberei lor. Scipio, care preluase succesiunea lui Pompeius, dispunea de zece legiuni, 15 000 de călăreţi, 120 de elefanţi, numeroase corăbii şi mulţi auxiliari. Cato comanda cetatea Utica şi, în timp ce Cicero nu mai credea în victorie, Labienus, Afranius şi Petreius se alăturaseră în schimb, în Africa, fiilor lui Pompeius, Gneius, cel mai mare, şi Sextus, mezinul. Regele Iuba I, ajutat de generalul său, Saburra, echipase patru legiuni în stil roman: el comanda o cavalerie instruită, precum şi trupe de călăreţi şi de infanterie uşoară, fără a uita de cei circa 60 de elefanţi. Dar armata numidă nu pare să fi fost de o absolută fidelitate memoriei lui Pompeius.

Caesar sosea cu zece legiuni şi 2000 de călăreţi; a cerut întăriri din partea armatei din Hispanii comandată de Quintus Cassius Longinus; ele, însă, n-au venit niciodată. Putea, de asemenea, să se bizuie pe sprijinul regilor din Mauretania, Bocchus şi Bogud, şi pe un personaj ciudat, Sittius. Publius Sittius, originar din Nuceria, oraş în Campania, luase parte la conjuraţia lui Catilina, care, în 63, îl trimisese în Africa pentru a recruta oameni. După eşecul loviturii de stat, Sittius a socotit mai prudent să nu se mai întoarcă în Italia şi a devenit un condotier, comandând o armată de italici, hispani, mauri şi numizi. A adus mari servicii lui Caesar, reţinându-l pe Iuba I în vest, şi, în cursul unei bătălii, l-a învins pe Saburra, care şi-a găsit sfârşitul în luptă.

Războiul din Africa s-a desfăşurat într-un spaţiu îngust, de 50 de km pe 30, la sud de Sussa. Caesar, după debarcare, a ajuns la *Ruspina* (Monastir), iar apoi la *Leptiminus* (Lemta), de unde s-a întors la *Ruspina* pentru a-i goni pe republicani şi a-şi stabili pentru un anumit timp cartierul său general. În martie 46, a trecut la est de Moknin, apoi la *Aggar*, un Aggar situat la 10 km sud-est de Mahdia. Poziţia sa nu înceta să se întărească: un al doilea convoi sosise, soldaţii săi jefuiau tot ceea ce puteau, în special în ceea ce priveşte hrana. În acelaşi timp, situaţia adversarilor săi nu înceta să se degradeze; cruzimile inutile ale lui Scipio făceau să ia amploare o puternică mişcare de dezertare. La *Aggar,* i-a antrenat pe oamenii săi în lupta împotriva numizilor şi a elefanţilor; într-o confruntare i-a împrăştiat din nou pe republicani. A trecut prin El-Djem şi s-a întors spre litoral către est. Bătălia decisivă a avut loc în apropiere de *Thapsus* (Ras Dimas), la 6 aprilie 46. S-au numărat 50 de morţi din rândurile armatei lui Caesar şi 10 000 de partea adversarilor. Aşa cum făcuse după lupta

de la Pharsalos, Caesar a ars fără a fi citit şi arhiva lui Scipio, apoi a plecat spre nord, în direcţia Utica.

Căpeteniile republicanilor au putut să fugă, dar Sittius a mai adus învingătorului servicii însemnate. Corăbiile sale l-au urmărit pe Scipio, care, înainte de a muri înecat în portul Hippona, a mai avut curajul să răspundă unei întrebări privind sănătatea sa: „*imperatorul* se simte bine". Acelaşi Sittius l-a capturat şi l-a omorât pe Afranius. Iuba I şi Petreius s-au salvat fugind. Oraşul „regal" Zama le-a închis porţile: au înţeles ce le rămăsese de făcut. La încheierea unui ospăţ, au organizat o luptă, ca şi cum ar fi fost gladiatori, în realitate pentru a oferi zeilor sacrificiul vieţilor lor; Petreius l-a ucis pe Iuba I cu sabia, apoi s-a lăsat omorât de un sclav. Cato a luat în mâini o carte a lui Platon şi şi-a petrecut toată noaptea citind. În zori, după un scurt comentariu („Virtute, nu eşti decât un cuvânt"), s-a sinucis în numele acestei virtuţi (desigur, trebuie să înţelegem noţiunea de „virtute" în sensul roman al cuvântului, ca „serviciu adus statului"). „Cauza învingătorilor a plăcut zeilor", comentează Lucanus, „iar cea a învinşilor, lui Cato" (I, 127). Prin eleganţa morţii sale el a devenit simbolul rezistenţei aristocraţilor faţă de monarhia lui Caesar. Cicero a redactat elogiul său funebru într-o lucrare intitulată *Cato*, a cărei intenţie a fost deturnată de către republicani, care au făcut din ea manualul lor ideologic; Caesar, excedat, a sfârşit prin a se simţi obligat să publice, în anul 45, un *Anticato* (Cassius Dio, XLIII, 13). Rămâneau în viaţă Varus, Labienus, Gneius şi Sextus Pompeius; ei au reuşit să părăsească Africa şi şi-au găsit refugiul în sudul Peninsulei Iberice. La rândul său, înaintea plecării, Caesar s-a consacrat reorganizării regiunii pe care urma să o părăsească. Regatul lui Iuba I a fost transformat într-o provincie numită *Africa Nova*;

aceasta a fost încredinţată istoricului Sallustius, care a devenit primul ei guvernator, iar impozitele regale au fost arendate. Sittius a fost recompensat pentru eminentele sale servicii: a primit autorizaţia de a-şi constitui un veritabil principat în jurul oraşului *Cirta*, actualul Constantine (din Algeria). Caesar însuşi a câştigat mult: adunând sumele confiscate prin amenzi şi ca pradă, el se întorcea considerabil îmbogăţit. În plus, autoritatea sa ieşea mult întărită din această aventură; nimeni nu mai încerca să-l conteste, ba chiar era temut.

Din iulie până în noiembrie 46, Caesar a petrecut şapte luni la Roma.

A organizat sosirea reginei Cleopatra, care a rămas la Roma până în 44. Mare parte dintre acţiunile sale în timpul acestei şederi arată o evoluţie în programul său ideologic. La sfârşitul lui iulie, a celebrat patru zile de triumf (numărul a fost ales probabil intenţionat: Pompeius având parte de trei triumfuri, Caesar ar fi putut să-şi dorească mai multe). Primul, asupra Galliei, a fost urmat de execuţia lui Vercingetorix. Un soldat cu înclinaţii satirice observa că Caesar devenise stăpânul Galliei şi că Nicomedes (mereu el!) fusese stăpânul lui Caesar. Apoi a comemorat victoriile asupra Egiptului, asupra lui Pharnaces şi a Pontului, asupra Africii şi a lui Iuba I. Tablouri care înfăţişau sinuciderile lui Cato şi Petreius au înmărmurit mulţimea într-o linişte profundă. S-a dorit a fi interpretată această reacţie ca o dezaprobare. Nu este imposibil ca publicul să fi înţeles mesajul care îi era adresat: războiul civil, pentru că opune cetăţenilor romani alţi cetăţeni romani, reprezintă culmea ororii; dar el tocmai se terminase, iar clemenţa învingătorului permitea reîntoarcerea la concordie.

Cicero s-a făcut ecoul acestui mesaj şi, în *Pro Marcello*, discurs pronunţat în prezenţa lui Caesar, a lansat un apel, de altfel cu totul inutil, la clemenţă pentru republicanii raliaţi. El a adresat mulţumiri dictatorului care-l iertase pe Marcellus, duşmanul său. În cursul acestui elogiu, a ajuns să constate că Caesar nu mai avea

adversari, deoarece aceştia din urmă erau toţi morţi sau dezarmaţi de generozitatea sa. El însuşi fusese sedus: „Gloria pe care ai cucerit-o [prin clemenţa ta — nota autorului], Caesar, nu o vei împărţi cu nimeni" (VII). Trei luni mai târziu, îi adresa *Pro Ligario*, un discurs în care, de această dată, pleda cauza unui republican exilat şi implora indulgenţă pentru acest nefericit. La această dorinţă de unanimitate se adăuga un alt indiciu: regimul devenise, de fapt, o monarhie. Caesar domina lumea romană; curajul său *(virtus)* fusese superior celui al lui Pompeius; prezenţa nepotului său, Octavianus, alături de dictator, s-a spus, putea să dea de înţeles că succesiunea era prevăzută; mai trebuia doar ca o decizie în acest sens să fie luată.

Această monarhie căpăta o coloratură religioasă, iar Caesar se prezenta, pe zi ce trece tot mai stăruitor, ca descendent din Venus. După triumf, a oferit zeiţei care acorda victoria o platoşă făurită din perle (îşi amintea, poate, de perlele distribuite de Pompeius după triumful din 61 şi dorea să arate mai multă pioşenie decât fostul său rival). A ordonat construirea unui nou forum, care să fie dominat de un templu al lui Venus Genitrix. Proiectul era deja conceput în 54, dar templul răspundea unei făgăduinţe formulate înainte de lupta de la Pharsalos. Cumpărarea terenului a costat 100 de milioane de sesterţi. Locul măsura 160 de metri pe 75 (astăzi nu se mai vede decât a treia parte); era mărginit de o colonadă dublă, care forma un portic, iar în centru era plasată o statuie ecvestră a lui Caesar. Latura de sud-vest dădea în nişte prăvălioare. Templul, în poziţie axială, ocupa fundalul pieţii. Construit, cum era normal, pe un podium, dispunea de opt coloane la faţadă şi de nouă în adâncime. Istoricii au realizat bine semnificaţia, de altfel evidentă, a cultului

lui Venus, zeiţa dătătoare de victorie, care era strămoaşa lui *gens Iulia* şi care justifica puterea politică a lui Caesar. Rareori s-au pus întrebări asupra raţiunii de a fi a unui „Forum al lui Caesar". Trebuie să observăm că, până atunci, nu exista decât un singur *forum*, şi anume acela în care dădea Curia, sediul Senatului. Caesar a dorit, în mod evident, să dea dovadă de evergetism, oferind o piaţă publică poporului roman. De asemenea, a vrut, poate, să spună că centrul de greutate tocmai se deplasase: Senatul şi *populus romanus* nu mai erau singurele forţe politice pe care trebuia să se conteze; de acum înainte trebuia să fie luată în calcul importanţa lui Caesar.

9. A doua campanie din Hispania — Unanimitatea părea să se întoarcă, aşa cum credea Velleius Paterculus: „Învingător al tuturor duşmanilor săi, Caesar s-a întors la Roma şi, lucru absolut de necrezut, i-a iertat pe toţi cei ce luaseră armele împotriva sa" (II, 56). Totuşi, deşi acest istoric precum şi Cicero scriseseră despre ea, pacea nu era restabilită peste tot şi *imperator*-ul a trebuit să îmbrace din nou haina de război din decembrie 46 până în iulie 45.

Situaţia în Peninsula Iberică se agravase considerabil din mai multe motive. În primul rând, reprezentantul lui Caesar, Quintus Cassius Longinus, i-a exploatat cu prea multă duritate pe băştinaşi chiar de a doua zi după Ilerda. Din această pricină, s-au iscat un complot, o tentativă de asasinat şi o revoltă. În plus, armata romană din aceste provincii era dezorganizată: soldaţii credeau că războiul se sfârşise; erau prost conduşi, iar ofiţerii se opuneau unul altuia (Marcellus lui Longinus). În sfârşit, ultimii republicani sosiseră aici pentru a găsi un refugiu, în special Gneius Pompeius cel Tânăr, un om dinamic, care a

fost bine primit la Cordoba şi care era sprijinit de fratele său, Sextus.

Caesar a trebuit să preia sub control aceste trupe şi a avut fără îndoială mai multe mici confruntări înaintea marii bătălii, confruntări pentru care ar putea constitui o dovadă proiectilele de praştie care au fost găsite în tot sudul Peninsulei Iberice şi chiar în Mauretania Tingitană şi care poartă menţiunea CN MAG IMP adică *Gn(eius) (Pompeius) Mag(nus), Imp(erator)*, în traducere „Gneius Pompeius cel Mare, imperator". Caesar a început asediul Cordobei, apoi a asediat Ategua, ceea ce i-a adus o a treia aclamaţie ca *imperator* din partea soldaţilor săi (19 februarie 45). Principala confruntare a avut loc pe 17 martie 45 la Munda. Nu se ştie cu precizie unde se găsea acest oraş. În mod tradiţional, era plasat la nord de Montilla; o ipoteză recentă îl situează la vest de Ventipo, în apropiere de Osuna, deoarece acolo s-au descoperit, ca de altfel în toată regiunea, pe de o parte, proiectile de plumb cu numele lui Gneius Pompeius, iar, pe de altă parte, un cântar de mână cu numele lui Varus (A. VARO), acesta din urmă între Osuna şi Ecija. Oricum, Caesar dispunea de 80 de cohorte şi de 8000 de călăreţi împotriva a 13 legiuni, a 6000 de infanterişti cu armament uşor şi a numeroşi auxiliari în tabăra adversarilor săi. Lupta, mult timp nedecisă, s-a terminat, din fericire pentru el, cu moartea a 33 000 de duşmani. Varus şi Labienus au pierit, Gneius Pompeius a reuşit să fugă, dar puţin timp după aceea a fost omorât. Caesar a oferit soldaţilor săi permisiunea de a jefui Cordoba, iar apoi s-a asigurat că toate oraşele din provincie s-au supus. La mijlocul lui august 45, Caesar s-a întors la Roma, unde a rămas şapte luni. Nu toată lumea a aprobat noul triumf pe care dorea să-l celebreze, un triumf asupra unor cetăţeni romani, comemorând o victorie repurtată într-un război civil.

III. Practica monarhiei

1. Puterea politică — În seara luptei de la Munda, Caesar devenise un adevărat monarh. Deţinea puterea instituţională: în 45, obţinuse sacrosanctitatea tribunilor plebei, consulatul pentru zece ani (era COS IV) şi dictatura (DICT III). Această autoritate, care a căpătat un fundament religios (Caesar descindea din Venus), rămânea mai mult ca oricând politică; el singur putea utiliza fără îngrădiri propaganda pentru a-şi face cunoscută ideologia; învingător în războiul civil, Caesar nu mai avea opozanţi; beneficia de sprijinul popularilor, ca de altfel şi de cel al optimaţilor supravieţuitori, care i se raliaseră, după exemplul lui Cicero, care a votat acordarea de onoruri lui Caesar, chiar dacă detesta tirania. În sfârşit, puterea lui Caesar prezenta un aspect militar: Caesar, *imperator*, se găsea în fruntea unei considerabile armate de douăzeci şi şase de legiuni, din care şase formau armata de marş.

Victoria îi dăduse lui Caesar mijloace economice considerabile. Se îmbogăţise datorită prăzii şi confiscărilor şi nimeni nu-l putea împiedica să confunde propria avere, iniţial aproape inexistentă, cu tezaurul statului. Devenise, în acest mod, cel mai bogat om din lume. A putut oferi plebei banchete, spectacole şi monumente. Se comporta ca un everget, ceea ce era foarte important pentru mentalităţile timpului: „Poporul roman, remarca Cicero, detestă luxul privat şi are o slăbiciune pentru generozitatea publică".

	Puterile instituţionale		
49	Dictator		
48		Consul II	
47			
46	Dictator II	Consul III	consul pe cinci ani, dictator pe zece ani
45	Dictator III	Consul IV	consul pe zece ani
44	Dictator IV	Consul V	dictator pe viaţă (14 februarie)

2. Monarhia în viziunea lui Caesar — Ce fel de monarhie voia, aşadar, Caesar? Să remarcăm că, într-o scrisoare către Atticus, Cicero afirma că dictatorul nu aspira la regalitate; dar nimic nu dovedeşte că oratorul era ţinut la curent cu gândurile stăpânului său. Iar o astfel de atitudine ar fi fost de mirare: monarhia devenea o idee modernă, după cum o dovedeşte *De republica* a aceluiaşi Cicero şi a doua *Scrisoare către Caesar*; şi Plutarh, ulterior, s-a făcut ecoul acestei evoluţii (*Caesar*, 28). Or, după Pharsalos, şi în special după Thapsus şi Munda, Caesar exercita, în fapt, o putere monarhică.

Istoricii i-au pus în seamă intenţia de a da o formă oficială acestei autorităţi şi s-au împărţit în această privinţă. Unii, precum R. Syme, s-au gândit că, respectând tradiţia romană, nu dorea decât să fie un nou Sulla, iar monedele sale nu menţionează efectiv decât titluri bine cunoscute; la această teorie trebuie, poate, adăugate altele două, cea a lui Z. Yavetz, care insistă asupra aspectului militar şi imaginează o monarhie bazată pe sabie, şi cea a lui M. Gelzer, care vede în Caesar un tiran obişnuit, fapt care l-ar fi izolat şi ar fi fost, în cele din urmă, cauza eşecului. Alţii, în special E. Meyer, U. Wilcken, E. Pais şi J. Carcopino, se sprijină mai cu seamă pe un pasaj din Plutarh (*Caesar*, 60) pentru a afirma că Caesar dorea să creeze o monarhie de tip elenistic, caracterizată printr-un absolutism cu bază divină. Alţii, în sfârşit, au fost de părere că, pentru a-i seduce pe moderaţi, Caesar ar fi intenţionat să rămână dictator în Occident şi să devină rege în Orient. Pare inutil să mai adăugăm o teorie la cele care au fost deja menţionate. Precizăm doar că termenul *rex* („rege") era odios pentru romani, că Caesar nu era atât de nesocotit încât să ignore această realitate şi că, pe deasupra, dictator necontestat, recunoscut ca descendent al lui Venus, nu avea deloc nevoie de el. În plus, din 49 până în 44, concepţiile sale au putut evolua.

3. Transformarea societăţii — Orice evoluţie politică fiind legată de o evoluţie socială, rezultă că o criză politică este legată de o criză socială. Noua putere, care ştia acest

lucru, s-a străduit să găsească o soluţie la aceste dificultăţi. Caesar a acţionat în toate privinţele cu simţul nuanţelor. Nu trebuie să ne imaginăm că el a fost stăpânit de ideea de a distruge aristocraţia; dimpotrivă, el s-a străduit să-i apere bunurile prin legi cu privire la cheltuieli, legi care interziceau bogaţilor să irosească bani doar pentru plăcerea de a ieşi în evidenţă. Această măsură avea în plus avantajul de a o slăbi din punct de vedere politic, împiedicându-o să practice evergetismul. Căci Caesar, dacă-i apăra pe senatori în domeniul economic, încerca în schimb să-i slăbească în cel politic. Pentru a-i putea introduce pe prieteni în adunarea acestora, a ales, printre noii membrii, câteva personaje provenite din mediile modeste. În plus, a decis ca legile să treacă mai întâi prin Senat doar pentru a fi avizate, şi abia apoi să fie votate de comiţii; acestei hotărâri de a zdrobi aristocraţia i s-a adăugat înmulţirea magistraturilor (patruzeci de quaestori şi şaisprezece praetori în anul 44); această sporire răspundea poate doar unei înmulţiri a necesităţilor. De asemenea, decizia de a fixa la un an guvernarea foştilor praetori şi la doi ani pe cea a foştilor consuli nu era fără îndoială justificată decât printr-o dorinţă de uniformizare.

Mai originală a fost atitudinea lui Caesar faţă de plebe. Fără îndoială, se temea într-o oarecare măsură: colegiile (asociaţii profesionale cu scop religios) au fost mai atent supravegheate; unele dintre ele au fost interzise. În principal, Caesar îi respecta pe cei săraci şi se gândea că aceştia nu doreau milă, ci un loc de muncă. Ocupându-se de ceea ce era mai urgent, a făcut să fie adoptat un moratoriu al chiriilor şi a reglementat problema datoriilor: în 48, nivelul dobânzilor a fost micşorat; în 47, o lege subtilă îi scutea de plata datoriilor pe marii debitori, dacă îşi puteau demonstra buna credinţă, şi pe toţi micii debitori; îi

constrângea, în schimb, la plată pe marii debitori a căror rea credinţă fusese stabilită. Trebuia, desigur, să-i ajute pe cei mai săraci prin distribuţii de bani, dar numărul celor asistaţi s-a micşorat de la 320 000 la 150 000. Îndeosebi a fost oferit tuturor un loc de muncă. S-au întreprins mari lucrări la Roma şi în Italia (am mai spus acest lucru şi vom reveni asupra lui) şi au fost distribuite pământuri cu ocazia creării de noi colonii (a se vedea mai jos). Caesar a sporit simţitor şi efectivele plebei printr-o activă politică de acordare a cetăţeniei romane; acest lucru i-a permis să-şi înmulţească considerabil clientela, în conformitate cu ceea ce sugera autorul primei *Scrisori către Caesar*, fapt care a provocat iritarea aristocraţilor. A acordat acest statut unor indivizi precum Antipater, tatăl lui Herodes, şi J.-M. Lassère a arătat importanţa acestei practici în Africa. A acordat-o şi unor colectivităţi (de exemplu, oraşului Gades în 49). În sfârşit, a creat noi colonii, trimiţând coloni în anumite oraşe. F. Vittinghoff a studiat politica municipală a lui Caesar, care cuprinde promovări (o cetate „peregrină", străină, devenea romană) şi creări de noi colonii (colonii veniţi din Italia erau instalaţi pe terenuri libere sau luate de la învinşi); rezultatele sale sunt puţin excesive (în Africa, J.-M. Lassère nu reţine decât trei sau patru creări din opt) şi multe dintre creările lui Caesar sunt de fapt postume. Opera sa este comparabilă cu ceea ce se făcuse până atunci.

Politica municipală a lui Caesar (după F. Vittinghoff)

Gallia: cinci colonii (în special Arles, Valence, Lyon, aceasta din urmă postumă)

Peninsula Iberică: 10 colonii (în special Sevilla, Cartagena, Tarragona) şi două municipii (Gades)

Africa: opt colonii (în special Carthagina, Hadrumetum)

Macedonia-Achaia: trei colonii (în special Corint)

Asia-Pont-Bithynia: patru colonii

Aceste creări şi promovări sunt legate de o politică municipală coerentă. Caesar a promulgat o *lex Iulia municipalis*, al cărei text nu este cunoscut (nu este cel de pe tabula de la Heracleea; nimic nu dovedeşte nici atribuirea lui Caesar a legii de la Taranto). Cât despre *lex coloniae Iuliae Genetiuae*, de la Osuna, în Hispania Ulterior, ea se referă cu siguranţă la crearea unei noi colonii de către Caesar în calitate de dictator, dar textul a fost gravat ulterior. În sfârşit, să reamintim cazul Galliei Cisalpine, menţionat mai sus.

4. Finanţele — Îmbogăţirea datorită cuceririlor nu l-a împiedicat să fie prevăzător în privinţa viitorului. Caesar a căutat să prezerve un anumit echilibru financiar. A redus cheltuielile, în special pe cele destinate asistenţei, după cum am arătat, şi a sporit veniturile, supravegindu-i mai bine pe publicani şi restabilind drepturile de vamă. La moartea sa, el a lăsat 175 000 000 de denari în tezaurul public.

5. Cultura — Element cu totul original în acţiunea sa, Caesar a avut o politică culturală. A vrut să instaleze o bibliotecă publică la Roma şi l-a însărcinat pe Varro să cumpere cărţi şi să le claseze. A acordat cetăţenia romană profesorilor şi medicilor. Şi îndeosebi, deoarece este încă folosit în zilele noastre, a supravegheat crearea „calendarului iulian": a cerut ajutorul unui astronom, Sosigenes, şi a decis ca anul să aibă 365 de zile şi ca un an din patru să fie bisect. Dar, cum anul măsoară în realitate 365,2422166 zile, s-a creat un decalaj între datele oficiale şi mişcarea Soarelui; în consecinţă, papa Gregore al XIII-lea a decis suprimarea a trei ani bisecţi seculari din patru; el a ordonat şi ca ziua de 5 octombrie 1582 să devină 15.

Calendarul pe care-l utilizăm în zilele noastre este, aşadar, calendarul iulian îndreptat, iar denumirea de „gregorian" constituie un abuz lingvistic, e drept împământenit. Nu poate fi nesocotită importanţa acestei reforme, care interesează încă umanitatea în secolul XXI.

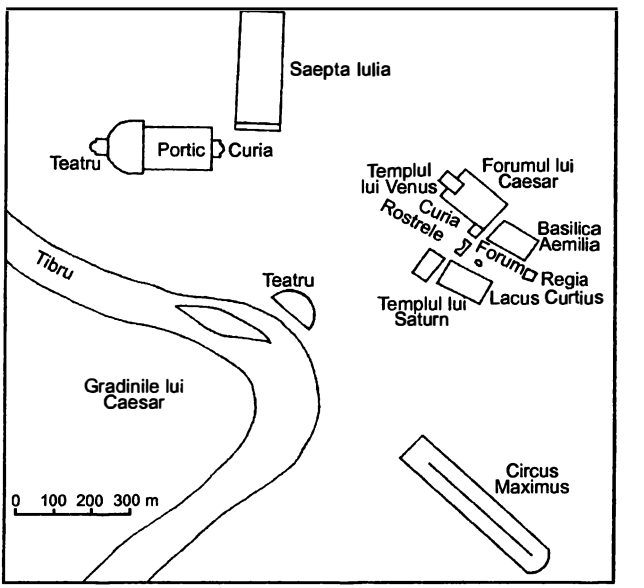

Fig. 7 — Roma în timpul lui Caesar

Domeniul în care Caesar a excelat a fost urbanismul, asociat cu arhitectura (fig. 7). Roma, Italia şi provinciile au fost avute în vedere, prin proiecte sau realizări. Caesar ar fi intenţionat să sape un nou port la Ostia, pentru a uşura aprovizionarea Oraşului, să străpungă istmul Corint şi să asaneze mlaştinile Pontine din Latium. Mai ales capitala a

suferit transformări. Caesar s-a ocupat, în primul rând, de monumente politice: a amenajat *Forum*-ul, noua curie *(curia Iulia)* a fost aliniată spre *Forum*-ul lui Caesar, ca şi rostrele, care au fost deplasate, şi s-a ridicat o nouă basilică *(basilica Iulia)* de 101 pe 49 de m, care a fost terminată în anul 46. Am vorbit mai sus de *saepta Iulia*, spaţiu împrejmuit destinat comiţiilor, şi de *Forum*-ul lui Caesar, dominat de un templu al Venerei. Locurile de distracţie au fost şi ele privilegiate. Galeriile subterane de sub *Forum* au fost cercetate arheologic între anii 1901–1904; ele aparţineau unor substrucţii care trebuiau să permită confruntări între gladiatori. La Vatican, o naumahie a fost construită pentru organizarea de lupte navale cu ocazia unui triumf din anul 46; ea era însoţită de un templu al lui Marte. Circus Maximus, folosit pentru cursele de care, a fost, fără îndoială, obiectul unor restaurări, un stadion provizoriu, pe Câmpul lui Marte, a fost oferit competiţiilor atletice şi un teatru a fost construit în faţa Stâncii Tarpeiene. În sfârşit, cum era normal în lumea romană, Caesar s-a ocupat, de asemenea, de domeniul religios. Templelor lui Venus şi Marte, deja menţionate, trebuie să li se adauge trei proiecte de restaurare care vizau templul lui Saturn, Regia, loc de cult pentru *rex sacrorum* şi pentru *pontifex maximus*, şi *lacus Curtius*, în Forum. Caesar îşi completa programul, adăugând-i pietatea. Dar această monarhie, care vroia să fie pe placul poporului, nu putea să placă întregii aristocraţii.

6. Capcanele Senatului — Pentru a-l compromite pe Caesar, se putea face încercarea de a-l face odios. Senatul a folosit această politică, iar evenimentele care au urmat au arătat că această alegere era judicioasă. Desigur, aristocraţii erau împărţiţi. În noiembrie 45, Cicero a pronunţat încă un discurs în favoarea lui Caesar, *Pentru*

regele Deiotarus: acest vechi partizan al lui Pompei trecut în tabăra adversă era acuzat că ar fi dorit să-l omoare pe Caesar şi trebuia dovedită netemeinicia acestei acuzaţii. Totuşi, în corepondenţa sa privată, oratorul îi explica lui Atticus că avea de ales între trei atitudini: să moară, să se exileze sau să accepte situaţia; el a ales a treia soluţie, nu pentru că era cea mai puţin dureroasă, ci în speranţa de a influenţa politica lui Caesar. În acelaşi timp, senatorii îl copleşeau cu onoruri pe acesta din urmă ca şi cum ar fi fost rege. Au confirmat însărcinările pe care le acaparase şi au dat decrete care-i confereau o statură supraumană. Mai mult ca oricând el era legea vie. S-a făcut propunerea de a fi numit cenzor pe viaţă; titlul de *pontifex maximus* ar fi devenit ereditar, deci destinat rămână în familia sa ca o trăsătură regală. Era înconjurat în permanenţă de o etichetă de curte: purta toga de purpură a generalului victorios, şedea pe un tron aurit şi era însoţit de lictori purtând fascii de asemenea aurite. I s-a conferit dreptul de a avea mai multe soţii pentru a avea un moştenitor. Din punct de vedere religios, a avut credincioşi; aceştia au vrut să-i închine un cult, cu jocuri, cult care ar fi fost slujit de către un preot sau un flamin şi de către un colegiu sau o sodalitate, ceea ce îl asimila cu o fiinţă divină, *deus, divus* ori semizeu, în funcţie de regiune. S-au instituit o lună *Iulius*, iulie al nostru, şi un trib *Iulia*. În inscripţii din Brundisium şi Cos, Caesar este numit „Părinte al Patriei". Această ofensivă a Senatului a crescut în intensitate la începutul anului 44.

7. Stângăciile lui Caesar — Iar Caesar, imitat din acest punct de vedere de către prietenii săi, a căzut în capcană, a lăsat să se creadă că voia să ia titlul de rege, uitând că însuşi acest cuvânt era detestat şi lăsat barbarilor. Se cunosc cele cinci etape ale acestei căderi în eroare. În decembrie 45 sau

ianuarie 44, o mână anonimă a depus pe o statuie a lui Caesar o diademă (o simplă panglică) sau o cunună de lauri, sau cele două simboluri împreună; în acest ultim caz, am fi avut de a face în acelaşi timp cu emblema regală şi cu mitra dionisiacă; însemnul a fost luat de către tribunii plebei. La 26 ianuarie 44, la întoarcerea de la Sărbătorile latine, unii spectatori l-au salutat pe Caesar cu titlul de rege; el n-a răspuns decât molcom: „Mă numesc Caesar, şi nu rege". La 14 februarie, Senatul i-a remis un decret numindu-l *dictator perpetuo,* cu alte cuvinte „fără întrerupere", „în chip continuu". A doua zi, pe 15 februarie, s-au petrecut cele două evenimente de Lupercalii, de la numele unei sărbători celebrată în acea zi. Aşezat în Forum, pe rostre, Caesar a primit din partea unui asistent o cunună de lauri şi o diademă. Le-a respins. Marcus Antonius i le-a oferit din nou şi le-a respins încă o dată datorită strigătelor ostile ale unei părţi din public. În aceeaşi zi, i-a întâmpinat pe senatori în templul Venerei fără a se ridica din scaun, ca un patron în faţa clienţilor sau ca un semizeu în faţa credincioşilor săi. În plus, circula zvonul mutării capitalei la Alexandria, oraşul Cleopatrei, sau la Troia, patria lui Aeneas. În sfârşit, pregătiri de război au alimentat o campanie de zvonuri.

Chiar dacă nu toate izvoarele sunt de acord în această privinţă (Suetonius este mai degrabă afirmativ, împotrivă Plutarh, Appian şi Cassius Dio), pare mai mult decât probabil că Caesar se pregătea de război împotriva parţilor şi poate, de asemenea, a dacilor. Nicolae din Damasc îi adaugă parţilor chiar şi pe indieni, reminiscenţă a mitului lui Alexandru cel Mare. Şaisprezece legiuni şi 10 000 de călăreţi au fost concentraţi la Apollonia, iar Octavianus a fost desemnat în calitate de comandant al cavaleriei pentru Orient. Însă un oracol ar fi prezis că numai un rege i-ar fi putut învinge pe parţi. Şi se spunea că Aurelius Cotta, unchiul lui Caesar, aştepta şedinţa Senatului, care trebuia să aibă loc pe 15 martie 44, pentru a-i propune să accepte titlul de rege, ceea ce i-ar fi permis să obţină victoria.

8. Idele lui martie (15 martie) — Un complot se pusese la cale. El regrupa foşti susţinători ai lui Caesar decepţionaţi, partizani ai lui Pompei ingraţi şi indecişi, „un amalgam de mareşali îmbătrâniţi şi de tineri lupi" (R. Etienne); cele două personaje care ieşeau cel mai mult în evidenţă erau Brutus şi Cassius. Primul, de la un timp, era foarte solicitat, fiindcă numele său îl reamintea pe cel al cetăţeanului roman care îl gonise pe ultimul rege etrusc, şi i se adresau scurte bilete: „Dormi, Brutus!", sau chiar: „Ai murit, Brutus?" Vulgata consideră că numărul conjuraţilor era de 60. Autorii antici, impregnaţi de superstiţii, spun că Caesar n-ar fi vrut să observe prevestirile care se înmulţeau. Calpurnia, soţia lui Caesar, avusese un coşmar. Haruspiciul Spurinna îl pusese în gardă cu privire la Idele lui martie; în dimineaţa acelei zile, l-a întâlnit pe Caesar, care i-a atras atenţia că Idele au sosit: „Da, a răspuns preotul, dar n-au trecut". Un anume Artemidoros i-a dat lui Caesar, care nu a avut timp să o citească, o scrisoare care denunţa complotul. Senatul trebuia să se întrunească în curia lui Pompeius. În momentul în care trecea prin faţa statuii defunctului său rival, Caesar a fost lovit, mai întâi de către Brutus. Când l-a recunoscut, a renunţat să se mai apere: „Şi tu, fiul meu ..." (nu ştim dacă este vorba de un termen de afecţiune sau de mărturia spontană asupra originii adultere a tânărului; poate, pur şi simplu, acest cuvânt a fost inventat) şi şi-a acoperit capul cu un fald al togii. Lovit de douăzeci şi trei de lovituri, Caesar a murit. Avea cincizeci şi şase de ani.

Istoricii s-au întrebat asupra sensului caesaricidului. S-a avansat o interpretare psihanalitică, omorârea tatălui. Au fost invocate motive personale şi ele au jucat cu siguranţă un rol: mulţi dintre conjuraţi erau de părere că valoarea lor nu fusese recunoscută. Mai mult, fiind vorba de

Antichitate, este bine să nu subestimăm aspectul religios, sacrificiul pentru Manii lui Pompeius (dacă nu fusese avut în vedere iniţial, a fost admis adesea apoi). În sfârşit, aspectul politic primează fără îndoială. Monarhia exercitată de fapt de Caesar era percepută ca o tiranie, Caesar nefiind un magistrat ca toţi ceilalţi: stângăciile lui din ultimele luni îi plictisiseră pe prieteni, atât din plebe cât şi din Senat, şi se găsea izolat, calomniat de mulţi în urma unei virulente campanii de propagandă: „imaginea" sa în opinia publică se degradase. Adversarii săi nu luptau decât pentru o valoare, LIBERTAS: după asasinat, ea a fost celebrată pe toate monedele bătute de Brutus şi Cassius pentru a-i plăti pe soldaţi. Cicero a remarcat pe drept cuvânt într-o scrisoare adresată lui Atticus că această execuţie nu antrena o ruptură instituţională, Marcus Antonius fiind consul; i se părea deci inutilă. În fapt, întrebarea care se punea era de a se şti dacă cu sau fără Caesar se putea evita monarhia pentru rezolvarea problemelor statului şi ale societăţii şi pentru a se pune capăt războiului civil, endemic din 133. La 15 martie 44, nimeni nu putea răspunde la această întrebare.

Moartea lui Caesar a provocat o spaimă generală. Caesarienii se temeau de republicani: Marcus Antonius s-a ascuns la început. Republicanii se temeau de partizanii lui Caesar: Brutus şi Cassius au fugit, ceea ce dovedeşte că nu au pregătit bine complotul lor. Iar trupul a rămas abandonat toată ziua. Caesarienii şi-au revenit primii şi au deschis testamentul defunctului: Octavianus era desemnat ca principal moştenitor, care, adoptat, căpăta numele de Caesar şi trei sferturi din bunuri; fiecărui locuitor al Romei îi erau dăruiţi 300 de sesterţi, iar Oraşului îi dădea grădinile sale, evergetism postum. Marcus Antonius a aşezat rugul în Forum şi a pronunţat un discurs

din care Shakespeare a lăsat o foarte frumoasă versiune. Mai târziu, Octavianus a celebrat jocuri în onoarea defunctului; în timpul nopţii, o cometă şi-a făcut apariţia. Tânărul a declarat că era sufletul „tatălui" său care se transformase în astru („catasterizare") pentru a-i reîntâlni în cer pe ceilalţi zei. De această dată, şi nimeni nu a protestat, Caesar a fost cu adevărat „divinizat", devenind un *divus*.

Concluzii

DE LA CAESAR LA CAESARISM

1. Cei doi Caesari — Bineînţeles, Caesar nu a vizat o putere de natură monarhică încă de la debutul său în politică. Prin ascendenţa sa, era destinat să urmeze doar o carieră senatorială. Restul, problemă de circumstanţă, dar şi de hazard, se explică prin inteligenţa şi ambiţia personajului, un om dinamic şi cultivat.

Au existat în realitate doi Caesari. Primul, cel ce s-a angajat foarte repede de partea popularilor, reformiştii epocii, care a deţinut toate onorurile, a exercitat toate magistraturile, adesea mai devreme decât s-a spus, până la consulat inclusiv, şi care s-a comportat ca oricare aristocrat al timpului său, aparţinea trecutului. A intrat apoi în marea istorie prin cucerirea Galliei. Această întreprindere, care comporta desigur riscuri, nu putea eşua atâta timp cât raportul de forţe înclina de partea Imperiului roman, un imperiu deja imens. Caesar, prin abilitatea propagandei sale, în special, dar nu în mod exclusiv, prin celebrul *De bello Gallico*, a putut să realizeze o faptă demnă de Alexandru cel Mare. Stăpân al pământului, a dominat şi Oceanul şi Rinul, două puternice divinităţi. Devenea atunci *imperator*, general comandant victorios prin graţia lui Iupiter. Înzestrat cu harismă, s-a impus ca un personaj excepţional, dar nimic în plus. Profitând atunci de această situaţie, dar şi de stângăciile adversarilor, politici şi personali, a început o a treia fază, ultima a acestei extraordinare cariere.

Iar atunci apare al doilea Caesar, omul viitorului, ceea ce nimeni nu ştia, nici măcar el, bineînţeles. Prin foc şi

sabie, prin război civil, a impus romanilor o putere de natură monarhică. Este neverosimil că s-a gândit vreodată să restabilească o regalitate asemănătoare cu aceea pe care Roma o cunoscuse în timpul Tarquinilor. Cu siguranţă că i-ar fi fost pe plac să guverneze ca un suveran elenistic: cunoscuse destul de bine Egiptul Lagizilor pentru a-i aprecia farmecul. S-ar fi mulţumit, fără îndoială, să poarte titluri romane (consul, dictator, *imperator*) dacă i s-ar fi cerut, căci puterile care îi erau astfel conferite îi permiteau să conducă asemeni unui monarh, cu preţul unei duble siluiri a instituţiilor: practica cumulul şi reînnoirea imediată. Ceea ce este sigur este că, de la un anumit moment (la începutul războiului civil?), a vrut să confişte toată puterea numai pentru el. Autoritatea sa se întemeia, printre altele, pe sprijinul politic furnizat de populari şi de optimaţii supravieţuitori şi trecuţi de partea sa şi în sfârşit pe o bază religioasă, în primul rând cultul lui Venus, în mod secundar al lui Hercules şi Dionysos. Dar era prea devreme pentru puterea unui singur om. Aici îşi au originea Idele lui martie. Numim caesarism exact acest proces şi, de asemenea, rezultatul său.

2. Moştenirea lui Caesar — Caesar a marcat durabil istoria. El este cel care a încheiat cucerirea Galliei şi a integrat-o în Imperiul roman. A lăsat moştenire francezilor o limbă latină, dreptul roman, cultura lor. Mai mult, şi adesea fără a ne gândi la aceasta, toţi locuitorii lumii îi aduc un omagiu: trăiesc în ritmul calendarului iulian, denumirea de „gregorian" ţinând de un abuz de vocabular. Îl celebrează, de asemenea, prin denumirea lunii iulie, „luna lui Iulius", *mensis Iulius*. Biserica ortodoxă din Orient, neacceptând reforma papei Grigore al XIII-lea, a rămas fidelă calendarului iulian în integralitatea sa, şi astfel sfânta Rusie a

trăit în noiembrie Revoluţia din Octombrie şi tot astfel se explică de ce grecii continuă să-şi celebreze Paştele la o dată diferită de aceea care a fost adoptată de ceilalţi creştini din Occident.

3. Caesarismul — Caesarismul, care, pentru noi, ţine în special de domeniul politicii, a fost judecat în diferite moduri, în funcţie de epocă; el se caracterizează printr-un regim monarhic, în teorie devotat poporului şi bazat pe forţă. Mentalităţile noastre occidentale de la acest sfârşit de secol XX, ataşate democraţiei, se îndepărtează de acest sistem. Trebuie, totuşi, să ne ferim să credem că a fost detestat în toate timpurile şi pretutindeni. A avut partizani aprigi, încă din Antichitate. Numele lui Caesar a fost preluat de toţi împăraţii, urmaşii săi conform lui Suetonius, şi fiecare, în titulatură, a ţinut să fie numit *Imperator Caesar Augustus*. Moştenirea lor a fost revendicată, dar, această revendicare aduce un omagiu lui Caesar. Elogiatorii se interesează de exerciţiul puterii, care prezintă, cel puţin teoretic, avantajul stabilităţii şi al devotamentului pentru cauza celor săraci. În Occident, Germania a fost guvernată până în 1918 de un Caesar, pe care ea îl numea *Kaiser*, moştenitor al principelui aşezat în fruntea Sfântului Imperiu romano-german. În Europa de Est, Bulgaria a avut Caesarul său sau Ţar, de asemenea Rusia, care, până în 1917, a fost şi ea guvernată de un Caesar sau Ţar; fără îndoială, acest titlu provine dintr-o altă limbă şi n-a avut legătură cu Caesar decât târziu, printr-o falsă etimologie; această evoluţie probează, totuşi, greutatea mitului lui Caesar, care a sedus scriitori, politicieni, popoare, dar şi ambiţioşi, adevăraţi sau falşi mari oameni. Îndeosebi, a inspirat durabil o ideologie monarhică. Mai cu seamă în secolul XX am asistat la o

renaştere a unei opoziţii la caesarism, opoziţie care s-a manifestat pentru prima oară încă din timpul vieţii lui Caesar. În timp ce partizanii regimului insistă asupra stabilităţii şi interesului acordat celor săraci, defăimătorii atacă modul în care s-a făcut preluarea puterii şi în care ea a fost exercitată: s-a născut în cursul războiului civil şi s-a menţinut prin forţă, chiar prin violenţă. Ea se opune atât democraţiei, cât şi aristocraţiei, ceea ce dovedeşte că este cu adevărat de natură monarhică.

Vrând să sporească tăria unei injurii, un adversar politic al lui Mussolini l-a tratat drept un „Caesar de carnaval"; vedea în el nu numai un tiran, ci şi un personaj grotesc. Fără îndoială, nu se gândise că expresia sa putea fi diferit interpretată: dacă există „Caesari de carnaval", există şi Caesari veritabili, Caesari serioşi. Fără să vrea, adresa un compliment indirect adevăratului Caesar, regimului pe care-l ura. Această anecdotă ne îndeamnă să formulăm o ipoteză: Caesar, adevăratul *Gaius Iulius Caesar*, cel care a stârnit pasiuni şi a împărţit în tabere adverse, n-a încetat, fără îndoială, să stârnească pasiuni şi să împartă în tabere adverse.

BIBLIOGRAFIE

Pentru izvoare trimitem la primele pagini ale lucrării.

Bibliografia a fost adunată de H. Gesche, *Caesar*, 1976 (Darmstadt), p. 207–325; *L'Année philologique* permite aducerea ei la zi.

Pentru cronologie se mai poate folosi J. Carcopino, *César*, ediţie revăzută de P. Grimal, 1990, ed. a VI-a, 608 p.

Personalitatea lui Caesar poate fi înţeleasă graţie lui E. Meyer, *Caesars Monarchie und das Principat des Pompeius,* 1919, ed. a II-a (Berlin-Stuttgart), X-627 p., M. Gelzer, *Caesar der Politiker und der Staatsmann,* 1960, ed. a VI-a (Wiesbaden), XVI-359 p.; o ultimă lucrare importantă: C. Meier, *César,* traducere în limba franceză, 1989 (Paris), 479 p.

Contextul instituţional trebuie preluat din Cl. Nicolet, *Rome et la conquête du monde méditerranéen,* I, *Les structures de l'Italie romaine,* 1991, ed. a IV-a, şi II, *Genèse d'un empire,* 1991, ed. a III-a (Paris), 940 p. în 2 vol.

Războiul din Gallia a fost recent studiat de către Charles Goudineau, *César et la Gaule,* 1990 (Paris), 320 p.

Despre războiul civil: Z. Yavetz, *César et son image: des limites du charisme en politique,* 1990 (Paris), 297 p.

CUPRINS

PREFAŢĂ / 5

Introducere — DE LA MARELE OM
LA MARILE CONTROVERSE 7
I. Problema istorică 7
II. Izvoarele literare 9
III. „Stiinţele auxiliare" 14
IV. Proiectul 16

Capitolul I
PRIMA AMBIŢIE: CONSULATUL (100–59 a.Chr.) 17
I. Copilăria unui patrician 17
II. Intrarea în politică 24
III. În preajma consulatului 40

Capitolul II
A DOUA AMBIŢIE: GLORIA (58–49 a.Chr.) 56
I. Izbucnirea războiului cu gallii (58 a.Chr.) 56
II. Prima cucerire a Galliei (57–53 a.Chr.) 68
III. A doua cucerire a Galliei (52–51 a.Chr.) 81

Capitolul III
A TREIA AMBIŢIE: MONARHIA (49–44 a.Chr.) 95
I. Originile războiului civil 95
II. Războiul civil 104
III. Practica monarhiei 126

Concluzii — DE LA CAESAR LA CAESARISM 138

Bibliografie 142

Caesar a marcat durabil istoria. El este cel care a încheiat cucerirea Galliei şi a integrat-o în Imperiul roman. A lăsat moştenire francezilor o limbă latină, dreptul roman, cultura lor. Mai mult, şi adesea fără a se gândi la aceasta, toţi locuitorii lumii îi aduc un omagiu: trăiesc în ritmul calendarului iulian, denumirea de „gregorian" ţinând de un abuz de vocabular. Îl celebrează, de asemenea, prin denumirea lunii iulie, „luna lui Iulius", *mensis Iulius*.

Colecţie coordonată de ŞERBAN PAPACOSTEA,
membru corespondent al Academiei Române

În curs de apariţie:

- *ISTORIA IUGOSLAVIEI de Gheorghe Zbuchea*
- *PRIMUL RĂZBOI MONDIAL de Pierre Renouvin*
- *AL DOILEA RĂZBOI MONDIAL de Henri Michel*

ISBN: 973-653-082-5